

ଆଶୀର୍ବାଚନ ପଞ୍ଜିକା

=====

ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା

=====

ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା

ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ (ହେମନ୍ତକାଳେ ଯଥା):

ଉପୋହାତ:

ଏହି କବିତାର ଗୋଟିଏ ପଦ ଶିଖରିଣୀ ଛନ୍ଦରେ ଓ ଅବଶିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ ପଦ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଶିଖରିଣୀ କଣ, ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ କଣ? ଏଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଏକ ଛନ୍ଦୋନାମ । ତେବେ ଛନ୍ଦ କଣ ? ସମସ୍ତେ ବୁଝିଲା ଭାଷାରେ ଉତ୍ତର ଶୁଣନ୍ତୁ ।

କାବ୍ୟଲିଖନରେ ଶୃଙ୍ଖଳାର ନାମ ଛନ୍ଦ । ତେଣୁ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରକୁ କାବ୍ୟର ବ୍ୟାକରଣ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହା ଯାଏ । ଏହି ଶାସ୍ତ୍ର ପିଙ୍ଗଳ ମୁନିଙ୍କ ରଚିତ । ଛନ୍ଦରେ ଥାଇ ପାରେ ଅକ୍ଷରସଂଖ୍ୟାର ଶୃଙ୍ଖଳା (ଅର୍ଥାତ୍ ଲଘୁ-ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣସଂଖ୍ୟାର ଶୃଙ୍ଖଳା) ଅଥବା ବିଭିନ୍ନ ପାଦରେ ମାତ୍ରାବିନ୍ୟାସର ଶୃଙ୍ଖଳା ।

ଛନ୍ଦ ମୁଖ୍ୟତଃ ଦୁଇ ପ୍ରକାର - ବୈଦିକ ଛନ୍ଦ ଓ ଲୌକିକ ଛନ୍ଦ ।

୧- ବୈଦିକ ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକରେ କେବଳ ଅକ୍ଷରସଂଖ୍ୟାର ନିୟମ ତଥା ଶୃଙ୍ଖଳା ରହି ଥାଏ । ଏହି ଛନ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ବେଦ ବାହାରେ କୁତ୍ରାପି ଲେଖା ଯାଏ ନାହିଁ କି ଦେଖା ଯାଏ ନାହିଁ । ଏପରି କି ଆଦି କବି ବାଲ୍ମୀକି ମଧ୍ୟ ପଦେ ବି କବିତା ବୈଦିକ ଛନ୍ଦରେ ଲେଖି ନାହାନ୍ତି । ଏହାର ଆଦର ଓ ପବିତ୍ରତା କେବଳ ବେଦରେ ।

୨- ଲୌକିକ ଛନ୍ଦ ବର୍ଣ୍ଣଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଅଥବା ମାତ୍ରା ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଲେଖା ହୁଏ । ଏହା କିପରି ହୁଏ ଜାଣିବାକୁ କାବ୍ୟରେ ବର୍ଣ୍ଣ ଓ ମାତ୍ରା କଣ ଜାଣିବା ପ୍ରୟୋଜନ ।

ପ୍ରଥମେ ଲଘୁ ଓ ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣର ଭେଦ ଜାଣି ନିଅନ୍ତୁ । ଯାହାର ଉଚ୍ଚାରଣ ଅଳ୍ପ ସମୟ ନିଏ ତାହା ଲଘୁ ଓ ଅଧିକ ସମୟ ନେଉଥିବା ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ । ଏହି ଉଚ୍ଚାରଣ ସମୟକୁ ମାତ୍ରା କୁହାଯାଏ । ଏଥିରେ ଅନୁପାତ ହେଲା ଉଚ୍ଚାରିତ ହେବାକୁ ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଏକ ମାତ୍ରା ଓ ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଦୁଇ ମାତ୍ରା ସମୟ ନିଅନ୍ତି ।

ନିମ୍ନସ୍ଥ ଛ ପ୍ରକାର ବର୍ଣ୍ଣ ଗୁରୁ:

୧- ସମସ୍ତ ଦୀର୍ଘସ୍ଵର (ଆ ଇ ଉ ଏ ଐ ଓ ଔ) ।

୨- ସାନ୍ତସ୍ଵାର ବା ଅନ୍ତସ୍ଵାରଯୁକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ।

୩- ସବିସର୍ଗ ବା ବିସର୍ଗଯୁକ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ।

୪- ଯୁକ୍ତାକ୍ଷରର ପୂର୍ବସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ।

୫- ଶୁଦ୍ଧ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବା ହଳନ୍ତକ ବର୍ଣ୍ଣର ପୂର୍ବସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣ ।

୬- ଏତଭିନ୍ନ ପ୍ରତି ପାଦର ଶେଷସ୍ଥ ବର୍ଣ୍ଣକୁ ଲଘୁ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଆବଶ୍ୟକ ସ୍ଥଳେ ଗୁରୁର ମାନ୍ୟତା ଦିଆ ଯାଇଥାଏ । ସ୍ମରଣୀୟ ଯେ ଯେଉଁ ଛନ୍ଦରେ ପାଦର ଶେଷ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ ହେବାର ନିୟମ ଥିବ ସେଠି ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଲେଖିଲେ ତାହା ଲଘୁର ମାନ୍ୟତା ପାଇବ ନାହିଁ ଓ ଫଳତଃ ଛନ୍ଦୋଭଙ୍ଗ ଦୋଷ ହେବ ।

ଏହା ବାଦ ସମସ୍ତ ବର୍ଣ୍ଣ ଲଘୁ । ସ୍ମରଣୀୟ ଯେ ଶୁଦ୍ଧ ରୂପରେ ବ୍ୟଞ୍ଜନ ବର୍ଣ୍ଣ (ଯଥା କ୍ ଖ ଡ୍ ମ୍ ସ୍ ଇତ୍ୟାଦି) ସ୍ଵର ବର୍ଣ୍ଣର ସହାୟତା ବିନା ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଇ ପାରନ୍ତି ନାହିଁ, କି ଉଚ୍ଚାରଣ ପାଇଁ ସମୟ ସମୟ ବି ମାଗନ୍ତି ନାହିଁ । ତେଣୁ ଏଗୁଡ଼ିକର ମାତ୍ରା ନ ଥାଏ ଅର୍ଥାତ୍ ମାତ୍ରା ଶୂନ୍ୟ ବୋଲି ଗଣନା ହୁଏ ।

ଏହି ଲୌକିକ ଛନ୍ଦ ପୁଣି ଦୁଇ ପ୍ରକାର –

ବର୍ଷକ୍ରମର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ରଚିତ ଛନ୍ଦ ବାର୍ଷିକ ଛନ୍ଦ ମାତ୍ରାଗଣନର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ରଚିତ ଛନ୍ଦ ମାତ୍ରିକ ଛନ୍ଦ ନାମରେ ଅଭିହିତ ।

ବାର୍ଷିକ ଛନ୍ଦରେ ତିନିଟି ଲେଖା ଅକ୍ଷରର ସମଷ୍ଟି (set)କୁ ନେଇ ବିଭିନ୍ନ ଗଣ ନାମ ଦିଆ ଯାଇଛି । ଏହାର ପ୍ରତି ପାଦର ଲଘୁ ଓ ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣର କ୍ରମିତ୍ୱରେ ଗୋଟି ଗୋଟି ବର୍ଣ୍ଣ ଆକାରରେ ଅଥବା ଗଣ ନାମରେ ବି ଲିପିବଦ୍ଧ କରା ଯାଇ ପାରେ । ଯଥା ସର୍ବଲଘୁ ଗଣ ବା III ର ନାମ ନଗଣ, IIS ସଗଣ, ISI ଜଗଣ, ISS ଯଗଣ SII ଭଗଣ, SIS ରଗଣ, SSI ତଗଣ ଓ ସର୍ବଗୁରୁ ବା SSS ର ନାମ ମଗଣ । (ଏଠାରେ ଇଂରାଜୀ I-ଅକ୍ଷର ଲଘୁ ବା ଏକମାତ୍ରିକ ବର୍ଣ୍ଣର ଓ S-ଅକ୍ଷର ଗୁରୁ ବା ଦ୍ୱିମାତ୍ରିକ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରତୀକ ।)

ବର୍ଷକ୍ରମଗୁଡ଼ିକୁ ଏପରି ଗଣ ଆକାରରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରକାଶ କରା ଯାଉ ଥିବାରୁ ବାର୍ଷିକ ଛନ୍ଦକୁ ଗଣଛନ୍ଦ ବୋଲି ମଧ୍ୟ କୁହା ଯାଏ ।

ପୁରୁଣା ଗ୍ରନ୍ଥମାନଙ୍କରେ ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ପାଇଁ ଇଂରାଜୀ S-ଅକ୍ଷର ପରି ଓ ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣ ପାଇଁ ଇଂରାଜୀର I-ଅକ୍ଷର ପରି ଚିହ୍ନ ପ୍ରୟୁକ୍ତ ହେଉ ଥିଲା ଓ ଏବେ ମଧ୍ୟ ଅନେକ ପୁସ୍ତକ ଓ ଲେଖାରେ ସେହି ପରି ଲେଖା ହେଉଛି । ତା ଛଡ଼ା ଅନେକେ ଲଘୁ ବା ଏକମାତ୍ରିକ ବର୍ଣ୍ଣ ପାଇଁ 1 ଓ ଗୁରୁ ବା ଦ୍ୱିମାତ୍ରିକ ବର୍ଣ୍ଣ ପାଇଁ 2 ଅଙ୍କକୁ ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ବ୍ୟବହାର କରୁଛନ୍ତି । ଏହି ଉଭୟ ବାଦ ଅନ୍ୟ କିଛି କିଛି ପ୍ରତୀକର ବି ପ୍ରଚଳନ ଅଛି । ଏହି ପୁସ୍ତିକାରେ S ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣର ଓ I ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରତୀକ ।

୨.୧- ବାର୍ଷିକ ଛନ୍ଦ: ଏହାର ପ୍ରତି ପାଦରେ ଲଘୁ ଓ ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣର କ୍ରମରେ ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଶୃଙ୍ଖଳା ରହେ ଅର୍ଥାତ୍, ଲଘୁ ସ୍ଥାନରେ ଲଘୁ ଓ ଗୁରୁ ସ୍ଥାନରେ ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଲେଖିବାକୁ ହୁଏ ।

୨.୨- ମାତ୍ରିକ ଛନ୍ଦ: ମାତ୍ରାବିନ୍ୟାସର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ରଚିତ ଛନ୍ଦ ହେଲା ମାତ୍ରିକ ଛନ୍ଦ । ଏଥିରେ ପ୍ରତି ପାଦର ମୋଟ ମାତ୍ରା ନିର୍ଦ୍ଧାରିତ ଥାଏ । ତାହା ଛଡ଼ା ସାଧାରଣତଃ ଅନ୍ୟ କିଛି କିଛି ଲଘୁ-ଗୁରୁ ବର୍ଣ୍ଣ ନିୟମ ବି ଯୋଡ଼ା ଯାଇ ଥାଏ । ଯଥା ଦୋହା ଛନ୍ଦରେ ପ୍ରଥମ, ତୃତୀୟ ପାଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ବିଷମ ପାଦରେ ମୋଟ ୧୩, ୧୩ ଏବଂ ଦ୍ୱିତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ପାଦରେ ଅର୍ଥାତ୍ ସମ ପାଦରେ ମୋଟ ୧୧, ୧୧ ମାତ୍ରା ରହେ । ତା ସହିତ ପ୍ରଥମ, ତୃତୀୟ ପାଦ ଆରମ୍ଭରେ ଜଗଣ ରହିବା ନିଷିଦ୍ଧ ଓ ଦ୍ୱିତୀୟ, ଚତୁର୍ଥ ପାଦ ଶେଷକୁ ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣ ରହିବା ନିଧାର୍ଯ୍ୟ । ମାତ୍ରାଗଣନ କିପରି ହୁଏ ଦେଖିବା । ଉଦାହରଣ:

ଶବ୍ଦ	ମାତ୍ରା ବିଚାର
-----	-----
କସ	କରେ 1 ମାତ୍ରା, ସରେ 1 ମାତ୍ରା ।
କଂସ	କଂରେ 2, ସରେ 1 ମାତ୍ରା ।
ବଂଶୀ	ବଂରେ 2, ଶୀରେ 2 ମାତ୍ରା ।
ଚକ	ଚରେ 1 ଓ କରେ 1 ମାତ୍ରା ।
ଦୁଃଖ	ଦୁଃରେ 2 ଖରେ 1 ମାତ୍ରା ।
ତୁପ୍	ତୁରେ 2 ମାତ୍ରା ଓ ଫରେ 0 ମାତ୍ରା ।
ଭବିଷ୍ୟତ୍	ଭରେ 1, ବିରେ 2, ଷ୍ୟରେ 2, ତ୍ରେ 0 ମାତ୍ରା ।
ହଠାତ୍	ହରେ 1, ଠାରେ 2, ତ୍ରେ 0 ମାତ୍ରା ।
ଅତି ବ୍ୟସ୍ତ	ଅରେ 1, ତିରେ 2, ବ୍ୟରେ 2 ଓ ସ୍ତରେ 1 ମାତ୍ରା ।
ଆମ ପ୍ରଥା	ଆରେ 1, ମରେ 2, ପ୍ରରେ 1, ଥାରେ 2 ମାତ୍ରା ।
ହରି ସ୍ୱାଇଁ	ହରେ 1, ରିରେ 2, ସ୍ୱାରେ 2 ଓ ଇଁରେ 1 ମାତ୍ରା ।

୩.୧ - ସାର କଥା ହେଲା ଯାହା ବର୍ଷ କିମ୍ବା ମାତ୍ରାର ଶୃଙ୍ଖଳାରେ ଲେଖା ହେଇ ନାହିଁ ତାହା ଛନ୍ଦରେ ଗଣ୍ୟ ନୁହେଁ । ଅକ୍ଷର ଗଣି ଗଣି ଶେଷାକ୍ଷର ମିଶେଇ ଦେଲେ ଗୀତକବିତା ହେଇ ପାରେ କିନ୍ତୁ ସେତିକିରେ ଛନ୍ଦ ହୁଏ ନାହିଁ କି ଶାସ୍ତ୍ର ତାକୁ ଛନ୍ଦର ମାନ୍ୟତା ଦିଅନ୍ତି ନାହିଁ ।

ଆମର ଶିକ୍ଷାନୁଷ୍ଠାନଗୁଡ଼ିକ ବହୁ ବର୍ଷରୁ ଯେ କୌଣସି “ପଦପଟା” କବିତାକୁ ଛନ୍ଦ ବୋଲି ପଢେଇ ଚାଲିଛନ୍ତି । ଏହା ଫଳରେ ରାଜ୍ୟର ଛାତ୍ରଙ୍କ ପ୍ରତି ଶୈକ୍ଷିକ ପ୍ରବଞ୍ଚନା ତ ହେଉଛି, ତହୁଁ ରାଜ୍ୟରେ ଛନ୍ଦର ବିକାଶ ଅସମ୍ଭବପ୍ରାୟ ହେଇ ପଡ଼ିଛି । ତୁଟିପୂର୍ଣ୍ଣ ଶିକ୍ଷାଦାନ କି ଭୟାବହ ସତେ ।

**ଆଶୀର୍ବାଦକ ପଙ୍କତିପଲ୍ଲବ (ବା ହେମନ୍ତକାଳେ
ଯଥା) କବିତାରେ ଛନ୍ଦ:**

ଏହି କବିତାର ଗୋଟିଏ ପଦ ଶିଖରିଣୀ ଛନ୍ଦରେ ଓ ଅବଶିଷ୍ଟ ସମସ୍ତ ପଦ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ । ଏହା ଏକ ବାର୍ଣ୍ଣିକ ଛନ୍ଦ । ଏଥିରେ ପ୍ରତି ପ୍ରତି ପାଦରେ ସତର ଅକ୍ଷର ରହେ ଓ ଚାରି ପାଦରେ ଏକ ପଦ ହୁଏ । କିଛି ବ୍ୟତିକ୍ରମ ଛାଡ଼ି ଦେଲେ ପ୍ରାୟ ସବୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଛନ୍ଦ ଚାରି ପାଦରେ ହୁଏ । ପାଦ ଶବ୍ଦର ଅର୍ଥ ହିଁ ଏକ ଚତୁର୍ଥାଂଶ । ଏହି ପାଦ ଶବ୍ଦ ଭ୍ରଂଶିତ ହେଇ ଏବେ ବି ପ୍ରାୟ ସମଗ୍ର ଦେଶରେ ପାଏ, ପାଇଁ, ପା ଇତ୍ୟାଦି ରୂପରେ ଗ୍ରାମ ଓ ସହରରେ ପ୍ରଚଳିତ । ଏଥିରେ ପ୍ରଯୁକ୍ତ ଛନ୍ଦ ଦୁଇଟିର ପ୍ରତି ପାଦର ବର୍ଣ୍ଣକ୍ରମ ହେଲା:

ଶିଖରିଣୀ ISS SSS• III IIS SII IS

ଯତି 6, 11

ଗଣରେ କହିଲେ ଯଗଣ ମଗଣ ନଗଣ ସଗଣ ଭଗଣ ଲଘୁଗୁରୁ

ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍ SSS IIS ISI IIS• SSI SSI S

ଯତି 12, 7

ଗଣରେ କହିଲେ: ମଗଣ ସଗଣ ଜଡ଼ଣ ସଗଡ଼ ତଗଣ ଶଗଣ ଗୁରୁ

ଏଥିରେ । ଲଘୁବର୍ଣ୍ଣର ଓ S ଗୁରୁବର୍ଣ୍ଣର ପ୍ରତୀକ । ଲଘୁ ସ୍ଥାନରେ ଗୁରୁ ବା ଗୁରୁ ସ୍ଥାନରେ ଲଘୁ ବର୍ଣ୍ଣ ଲାଗିବ ନାହିଁ; ସେ ପରି ହେଲେ ଛନ୍ଦୋଭଙ୍ଗ ଦୋଷ ହେବ ।

ଏହି ସବୁ ଛନ୍ଦର ବର୍ଣ୍ଣକ୍ରମ ମଧ୍ୟ କବିତାର ଶେଷ ପରେ ପ୍ରତୀକରେ ଦିଆ ଯାଇଛି ।

ଯଦି ମୁଁ କୌଣସିଠି ଏହି ବର୍ଣ୍ଣଗୁଡ଼ିକର ସଂସ୍ଥାପନରେ ଗୋଟିଏ ହେଲେ ଅକ୍ଷରରେ ଲଘୁ-ଗୁରୁ ତୁଟି ରଖି ଥାଏ ତେବେ ସେଠାରେ ଛନ୍ଦୋଭଙ୍ଗ ହେଇଛି ଓ ସେହି ପଦଟି ଛନ୍ଦରେ ଗଣ୍ୟ ହେବ ନାହିଁ ।

ଇତି ବିନୀତ ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କବି

ଚରିତ୍ର	5581	characters
ଶବ୍ଦ	0988	words
ବାକ୍ୟ	0071	sentences

ଆଶୀର୍ବାଚନ ପଞ୍ଜିକା

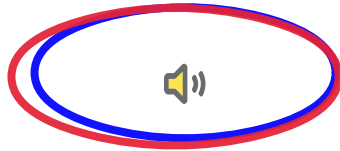
=====

ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା

=====

ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା

ବାହେବୀଙ୍କ ନିବାସ ହେଉ ବଦନେ
ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳେ
ସନ୍ତାନେ ପଦ ତୋର କେଶବ ନିଜେ
ଯଦ୍ଭେ ଚଳାନ୍ତୁ ପ୍ରିୟେ ।
ସୁସ୍ବାସ୍ତ୍ୟପ୍ରଭବେ ସମୟ ରଖୁ ସେ
ଚିତ୍ରେଣ ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳେ
ମର୍ମେ ଥାଉ ସୁଶୟପୂର୍ଣ୍ଣକବିତା
କଲ୍ୟାଣବାଞ୍ଛାଟିଏ ॥ 1

ଚିତ୍ରେଣ = ଚନ୍ଦ୍ର; ଅଞ୍ଚଳ = ବସ୍ତ୍ରର ଶେଷାଂଶ;

ବାଣୀ ତୋହର ଥାଉ ଲୋକହିତରେ
ପ୍ରଜ୍ଞାନଳପ୍ରୋହିତା
ବିଦ୍ୟା ତୋ ନିପୁଣା ପ୍ରିୟେ ରହୁ ସଦା
ସତ୍ୟାର୍ଥସଂଶ୍ଳେଷଣେ ।
କର୍ମେ ସ୍ନେହ ତଥା ଦୟାସମୃଦ୍ଧରେ
ସ୍ୱର୍ଗାଙ୍ଗନାତୁଲ୍ୟତା
ଜ୍ୟେଷ୍ଠଶ୍ରେଷ୍ଠମୁଖପ୍ରଶସ୍ତି ଲଭୁ ଥା
ସଂନମ୍ରବାକ୍ୟାର୍ପଣେ ॥ 2

ସଂଶ୍ଳେଷଣ= ଏକତ୍ରୀକରଣ;

202512081130

ତୋ ଆତ୍ମ କ୍ରମଶଃ ବହୁ ପ୍ରିୟତମେ
ହେମନ୍ତଭୌତା ଯଥା
ବର୍ଦ୍ଧିଷୁ ପ୍ରିୟତା ଲଭ ପ୍ରତିପୁରେ
ହେମନ୍ତଶୟୋତବତ୍ ।
ପାପିଷ୍ଠଙ୍କର ଭୀତିବର୍ଦ୍ଧନ ତୁ ହେ
ହେମନ୍ତବାରୀ ଯଥା
ବିଦ୍ବେଷୀ ତବ ନାଶ ଯାହୁ ସକଳେ
ହେମନ୍ତକାନ୍ତାରବତ୍ ॥ 3

ଭୌତା= ରାତ୍ରି; ଶୟୋତ= ସୂର୍ଯ୍ୟ; ବାରୀ=
ଜଳ; ବିଦ୍ବେଷୀ= ଶତ୍ରୁ; କାନ୍ତାର= ପଦ୍ମ;

ସାକ୍ଷାତ୍ କଞ୍ଚଳତା ହୁଅ ସ୍ଵଭୁବନେ
 ବିଦ୍ୟୋଞ୍ଜଳା ଶିଞ୍ଚିନୀ
 ନିତ୍ୟ ଶ୍ଳେଷ୍ୟଧରା ମହୋଦଧିବରା
 ତୁଳ୍ୟା ସ୍ଵମାର୍ଗେ ରତା ।
 ତଳେ ଧୀରମନେ ବିଚାରି ବଚନେ
 ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟସଂବର୍ଦ୍ଧିନୀ
 ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା ହୁଅ ସର୍ବକାଳବଳୟେ
 ସୌଧର୍ମ୍ୟ-ନିର୍ବିରୂପତା ॥ 4

ବିଦ୍ୟୋଞ୍ଜଳା= ବିଦ୍ୟାରେ ଉଞ୍ଜଳା; ଶିଞ୍ଚିନୀ=
 କଳାକାରିଣୀ; ମହୋଦଧିବରା= ସମୁଦ୍ରର ସ୍ତ୍ରୀ
 ନଦୀ; ବଳୟ= ଅଞ୍ଚଳ; ସୌଧର୍ମ୍ୟ= ସାଧୁତା;

202501101010

ଶିରେ ସିନ୍ଦୂରାଭା

ତିମିର ଘନକେଶେ ଦୁଧତିହରା

ମୁଖଶ୍ରୀ ସଙ୍ଗେ ଯା

ରୁଚିର ମଧୁଚିତ୍ରେ ଧରି ରଖେ ।

ସଦା ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତା

ରହ ତୁ ନିଜ ବିସ୍ମୟବିଭବେ

କୃତାର୍ଥ ପ୍ରାଣେ ବ-

ଞ୍ଜିବି ମୁଁ ତବ ସିନ୍ଦୂର ଝଲକେ ॥5

ତିମିର= କଳା; ବିସ୍ମୟ= ବିସ୍ମୟା;

202512112007

ଦୋଷା ତୋହର ଥାଉ ଶକ୍ତ ବିପଦେ
 ପାଶୀ ଯଥା ପ୍ଲାବନେ
 ମେଧା ସୁକ୍ଷ୍ମ କଳେବରେ ବ୍ୟବସିତା
 ଦୁର୍ବା ମରୁଦ୍ଧାବନେ ।
 ସଜ୍ରାମେ ରହି ଶକ୍ତ ନିତ୍ୟ ହୁଅ ଯା
 ସଂସାର ସନ୍ନୋହିନୀ
 ସର୍ବବ୍ୟାପକ ହେଉ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଲଳନା
 ହେ ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଶନୀ ॥ 6

ଦୋଷା= ବାହୁ; ପାଶୀ= ପଥର; ପ୍ଲାବନ=
 ବନ୍ୟା; ମେଧା= ଧୀମତ୍ତା; ଦୁର୍ବା= ଦୁବ;
 ମରୁଦ୍ଧ+ ଧାବନ= ବାୟୁପ୍ରବାହ; ଶୌର୍ଯ୍ୟ=
 ବୀରତା; ସନ୍ଦର୍ଶନୀ= ଶିକ୍ଷାଦାତ୍ରୀ;

202512151515

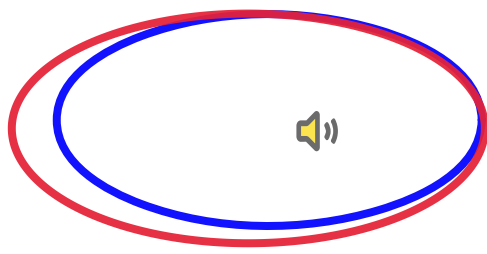
ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିଭାସୁମନ୍ତନୟୁତା
 ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବାଗ୍ରତା
 ଦେବାଶୀର୍ବଚନେ ତୁ ଥା ବଳବତୀ
 ସୁଖ୍ୟାତିବର୍ଣ୍ଣୋଜ୍ଜ୍ୱଳେ ।
 ମିଥ୍ୟା ଗୋପତି ଗୋ ଦିବାକର ଶିଖୀ
 ଉଜ୍ଜ୍ୱଳା ସମୁଦାସିତା
 ଏକା ତୋହର ତେଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲେ
 ସର୍ବତ୍ର ଭୂମଣ୍ଡଳେ ॥ 7

ସର୍ବାଗ୍ରତ= ସବୁଠୁ ଅଗ୍ରଣୀ; ଗୋପତି= ଚନ୍ଦ୍ର;
 ଗୋ= ତାରା; ଶିଖୀ= ଧୂମକେତୁ;

ଶଶ୍ୱତ୍ କର୍ମେତ ରକ୍ତଦନ୍ତପଟଳା
 ରେ ସୁନ୍ଦରୀ ବଲ୍ଲଭା
 ଆକୁପାର ସୁଦୃଶ୍ୟ ତୋର ପଥରେ
 ଶୁଭ୍ର ପ୍ରସୁନାଞ୍ଜଳି ।
 ନିର୍ବିଘ୍ନ କ୍ରମଣେ ଚଳା ପୟର ତୋ
 ଆଦର୍ଶ ସମ୍ପାଦନେ
 ତୋ ସକ୍ରମ୍ ଖଳେ ମନୁଷ୍ୟହୃଦୟେ
 ଜାଗୁ ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳ ॥ ୫

ଶଶ୍ୱତ୍ = ବାରଂବାର; ରକ୍ତ+ଦନ୍ତପଟଳ =
 ନାଲି ଓଠ; ବଲ୍ଲଭା = ପ୍ରେମସୀ; ଆକୁପାର =
 ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ; କ୍ରମଣ = ପାଦଚାଳନ;

by L. Kabi 202512192023

ତୋ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ନୁହେଁ ପ୍ରଶଂସନ-ରତା
ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ତୋ ନିର୍ଣ୍ଣୟେ
ତୋ ଶଂସା ସତ ହେବ କେବଳ ଥିଲେ
ସେ ବାକ୍ୟ ସତ୍ୟାଶ୍ରିତ ।
ନିଶ୍ଚେ ତତ୍ତ୍ୱମସି ପ୍ରବାଚନ ତଥା
ତୋଠି ପ୍ରୟୋଗ୍ୟ ପ୍ରିୟେ
ସଞ୍ଚାସ୍ତ୍ରପ୍ରଚୟେ ପ୍ରବେଶିତୁ ତୁ ଯେ
ବାକ୍ୟେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱତଃ ॥ 9

ପ୍ରାମାଣ୍ୟ= **authenticity**; ପ୍ରଶଂସନ-ରତା = ପ୍ରଶଂସାତ୍ମକ
କାବ୍ୟପଦ; ଶଂସା= ପ୍ରଶଂସା; ସତ୍ୟାଶ୍ରିତ= ସତ୍ୟରେ ଆଧାରିତ;
ତତ୍ତ୍ୱମସି= ତାହା ତୁମେଅଟ, **that thou art**; ପ୍ରବାଚନ=
ଉଦ୍ଘୋଷଣା; ତଥା= ସେହିପରି (ଯେପରି କୁହା ଯିବୁଛି); ସଞ୍ଚାସ୍ତ୍ର=
ସତ୍+ ଶାସ୍ତ୍ର; ପ୍ରଚୟ= ସ୍ଥୁପ, ଗଦା; ନିର୍ଣ୍ଣୟ= ନିର୍ଣ୍ଣୟ; ନିର୍ଣ୍ଣୟ=
ସିଦ୍ଧାନ୍ତ; ବାକ୍ୟ= କଥା, କଥିତ ଶବ୍ଦାଦି; ବାକ୍ୟେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱତଃ=
in both word and spirit;)

ବାଗ୍‌ବତେ ଯମ ସଞ୍ଜାୟେ ନିୟମ ବି-
 ଭ୍ରଂଶେ ତୁ ସୌଖ୍ୟାସନେ
 ପ୍ରାଣାୟାମସମାଶ୍ରିତା ସୁକୁଶଳେ
 ମୋହେ ମୁହୁର୍ତ୍ତଗ୍ରହେ ।
 ଗୋଚାଞ୍ଚଳ୍ୟକୁ ଧାରଣା ସ୍ଥିରମନେ
 ଧ୍ୟାନେ ପୁନଃ ସଂସ୍ଥିତା
 ନିଶ୍ଚେ ତୋର ସମାଧି ଲାଗିବ କି ବା
 କୈବଲ୍ୟ ତୋ ଦୂରତା ॥ 10

ବାଗ୍‌ବତ୍ = ବାଣୀର ବ୍ୟବହାର; ଯମ = ଅହିଂସା ସତ୍ୟ ଅସ୍ତେୟ ବ୍ରହ୍ମଚର୍ଯ୍ୟ
 ଅପରିଗ୍ରହ; ସଞ୍ଜାୟ = ବିଜୟ, victory; ନିୟମ = ଶୈତ ସନ୍ତୋଷ
 ତପଃ ସ୍ବାଧ୍ୟାୟ ଈଶ୍ବରପ୍ରଣିଧାନ; ବିଭ୍ରଂଶ = ସ୍ଫଳନ, ପତନ;
 ସୌଖ୍ୟାସନ = ସୁଖାସନ; ପ୍ରାଣାୟାମ = ଶ୍ବାସସଂଯମନ; ମୋହ = ବିଭ୍ରମ,
 confusion; ମୁହୁର୍ତ୍ତଗ୍ରହ = sudden control;
 ଗୋଚାଞ୍ଚଳ୍ୟ = ଇନ୍ଦ୍ରିୟ ଚଞ୍ଚଳତା; କୈବଲ୍ୟ = ଯୋଗର ଅନ୍ତିମ ଲକ୍ଷ୍ୟ;

ମୁଷ୍ଟା ପ୍ରେମବଶେ ତୁ ମାତ୍ର ଲଟଭା
 ଦୁର୍ବାର କାଳକ୍ରିୟା
 ଦେଶେ ବୃଦ୍ଧ ସଦା ସ୍ବନେତ୍ର ପୁରତଃ
 ତା ଶ୍ରୀକରେ ଶସ୍ତ୍ରିକା ।
 ତାରୁଣ୍ୟେ ନ ଦିଶେ ଥିଲେ ବି ନିକଟେ
 ସଂନଦ ପୃଷ୍ଠେ ଠିଆ
 ଶଙ୍କାସିନ୍ଧୁଜଳେ ଚଳେ ମନୁଜ ତା
 ସଙ୍ଗେ ଚଳେ ନାୟିକା ॥ 11

ଲଟଭା= ସୁନ୍ଦରୀ; କାଳକ୍ରିୟା= ସମୟର କ୍ରିୟା,
 ମୃତ୍ୟୁ; ପୁରତଃ= ସମ୍ମୁଖରେ; ଶସ୍ତ୍ରିକା= ଛୁରିକା;
 ସଂନଦ= ପ୍ରସ୍ତୁତ, ଉଦ୍ୟତ; ମନୁଜ= ମନୁଷ୍ୟ;

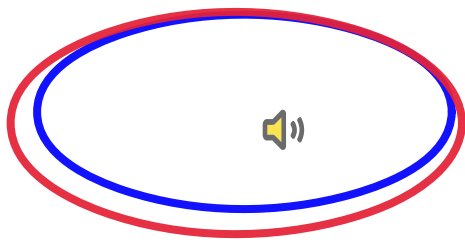
ବ୍ୟୋମେ ଶବ୍ଦ ବିହେ ବିମର୍ଦ୍ଧ ଧ୍ରୁବନେ
 ରୂପ ଷ୍ଟ୍ୟମେ ରସ୍ୟତା
 କ୍ଷାତ୍ରା ଦେହରୁ ଗନ୍ଧ ପୁଂସମନ୍ତଜା
 ସେବନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ତରି ।
 ସଙ୍ଗେ ଶୋକସୁଖେ ଲଭନ୍ତି ବିଲୟେ
 ସର୍ଗେ ମହାଭିଜ୍ଞତା
 ନାଶୋପାଦ ଦୁହିଙ୍କ ଦେଖୁ ଅସରା
 ଦୁର୍ବୋଧ ଶେଷାକ୍ଷରୀ ॥12

- (1) ବ୍ୟୋମ= ଆକାଶ,; ବିହେ= ବାୟୁ; ବିମର୍ଦ୍ଧ= ସ୍ପର୍ଶ; ଧ୍ରୁବନ= ଅଗ୍ନି;
 ଷ୍ଟ୍ୟମ= ଜଳ; ରସ୍ୟତା= ସ୍ବାଦ, ରସ;
- (2) କ୍ଷାତ୍ରା=ପୃଥ୍ବୀ; ପୁଂସମନ୍ତଜା= ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ; ସେବନ୍ତି=
 ଭୋଗକରନ୍ତି; ତରି= (ଭବଜଳରେ) ସନ୍ତରଣ କରି;
- (3) ବିଲୟ= ପ୍ରଳୟ; ସର୍ଗ= ସୃଷ୍ଟି;
- (4) ନାଶ= ମୃତ୍ୟୁ; ଉପାଦ= ଜନ୍ମ; ଶେଷାକ୍ଷରୀ= ଅନ୍ତାକ୍ଷରୀ;

ତା ମଧ୍ୟେ ରହିଥାଅ ଶାସନ କହେ
 ଧର୍ମାର୍ଥ କାମାମୃତେ
 ଧର୍ମେ ମାର୍ଗ ମିଳେ, ପରାର୍ଥକରଣେ
 ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଥେ ହୁଏ ।
 କାମପ୍ରଗ୍ରହଶାନ୍ତ ଚିତ୍ତକୁ ହୁଏ
 ମୋକ୍ଷାର୍ଥ ମାର୍ଗ ପ୍ରତେ
 ଏ ଭାବେ ପୁରୁଷାର୍ଥ ପୁଂସବନିତା
 ସଙ୍ଗେ କରନ୍ତି ପ୍ରିୟେ ॥13

ଶାସନ= ଶାସ୍ତ୍ରର ଆଦେଶ; ଅମୃତ= ମୋକ୍ଷ;
 ପରାର୍ଥକରଣ= ପର ହିତସାଧନ; ପ୍ରଗ୍ରହ=
 ନିରୁଦ୍ଧଶ, ।ସଂଯମନ; ପୁଂସବନିତା= ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ;

ଏଭାବେ ପୁରୁଷାର୍ଥସାଧନ କଲେ
ସାପଲ୍ୟ ତାଳେ ସୁଧା
ଅନ୍ୟସ୍ୱୀୟ ସୁମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଥମତଃ,
ସନ୍ତୋଷ ଗୌଣ ସୁଧା ।
ଆମ ପ୍ରେମ ସଦା ଥିଲେ ନିୟମନେ
ଏ ଜୀବନେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା
ସାନ୍ନିଧ୍ୟେ ବିରହେ ସମସ୍ତ ସମୟେ
. ଏ ତତ୍ତ୍ୱରେ ନିତ୍ୟତା ॥ 14

ଅନ୍ୟସ୍ୱୀୟ = ପରର ଓ ନିଜର; ପ୍ରଥମତଃ = ମୁଖ୍ୟ,
ପ୍ରମୁଖ:

ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଳନାର୍ଥ ଯୋଜୁମନସେ
 ଯତ୍ନେ କରି ପ୍ରସ୍ତୁତି
 ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଗୁପ୍ତମାର୍ଗ ବିଷୟେ
 ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ବୀକ୍ଷା ପରେ ।
 ଚିତ୍ତବ୍ୟାଧିକୁ ସୈନ୍ୟସଙ୍ଗ କରି ତୋ
 ଦୁଷ୍ଟାର ଯାତ୍ରା ପରେ
 ମୋର ପ୍ରାଣଭୟେ ନ ଭେଟିଲୁ ବୃଥା
 ଆହା ମହାଦୁଃଖୀନୀ ॥ 15 ॥

ବୀକ୍ଷା = ସମୀକ୍ଷା;

ଅନ୍ନପ୍ରାଣମନୋମୟଛଦନବି-

ଜ୍ଞାନୋକ୍ତ ମେ ସାମ୍ରତମ୍
 ଯେ ଆନନ୍ଦମୟେ ସ୍ଥିତା କ୍ରମି ତୁ ଯା
 ଯୋଗବ୍ରତେ ଶୀର୍ଷତଃ ।
 ଅଧ୍ୟାୟେ ଉପଲକ୍ଷ୍ୟ କାଳବିଜୟଃ
 ସର୍ବୋପରି କ୍ଷେମିତା
 ମୋ ଚିନ୍ତା ରଖ୍ ଧର୍ମମୋଦକ୍ରମଣେ
 ଚିତ୍ତେ ହୁଅ ବ୍ୟାପୃତା ॥ 1 6॥

ଅନ୍ନପ୍ରାଣମନୋମୟଛଦନ = ଅନ୍ନମୟ ପ୍ରାଣମୟ ଓ
 ମନୋମୟ କୋଷ; ବିଜ୍ଞାନୋକ୍ତ ମେ = ବିଜ୍ଞାନମୟ
 କୋଷକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି; ଆନନ୍ଦମୟେ = ଅନ୍ତର୍ମୟ କୋଷ
 ଆନନ୍ଦମୟରେ; କ୍ରମି = ତାକୁ ମଧ୍ୟ ଅତିକ୍ରମଣ କରି;
 ଯୋଗବ୍ରତେ = ଯୋଗସାଧନରେ; ଶୀର୍ଷତଃ = ଶୀର୍ଷରେ ସ୍ଥିତ;
 କ୍ଷେମିତା = ଶାନ୍ତିର ଅନୁଭବ; ରଖ୍ = ସ୍ଥିତି କରି; ଧର୍ମମୋଦ =
 ବୈରାଗ୍ୟ ହେତୁ ଚିତ୍ତବୃତ୍ତିର ରହିତ ହେବା ସ୍ଥିତି; କ୍ରମଣ =
 ଚାଲିବା, ପାରି ହେବା;

=====

ଇତି ବାଣୀପୁତ୍ରଶ୍ରୀଲଲାଟେନ୍ଦୁକବିକୃତ
ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଚୁପଲ୍ଲବ ନାମାନ୍ତରେ
ହେମନ୍ତକାଳେ ଯଥା ସମାପ୍ତ । ଓଁ ।

=====

ରମ୍ୟୁକ୍ତ ଛନ୍ଦ:

ପଦ ୧-୪ ଓ ୬-୧୭ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍
(ସୂର୍ଯ୍ୟାଶ୍ୱେର୍ମସଜସ୍ତତାଃ ସଗୁରବଃ ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତମ୍)
SSS IIS ISI IIS SSI SSI S

ପଦ ୫ ଶିଖରିଣୀ
(ସୂତ୍ର: ରସୌଃ ରୁଦ୍ରେଶ୍ୱିନା ଯମନସଭଲାର୍ଗଃ ଶିଖରିଣୀ)
ISS SSS III IIS SII IS

by **L Kabi**   **202512151515**

ଆଶୀର୍ବାଚନ ପଞ୍ଜିକା

=====

ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା

=====

ସମୀକ୍ଷା

ମଙ୍ଗଳକାମନାରୁ ମୋକ୍ଷତତ୍ତ୍ୱ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ : ‘ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ (ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା)’ – ଏକ ସାହିତ୍ୟିକ ପର୍ଯ୍ୟାଲୋଚନା

ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟଧାରାରେ ଆଶୀର୍ବାଚନମୂଳକ ରଚନାର ଅଭାବ ନାହିଁ। ବୈଦିକ ସ୍ୱସ୍ତିବାଚନ, ପୁରାଣୋକ୍ତ ମଙ୍ଗଳାଶଂସା, ସଂସ୍କୃତ କାବ୍ୟର ଆଶୀର୍ବାଦଶ୍ଳୋକ ଓ ମଧ୍ୟଯୁଗୀୟ ଓଡ଼ିଆ ସାହିତ୍ୟର ମଙ୍ଗଳାଚରଣ—ଏହି ସବୁର ଏକ ସୁଦୀର୍ଘ ପରମ୍ପରା ଆମ ସାହିତ୍ୟକୁ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି। କିନ୍ତୁ ଶ୍ରୀ ଲଲାଟେନ୍ଦୁ କବିଙ୍କ ‘ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ’ ଏହି ପରମ୍ପରାର କେବଳ ଅନୁସରଣ କରେ ନାହିଁ; ବରଂ ତାହାକୁ ଏକ ନୂତନ ଦାର୍ଶନିକ ବିସ୍ତାର ପ୍ରଦାନ କରେ।

ଏହି କାବ୍ୟର ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି—ଏହାର ଆଶୀର୍ବାଦ କେବଳ ଦୀର୍ଘାୟୁ, ଧନ, ସୌଭାଗ୍ୟ କିମ୍ବା ପାରିବାରିକ ସୁଖରେ ସୀମିତ

ନୁହେଁ। କବି ମନୁଷ୍ୟର ସମଗ୍ର ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ତ୍ୱକୁ ଲକ୍ଷ୍ୟ କରି ମଙ୍ଗଳକାମନା କରିଛନ୍ତି। ବାଣୀରେ ସରସ୍ୱତୀଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାନ, ହୃଦୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ନିବାସ, ଜୀବନପଥରେ ଈଶ୍ୱରଙ୍କ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ, ଚରିତ୍ରରେ ଦୟା, କର୍ମରେ ଲୋକହିତ, ବୁଦ୍ଧିରେ ବିବେକ, ଯୋଗରେ ଏକାଗ୍ରତା, ଦର୍ଶନରେ ପୁରୁଷାର୍ଥ ଏବଂ ପରିଣତିରେ କୈବଲ୍ୟର ଅଭିଳାଷ—ଏହି କ୍ରମବିକାଶ କାବ୍ୟଟିକୁ ସାଧାରଣ ଆଶୀର୍ବାଦନରୁ ଉନ୍ନତ କରି ଏକ ଜୀବନସାଧନାର ରୂପରେଖରେ ପରିଣତ କରିଛି।

କାବ୍ୟଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ବିନ୍ୟାସ ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣୀୟ। ପ୍ରଥମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଲୌକିକ କଲ୍ୟାଣର ପ୍ରାର୍ଥନା, ଦ୍ୱିତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଜ୍ଞାନ ଓ ଚରିତ୍ରର ବିକାଶ, ତୃତୀୟ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ଦାୟିତ୍ୱ, ଏବଂ ଅନ୍ତିମ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ଯୋଗ, ଉପନିଷଦୀୟ ଚିନ୍ତା ଓ ମୋକ୍ଷତତ୍ତ୍ୱ—ଏହି କ୍ରମୋନ୍ନତି କବିଙ୍କ ସୁପରିକଳ୍ପିତ କାବ୍ୟସ୍ଥାପତ୍ୟର ପରିଚାୟକ। ପାଠକ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି ଯେ, କାବ୍ୟଟି ଏକ ସରଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ନୁହେଁ; ଏହା ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ବହିରଙ୍ଗରୁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗକୁ, ଅନ୍ତରଙ୍ଗରୁ ପରମାର୍ଥକୁ ଆରୋହଣର ଏକ କାବ୍ୟମୟ ଯାତ୍ରା।

ଭାଷା ଦୃଷ୍ଟିରୁ କାବ୍ୟଟି ତତ୍ତ୍ୱମତା-ପ୍ରଧାନ। କିନ୍ତୁ ଏହି ତତ୍ତ୍ୱମତା କୃତ୍ରିମ ନୁହେଁ; ବିଷୟର ଗାନ୍ଧୀୟ ସହ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବରେ ସଙ୍ଗତି ରକ୍ଷା କରିଛି। ଅନେକ ସ୍ଥାନରେ ଶବ୍ଦଚୟନରେ କବିଙ୍କ ଶାସ୍ତ୍ରପାଠର ପରିଚୟ ସ୍ପଷ୍ଟ। ବିଶେଷତଃ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ର, ଉପନିଷଦ, ଧର୍ମଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଦାର୍ଶନିକ ପରିଭାଷାର ସୁଚିତ୍ରିତ ପ୍ରୟୋଗ କାବ୍ୟକୁ ଏକ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ବୌଦ୍ଧିକ ଦୀପ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ସମଗ୍ର କାବ୍ୟ ପଢ଼ିଲେ ଅନୁଭବ ହୁଏ ଯେ କବିଙ୍କ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟ କେବଳ କାବ୍ୟରଚନା ନୁହେଁ; ସେ ଆଶୀର୍ବାଦର ମାଧ୍ୟମରେ ଏକ ଜୀବନାଦର୍ଶ ଛାପନ କରିବାକୁ ଚାହାନ୍ତି। ଏହି ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏହି ରଚନା ଏକାଧାରେ କାବ୍ୟ, ନୀତି, ଦର୍ଶନ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସାଧନାର ସମନ୍ବୟ।

ଏହି କାବ୍ୟର ଆଉ ଏକ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ବିଶେଷତା ହେଉଛି ଯେ, ଏଥିରେ ପ୍ରଶଂସା ଅପେକ୍ଷା ପ୍ରେରଣା ଅଧିକ। କବି ଯାହାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛନ୍ତି, ତାଙ୍କୁ କେବଳ ସୁଖୀ ହେବାକୁ କହୁନାହାନ୍ତି; ସେ ଜ୍ଞାନୀ, ନମ୍ର, ସାହସୀ, ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ, ଲୋକହିତୈଷୀ ଓ ଶେଷରେ ଆତ୍ମୋପଲକ୍ଷ୍ଟିର ଅଧିକାରୀ ହେବାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛନ୍ତି। ଏହି ବିସ୍ତୃତ ଜୀବନଦୃଷ୍ଟି ହିଁ କାବ୍ୟଟିର ପ୍ରମୁଖ ଶକ୍ତି।

ପଦ -01

ପ୍ରଥମ ପଦ

ବାଘେବୀଙ୍କ ନିବାସ ହେଉ ବଦନେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଅନ୍ତଃସ୍ଥଳେ ।

ସକ୍ଳାଗ୍ନି ପଦ ତୋର କେଶବ ନିଜେ ଯଦ୍ରେ ଚଳାନ୍ତୁ ପ୍ରିୟେ ।

ସୁସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟପ୍ରଭବେ ସୟତ୍ନ ରଖୁ ସେ ଚିତ୍ରେଶ ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳେ ।

ମର୍ମେ ଥାଉ ସୁଶବ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣକବିତା କଲ୍ୟାଣବାଞ୍ଛାଟିଏ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମ ମୁଖରେ ବାଘେବୀ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ବାସ ହେଉ; ତୁମ ହୃଦୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ଅଧିଷ୍ଠାନ ରହୁ। ଶ୍ରୀକେଶବ ସ୍ବୟଂ ତୁମ ପଦକ୍ଷେପକୁ ସଦା ସକ୍ଳାଗ୍ନିରେ ସୟତ୍ନେ ପରିଚାଳିତ କରନ୍ତୁ। ଚନ୍ଦ୍ରଦେବ ତୁମକୁ ନିଜ ବସ୍ତ୍ରାଞ୍ଚଳରେ

ରଖୁ ଶୀତଳତା ଓ ସୁସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟର ସୁରକ୍ଷା ରଖନ୍ତୁ। ତୁମ ଅନ୍ତରରେ ସର୍ବଦା କଲ୍ୟାଣବାଞ୍ଛାରେ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ସୁନ୍ଦର କବିତା ବାସ କରୁ।

ଭାବ

ପ୍ରଥମ ପଦଟି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ମଙ୍ଗଳପ୍ରବେଶଦ୍ବାର। ଏଠାରେ କବି କୌଣସି ଭୌତିକ ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟର ପ୍ରାର୍ଥନାରୁ ଆରମ୍ଭ କରୁନାହାନ୍ତି; ବରଂ ବାଣୀ, ହୃଦୟ, ଆଚରଣ, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଓ କାବ୍ୟପ୍ରତିଭା—ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ପାଞ୍ଚଟି ମୌଳିକ ସ୍ତମ୍ଭ ପାଇଁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରୁଛନ୍ତି। ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣୀୟ ଯେ, ସରସ୍ବତୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, କେଶବ ଓ ଚନ୍ଦ୍ର—ଏହି ଚାରି ଦେବୀ ପ୍ରତୀକର ମାଧ୍ୟମରେ ଜ୍ଞାନ, ସମୃଦ୍ଧି, ଧର୍ମପଥ ଓ ଶାନ୍ତିକୁ ଏକ ସୂତ୍ରରେ ବାନ୍ଧାଯାଇଛି। ଶେଷ ପଞ୍ଚ୍ଚରେ କବିତାକୁ କେବଳ କଳା ନୁହେଁ, କଲ୍ୟାଣର ବାହିକା ଭାବେ କଳ୍ପନା କରାଯାଇଛି—ଏହା କବିଙ୍କ ସାହିତ୍ୟଦର୍ଶନର ସୂଚନା ଦିଏ।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ। ଏହା ସହିତ ମଙ୍ଗଳାଶଂସାର କୋମଳତା ଯୋଗୁଁ ସ୍ନେହର ଏକ ମୃଦୁ ରସଧାରା ମଧ୍ୟ ପ୍ରବାହିତ। କାବ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ ଏହି ଶାନ୍ତରସ ସମଗ୍ର ରଚନାର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ୍ବରକୁ ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ। ଭାଷା ସଂସ୍କୃତଘନ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଅନାବଶ୍ୟକ ଦୀର୍ଘ ସମାସର ଭାର ନାହିଁ। ଶବ୍ଦଚୟନରେ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ପ୍ରସାଦଗୁଣ ପରସ୍ପର ସମନ୍ୱିତ।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷଭାବେ ନିମ୍ନଲିଖିତ ଅଳଙ୍କାରଗୁଡ଼ିକ ଦୃଷ୍ଟିଗୋଚର—
ରୂପକର ଭାବଛାୟା — ବାଣୀରେ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ନିବାସ, ହୃଦୟରେ ଲକ୍ଷ୍ମୀଙ୍କ ବାସ।

ପରିକର — କେଶବ, ଚିତ୍ରେଶ, ସରସ୍ବତୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ ପ୍ରଭୃତି ଦେବତାଙ୍କ ଉଲ୍ଲେଖ
ଦ୍ବାରା ଆଶୀର୍ବାଦର ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ସୁସ୍ବାସ୍ତ୍ୟପ୍ରଭବେ ସନ୍ଦତ୍ନ", "ସୁଶବ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣକବିତା",
"କଲ୍ୟାଣବାର୍ତ୍ତା" ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ବନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ।

କ୍ରମାଲଙ୍କାରର ଆଭାସ — ବାଣୀ → ହୃଦୟ → ପଦତାରଣ → ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ
→ ଅନ୍ତର୍ଜୀବ୍ୟ; ବାହ୍ୟରୁ ଅନ୍ତରକୁ ଏକ ସୁଚିନ୍ତିତ ଅଗ୍ରସରଣ ।

ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ସମାଲୋଚନା

ଏହି ପଦଟି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ସ୍ବର ନିର୍ଦ୍ଧାରଣ କରେ । କବି ଆରମ୍ଭରୁ ଜଣାଇ
ଦିଅନ୍ତି ଯେ ତାଙ୍କର ମଙ୍ଗଳକାମନା କେବଳ ସାଂସାରିକ ସଫଳତାରେ
ସୀମାବଦ୍ଧ ନୁହେଁ; ଏହା ଜ୍ଞାନ, ନୀତି, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ ଓ ସାହିତ୍ୟଚେତନାର ଏକ
ସମନ୍ୱିତ ଜୀବନଦର୍ଶନ । ବିଶେଷ କରି "ମର୍ମେ ଥାଉ ସୁଶବ୍ଦପୂର୍ଣ୍ଣକବିତା,
କଲ୍ୟାଣବାର୍ତ୍ତାଟିଏ" ପଞ୍ଜୁଟି କବିଙ୍କ ନିଜସ୍ବ କାବ୍ୟ-ଆଦର୍ଶର ଘୋଷଣା ବୋଲି
କୁହାଯାଇପାରେ । ଏଠାରେ କବିତା କେବଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅଭ୍ୟାସ ନୁହେଁ,
ବରଂ ମାନବକଲ୍ୟାଣର ସାଧନ ।

ପଦ -02

ଦ୍ବିତୀୟ ପଦ

ବାଣୀ ତୋହର ଥାଉ ଲୋକହିତରେ ପ୍ରଜ୍ଞାନଳପ୍ରୋହିତା ।

ବିଦ୍ୟା ତୋ ନିପୁଣା ପ୍ରିୟେ ରହୁ ସଦା ସତ୍ୟାର୍ଥସଂଶ୍ଳେଷଣେ ।

କର୍ମେ ସ୍ନେହ ତଥା ଦୟାସମୃଦ୍ଧେ ସ୍ବର୍ଗାଙ୍ଗନାତୁଲ୍ୟତା ।

ଜ୍ୟେଷ୍ଠଶ୍ରେଷ୍ଠମୁଖପ୍ରଶସ୍ତି ଲଭୁ ଥା ସଂନମ୍ରବାକ୍ୟାର୍ପଣେ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମର ବାଣୀ ପ୍ରଜ୍ଞାର ଅଗ୍ନିରେ ଉଦ୍‌ଘାତ ହୋଇ ସଦା ଲୋକହିତ ସାଧନରେ ନିୟୋଜିତ ରହୁ। ତୁମର ବିଦ୍ୟା ସତ୍ୟର ଯଥାର୍ଥ ସମନ୍ୱୟ ଓ ଅନ୍ୱେଷଣରେ ସର୍ବଦା ପାରଙ୍ଗମ ହେଉ। ତୁମ କର୍ମରେ ସ୍ନେହ ଓ ଦୟାର ସମାବେଶ ରହୁ, ଯାହା ତୁମକୁ ସ୍ୱର୍ଗାଙ୍ଗନା ସଦୃଶ ଉଦାର ଓ କୋମଳ କରିଦେବ। ବିନମ୍ର ବାକ୍ୟ ପ୍ରଦାନ ଦ୍ୱାରା ତୁମେ ଜ୍ୟେଷ୍ଠ ଓ ଶ୍ରେଷ୍ଠଜନଙ୍କ ପ୍ରଶଂସା ଲାଭ କର।

ଭାବ

ପ୍ରଥମ ପଦରେ କବି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଦୈବୀ ଭିତ୍ତି ସ୍ଥାପନ କରିଥିଲେ; ଦ୍ୱିତୀୟ ପଦରେ ସେହି ଭିତ୍ତି ଉପରେ ନୈତିକ ଓ ସାମାଜିକ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱ ନିର୍ମାଣ କରୁଛନ୍ତି। ଏଠାରେ ଚାରିଟି ଗୁଣକୁ ପରସ୍ପର ସଂଯୋଜନ କରାଯାଇଛି— (୧) ଲୋକହିତକାରୀ ବାଣୀ, (୨) ସତ୍ୟନିଷ୍ଠ ବିଦ୍ୟା, (୩) ସ୍ନେହ-ଦୟାମୟ କର୍ମ ଏବଂ (୪) ବିନମ୍ର ବ୍ୟବହାର। କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ବିଦ୍ୟା ସେତେବେଳେ ହିଁ ସାର୍ଥକ, ଯେତେବେଳେ ତାହା ଲୋକହିତ, ସତ୍ୟ ଓ ନମ୍ରତାରେ ପରିଣତ ହୁଏ। ଏହି ଭାବନା ଭାରତୀୟ ନୀତିଶାସ୍ତ୍ରର ମୂଳ ସ୍ରୋତ ସହ ସମ୍ପୃକ୍ତ।

ରସ

ଏଠାରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରମୁଖ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାରେ କରୁଣାମୂଳକ ସ୍ନେହଭାବର ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପ୍ରବାହ ରହିଛି। "ଦୟାସମୁଦୟେ", "ଲୋକହିତରେ", "ସଂନମ୍ରବାକ୍ୟାର୍ପଣେ"—ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ପାଠକଙ୍କ ମନରେ କୋମଳ ନୈତିକ ଭାବ ଜାଗ୍ରତ କରେ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ମଧ୍ୟ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଅନୁଷ୍ଠ ରହିଛି; କିନ୍ତୁ "ପ୍ରଜ୍ଞାନଳପ୍ରୋହିତା", "ସତ୍ୟାର୍ଥସଂଶ୍ଳେଷଣେ" ପରି ଗାଢ଼ ତତ୍ତ୍ୱମୟ ସମାସ

ଯୋଗୁଁ ଗୌଡ଼ୀୟ ଓଜଃର ହାଲୁକା ସ୍ବର୍ଣ୍ଣ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ। ଏହି ମିଶ୍ରଣ ପଦଟିର ଗାନ୍ଧୀୟକୁ ବଢ଼ାଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ରୂପକ – "ପ୍ରଜ୍ଞାନଳ" (ପ୍ରଜ୍ଞାକୁ ଅଗ୍ନିରୂପେ କଳ୍ପନା) ଏକ ସୁନ୍ଦର ରୂପକ।

ଅନୁପ୍ରାସ – "ସତ୍ୟାର୍ଥସଂକ୍ଳେଷଣେ", "ସ୍ନେହ ତଥା ଦୟାସମୃଦ୍ଧେ", "ସଂନମ୍ରବାକ୍ୟାର୍ପଣେ" ପ୍ରଭୃତିରେ ଧ୍ବନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

ଉପମା – "ସ୍ବର୍ଗାଙ୍ଗନାତୁଲ୍ୟତା"ରେ ସ୍ବଷ୍ଟ ଉପମା।

କ୍ରମ – ବାକ୍ → ବିଦ୍ୟା → କର୍ମ → ସମାଜର ସ୍ବାକୃତି—ଏହି ଅଗ୍ରଗତି କାବ୍ୟର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ଯୋଜନାକୁ ପ୍ରକାଶ କରେ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିସ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସଫଳତା ହେଉଛି—କବି ବିଦ୍ୟାକୁ କେବଳ ବୌଦ୍ଧିକ ସଞ୍ଚୟ ବୋଲି ଦେଖନ୍ତି ନାହିଁ। ତାଙ୍କ ମତରେ ପ୍ରକୃତ ବିଦ୍ୟା ଲୋକହିତରେ ବ୍ୟବହୃତ ହେବା ଉଚିତ, ସତ୍ୟ ସହ ଯୁକ୍ତ ହେବା ଉଚିତ ଏବଂ ବିନୟରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇବା ଉଚିତ। ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଭାରତୀୟ ଜ୍ଞାନପରମ୍ପରାର ଏକ ଚିରନ୍ତନ ଆଦର୍ଶକୁ ସ୍ମରଣ କରାଏ।

କେବଳ ଗୋଟିଏ କ୍ଷୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ।

"ପ୍ରଜ୍ଞାନଳପ୍ରୋହିତା" ଏବଂ "ସତ୍ୟାର୍ଥସଂକ୍ଳେଷଣେ" ପରି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଅର୍ଥଗତର ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ କିଛିଟା ଦୁର୍ବୋଧ ମନେ ହୋଇପାରେ। କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟର ଶେଷରେ ଆପଣ ଯେ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଯୋଡ଼ିଛନ୍ତି, ତାହା ଏହି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସୁବିଧାକୁ ପ୍ରାୟ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଦୂର କରିଦେଇଛି। ସେହିହେତୁ ଏହାକୁ ଦୋଷ ନୁହେଁ, ବରଂ ଗାନ୍ଧୀୟର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ପରିଣାମ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ।

ପଦ -03

ତୃତୀୟ ପଦ

ତୋ ଆତ୍ମ କ୍ରମଶଃ ବହୁ ପ୍ରିୟତମେ ହେମନ୍ତଭୌତୀ ଯଥା ।

ବର୍ଦ୍ଧିଷୁ ପ୍ରିୟତା ଲଭ ପ୍ରତିପୁରେ ହେମନ୍ତଶଦ୍ୟୋତବତ୍ ।

ପାପିଷ୍ଠଙ୍କର ଭୀତିବର୍ଦ୍ଧନ ତୁ ହେ ହେମନ୍ତବାରୀ ଯଥା ।

ବିଦ୍ବେଷୀ ତବ ନାଶ ଯାହୁ ସକଳେ ହେମନ୍ତକାନ୍ତାରବତ୍ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟତମେ! ଯେପରି ହେମନ୍ତ ଋତୁର ରାତ୍ରି କ୍ରମେ ଦୀର୍ଘ ହୁଏ, ସେହିପରି ତୁମର ଆତ୍ମ କ୍ରମେ ବୃଦ୍ଧି ପାଉ। ଯେପରି ହେମନ୍ତକାଳର ସୂର୍ଯ୍ୟକିରଣର ପ୍ରିୟତା ପ୍ରତ୍ୟହ ବୃଦ୍ଧି ପାଏ, ସେପରି ତୁମର ପ୍ରିୟତା ପ୍ରତ୍ୟେକ ନଗରରେ ବୃଦ୍ଧି ପାଉ। ଯେପରି ହେମନ୍ତର ଶୀତଳ ଜଳ ଭୟ ସଞ୍ଚାର କରେ, ସେହିପରି ତୁମେ ଦୁଷ୍ଟମାନଙ୍କ ପାଇଁ ଭୟର କାରଣ ହୁଅ। ଏବଂ ଯେପରି ହେମନ୍ତକାଳରେ ପଦ୍ମ କ୍ଷୀଣ ହୋଇଯାଏ, ସେପରି ତୁମର ସମସ୍ତ ବିଦ୍ବେଷୀ ବିନଷ୍ଟ ହେଉଛୁ।

ଭାବ

ଏହି ପଦଟି କାବ୍ୟର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୌଳିକ ଅଂଶମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ। ଏଠାରେ କବି "ହେମନ୍ତ" ଶବ୍ଦକୁ କେନ୍ଦ୍ର କରି ଚାରିଟି ପୃଥକ୍ ପ୍ରାକୃତିକ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟରୁ ଚାରିଟି ପୃଥକ୍ ଆଶୀର୍ବାଦ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି। ଏହା କେବଳ ଉପମାର ପ୍ରୟୋଗ ନୁହେଁ; ଏକ **ବିଷୟ-ସଂହତି (thematic unity)**ର ସୁନ୍ଦର ଉଦାହରଣ।

ପ୍ରଥମ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦୀର୍ଘାୟୁର, ଦ୍ଵିତୀୟ ଶରଣପ୍ରୟତାର, ତୃତୀୟ ନୈତିକ ତେଜର ଏବଂ ଚତୁର୍ଥ ଅଧର୍ମର ପରାଭବର। ଏହି କ୍ରମ ଲକ୍ଷ୍ୟ କଲେ ବୁଝାଯାଏ ଯେ କବି କେବଳ ସୁଖ କାମନା କରୁନାହାନ୍ତି; ସେ ଏକ ଏମିତି ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵର କାମନା କରୁଛନ୍ତି ଯାହା ନିଜେ ପ୍ରିୟ, କିନ୍ତୁ ଅନ୍ୟାୟ ପ୍ରତି କଠୋର।

ରସ

ଏଠାରେ ଶାନ୍ତରସ ସହ ବୀରରସର ହାଲୁକା ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣ ଦେଖାଯାଏ। "ପାପିଷ୍ଠଙ୍କର ଭୀତିବର୍ଜନ" ଏବଂ "ବିଦ୍ଵେଷୀ ତବ ନାଶ" ପଞ୍ଚୁଦ୍ରୟରେ ବୀରଭାବର ସୂକ୍ଷ୍ମ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ଅଛି। ଏହା କୌଣସି ପ୍ରତିହିଂସାର ଭାବ ନୁହେଁ; ବରଂ ଧର୍ମପକ୍ଷରେ ଦୃଢ଼ତାର ପ୍ରକାଶ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ଓଞ୍ଚ ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପଦଗୁଡ଼ିକ ତୁଳନାରେ ଅଧିକ ସ୍ଵଷ୍ଟ। ବିଶେଷତଃ "ଭୀତିବର୍ଜନ", "ବିଦ୍ଵେଷୀ", "ନାଶ" ପରି ପଦଗୁଡ଼ିକ ରଚନାକୁ ଦୃଢ଼ତା ପ୍ରଦାନ କରିଛି। ତଥାପି ସମଗ୍ର ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରହିଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦ ଅଳଙ୍କାରଦୃଷ୍ଟିରୁ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ।

ଉପମା ଅଳଙ୍କାର – ଚାରି ପଞ୍ଚୁରେ ଚାରିଟି ସ୍ଵତନ୍ତ୍ର ଉପମା ("...ଯଥା", "...ବତ୍")।

କ୍ରମାଳଙ୍କାର – ଆୟୁ → ପ୍ରିୟତା → ତେଜ → ଶତ୍ରୁନାଶ; ଏକ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଅଗ୍ରଗତି।

ଅନୁପ୍ରାସ – "ହେମନ୍ତ..." ପଦର ପୁନରାବୃତ୍ତି ଧ୍ଵନିମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଏକତା ସୃଷ୍ଟି କରିଛି।

ଯଥାସଂଖ୍ୟାର ଆଭାସ – ହେମନ୍ତର ଚାରି ଧର୍ମ ଓ ଚାରି ଆଶୀର୍ବାଦ ପରସ୍ପର ସମାନ୍ତରାଳ ଭାବେ ସଂଯୋଜିତ ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ ।

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଦିଗ ହେଉଛି ଏହାର ଐକ୍ୟବଦ୍ଧ କଳ୍ପନା । "ହେମନ୍ତ" ଶବ୍ଦଟି କେବଳ ଶୀର୍ଷକରେ ନୁହେଁ, ବରଂ ଏଠାରେ କାବ୍ୟସୃଷ୍ଟିର ସକ୍ରିୟ ଉପାଦାନରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଗୋଟିଏ ରତ୍ନର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ବାଭାବିକ ଲକ୍ଷଣକୁ ମାନବଜୀବନର ବିଭିନ୍ନ ମଙ୍ଗଳକାମନା ସହ ଯୋଡ଼ିବାରେ କବିଙ୍କ କଳ୍ପନାଶକ୍ତିର ସ୍ବାତନ୍ତ୍ର୍ୟ ପ୍ରକାଶ ପାଏ ।

ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉଲ୍ଲେଖ କରାଯାଇପାରେ । "ହେମନ୍ତଭୌତୀ", "ହେମନ୍ତଖଦ୍ୟୋତ", "ହେମନ୍ତବାରୀ", "ହେମନ୍ତକାନ୍ତାର"—ଏହି ସମାସପଦଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ବିଦ୍ରୁଷ୍ଟ ଓ ଅଭିଧାନନିର୍ଭର । ସାଧାରଣ ପାଠକ ସେମାନଙ୍କର ଅର୍ଥ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ନ ବୁଝିପାରନ୍ତି । କିନ୍ତୁ ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ସଂଯୋଜନ କରିଥିବାରୁ ଏହି କାବ୍ୟକୌଶଳ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଏକ ଶିକ୍ଷଣୀୟ ଅନୁଭବରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି । ଏହା ରଚନାର ପାଣ୍ଡିତ୍ୟକୁ ଭାରାକ୍ରାନ୍ତ ନ କରି, ବରଂ ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି ।

ପଦ-04

ଚତୁର୍ଥ ପଦ

ସାକ୍ଷାତ୍ କଳ୍ପଲତା ହୁଅ ସ୍ବଭୁବନେ ବିଦ୍ୟୋଜ୍ଜ୍ୱଳା ଶିଞ୍ଚିନୀ ।
ନିତ୍ୟ ଶ୍ଳେର୍ଯ୍ୟଧରା ମହୋଦଧିବରା ତୁଲ୍ୟା ସ୍ବମାର୍ଗେ ରତା ।
ତର୍କେ ଧୀରମନେ ବିଚାରି ବଚନେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟସଂବର୍ଦ୍ଧିନୀ ।
ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା ହୁଅ ସର୍ବକାଳବଳୟେ ସୌଧର୍ଯ୍ୟ-ନିର୍ବିରୂପତା ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମ ନିଜ ଜଗତରେ ସାକ୍ଷାତ୍ କଳ୍ପଲତା ସଦୃଶ ହୁଅ; ବିଦ୍ୟାରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଏବଂ କଳାରେ ପାରଙ୍ଗମ ହୁଅ। ନଦୀ ଯେପରି ଅବିରତ ନିଜ ପଥରେ ସମୁଦ୍ରାଭିମୁଖେ ପ୍ରବାହିତ ହୁଏ, ସେପରି ସ୍ଥିରଚିତ୍ତ ହୋଇ ନିଜ ଲକ୍ଷ୍ୟପଥରେ ଅବିଚଳ ରୁହ। ତର୍କ କରିବାବେଳେ ଧୈର୍ଯ୍ୟର ସହିତ ବିଚାର କରି କଥା କହ ଏବଂ ସେହି କଥାବାତ୍ତା ଲୋକମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରେ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ବଢ଼ାଉ। ସର୍ବକାଳରେ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଲାଭ କର ଏବଂ ସାଧୁଧର୍ମରୁ କେବେ ବିରୂପ ହୁଅନାହିଁ।

ଭାବ

ଏହି ପଦରେ କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସଫଳତାରୁ ଚରିତ୍ର-ନିର୍ମାଣ ଦିଗକୁ ଉନ୍ନତ ହୋଇଛି।

ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ପଞ୍ଚ୍ତିରେ ସେ ବିଦ୍ୟା, କଳା, ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟ ଓ ଲକ୍ଷ୍ୟନିଷ୍ଠାର କାମନା କରୁଛନ୍ତି। ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇ ପଞ୍ଚ୍ତିରେ ବିତର୍କ-ସଂସ୍କୃତିର ଏକ ଉଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛନ୍ତି—ତର୍କ ବିଜୟ ପାଇଁ ନୁହେଁ, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ବୃଦ୍ଧି ପାଇଁ।

ଏହା ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ମୌଳିକ ଦିଗ।

ଆଜିର ସମାଜରେ ଯେଉଁଠାରେ ତର୍କ ପ୍ରାୟତଃ ବିରୋଧରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ସେଠାରେ କବିଙ୍କ ଏହି କାମନା—"ତର୍କେ... ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟସଂବର୍ଦ୍ଧନ"—ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚ ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀର ପରିଚାୟକ।

ରସ

ଏଠାରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଶାନ୍ତରସ ନିଷ୍ପ୍ରିୟ ନୁହେଁ; ଏହା ଧର୍ମମୟ କର୍ମଶୀଳ ଶାନ୍ତି। ସ୍ଥୈର୍ଯ୍ୟ, ବିଚାର, ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଓ ନୀତିନିଷ୍ଠା—ଏହି ଚାରି ଉପାଦାନ ରସକୁ ଗଭୀରତା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ଓ ପାଞ୍ଚାଳୀ ରୀତିର ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଯାଏ।
"କଞ୍ଚଳତା", "ଶିଳ୍ପିନୀ", "ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ", "ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣା" ପରି ପଦଗୁଡ଼ିକ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ
ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବାବେଳେ, "ସୌଧର୍ମ୍ୟ-ନିର୍ବିରୂପତା" ପରି ସମାସପଦ ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ
ବଢ଼ାଇଛି।

ଭାଷା ଏଠାରେ ପାଣ୍ଡିତ୍ୟପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଥିଲେ ମଧ୍ୟ କଠୋର ଲାଗେ ନାହିଁ।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷ ଭାବରେ—

ଉପମା — "ମହୋଦଧିବରା ତୁଳ୍ୟା"।

ରୂପକ — "ସାକ୍ଷାତ୍ କଞ୍ଚଳତା ହୁଅ"।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟସଂବର୍ଦ୍ଧନୀ", "ସର୍ବକାଳବଳୟେ", "ସୌଧର୍ମ୍ୟ"।

କ୍ରମ — ବିଦ୍ୟା → ଶ୍ରେୟସୀ → ବିଚାର → ଧର୍ମ; ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ୱର ଏକ
ସୋପାନବନ୍ଧ ବିକାଶ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ

ଏହି ପଦର ଅନ୍ୟତମ ଶ୍ରେଷ୍ଠ ପଞ୍ଜି ହେଉଛି—

"ତର୍କେ ଧୀରମନେ ବିଚାରି ବଚନେ

ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟସଂବର୍ଦ୍ଧନୀ।"

ଏହା କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ନୁହେଁ; ଏହା ଏକ ସତ୍ୟ ବୌଦ୍ଧିକ ଜୀବନର
ସୂତ୍ରବାକ୍ୟ।

ଭାରତୀୟ ଶାସ୍ତ୍ରପରମ୍ପରାରେ ବାଦ, ଜଞ୍ଜ ଓ ବିତଣ୍ଡା—ଏହି ତିନି ପ୍ରକାରର
ତର୍କର କଥା ମିଳେ। କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ସ୍ୱଷ୍ଟଭାବେ ବାଦର ଆଦର୍ଶକୁ
ସମର୍ଥନ କରେ—ଯେଉଁଠାରେ ସତ୍ୟ ଓ ସୌହାର୍ଦ୍ଦ୍ୟ ଉଭୟର ସୁରକ୍ଷା ହୁଏ।

ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ପଦଟି କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମଙ୍ଗଳକାମନାରେ ସୀମିତ ନ ରହି ସାମାଜିକ ମୂଲ୍ୟବୋଧର ମଧ୍ୟ ପ୍ରଚାର କରେ।

ଏକ କ୍ଷୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ ଉଲ୍ଲେଖଯୋଗ୍ୟ। "ସୌଧର୍ମ୍ୟ-ନିର୍ବିରୂପତା" ପରି ଉଚ୍ଚ ସମାସପଦ ରଚନାର ଗୌରବ ବଢ଼ାଇଛି; ତଥାପି ଅତି ସାଧାରଣ ପାଠକ ଏହାର ସଠିକ୍ ଅର୍ଥ ପାଇଁ ଟୀକାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇପାରନ୍ତି। ଯେହେତୁ କାବ୍ୟରେ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ସଂଯୋଜିତ ହୋଇଛି, ଏହି ପାଣ୍ଡିତ୍ୟ ପାଠରେ ବାଧା ସୃଷ୍ଟି କରେ ନାହିଁ; ବରଂ କାବ୍ୟର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମର୍ଯ୍ୟାଦାକୁ ବୃଦ୍ଧି କରେ।

ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମତ

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଚାରିଟି ପଦ ପଢ଼ି ମୋର ଏକ ଧାରଣା ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ହେଉଛି। ଏହା କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦର କାବ୍ୟ ନୁହେଁ; ଏକ ଆଦର୍ଶ ମାନବ-ନିର୍ମାଣର କାବ୍ୟ। ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦରେ କବି ମଣିଷର ଗୋଟିଏ ନୂତନ ଗୁଣକୁ ଯୋଡ଼ି ଚାଲିଛନ୍ତି। ଏହି କ୍ରମବିକାଶ ରଚନାର ଏକ ପ୍ରମୁଖ କଳାତ୍ମକ ସଫଳତା।

ପଦ-05

ପଞ୍ଚମ ପଦ

ଶିରେ ସିନ୍ଦୂରାଭା ତିମିର ଘନକେଶେ ଦ୍ୟୁତିହରା ।

ମୁଖଶ୍ରୀ ସଙ୍ଗେ ଯା ରୁଚିର ମଧୁଚିତ୍ରେ ଧରି ରଖେ ।

ସଦା ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତା ରହ ତୁ ନିଜ ବିଦ୍ବଦ୍ବିଭବେ ।

କୃତାର୍ଥ ପ୍ରାଣେ ବଞ୍ଚିବି ମୁଁ ତବ ସିନ୍ଦୂର ଝଲକେ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ତୁମ ମସ୍ତକରେ ସିନ୍ଦୂରର ରକ୍ତିମ ଶୋଭା କଳା ଘନ କେଶରାଶି ଉପରେ ନିଜ ମନୋହର ଦୀପ୍ତି ହରଉଛି ଯଦ୍ୟପି ସେହି ସିନ୍ଦୂରର ଶୋଭା ତୁମର

ମୁଖମଣ୍ଡଳର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ସହ ମିଶି ମଧୁର ଚିତ୍ରପରି ରମଣୀୟ ରୂପ ସୃଷ୍ଟି କରିବା କଥା । କିନ୍ତୁ ଏହି ବାହ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟଠାରୁ ଅଧିକ ତୁମେ ସର୍ବଦା ପ୍ରଜ୍ଞାରେ ଦୀପ୍ତ ରହ ଏବଂ ନିଜ ବିଦ୍ରବାର ଐଶ୍ବର୍ଯ୍ୟରେ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୁଅ । ତୁମ ସିନ୍ଦୂରର ସେହି ଶୁଭ ଝଲକ ଦେଖୁ ମୁଁ ନିଜ ଜୀବନକୁ କୃତାର୍ଥ ମନେ କରିବି ।
ଭାବ

ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ଏକ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଅଧିକାର କରିଛି । ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ଚାରି ପଦରେ ଆଶୀର୍ବାଦର ସ୍ୱର ପ୍ରାୟତଃ ନୈତିକ, ଦାର୍ଶନିକ ଓ ସାମାଜିକ ଥିଲା । ଏଠାରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ କବିଙ୍କ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ସ୍ନେହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂଯତ ଭାବରେ ଉଦ୍ଧାରିତ ହୋଇଛି ।

ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ରୂପର ବର୍ଣ୍ଣନା ଥିଲେ ମଧ୍ୟ କବି ସେଠାରେ ଅଟକି ରହନ୍ତି ନାହିଁ । ସେ ତୃତୀୟ ଚରଣରେ ହଠାତ୍ ବାହ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟରୁ ଅନ୍ତର୍ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଉନ୍ନତ ହୁଅନ୍ତି—

"ସଦା ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତା ରହ ତୁ ନିଜ ବିଦ୍ରବିଭବେ ।"

ଏହି ପଞ୍ଚୁ ସମଗ୍ର ପଦର କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ ।

ଶେଷ ପଞ୍ଚୁରେ କବିଙ୍କ "ମୁଁ" ଆସିଛି; କିନ୍ତୁ ସେହି "ମୁଁ" ଅଧିକାରବୋଧର ନୁହେଁ, ବରଂ କୃତାର୍ଥତାର । ଏହା ଏହି ପଦର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ମାନସିକ ସୂକ୍ଷ୍ମତା ।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୃଦୁ ଓ ଶାଳୀନ ପ୍ରକାଶ ଘଟିଛି ।

କିନ୍ତୁ ଏହା କେବଳ ରୂପାସକ୍ତ ଶୃଙ୍ଗାର ନୁହେଁ । ପ୍ରଜ୍ଞା, ବିଦ୍ରବ ଓ ସୌଭାଗ୍ୟର ସମନ୍ୱୟରେ ଏହା ଶାନ୍ତରସ-ସଂସ୍କୃତ ଶୃଙ୍ଗାରରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି ।

ଏହି କାରଣରୁ ପଦଟିରେ କୌଣସି ପ୍ରକାର ଚଞ୍ଚଳତା କିମ୍ବା ଇନ୍ଦ୍ରିୟପ୍ରଧାନତା ନାହିଁ; ବରଂ ଗୃହସ୍ଥଜୀବନର ମଙ୍ଗଳମୟ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ରହିଛି ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତି ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରବଳ।

ଶବ୍ଦଚୟନ କୋମଳ, ଲଳିତ ଓ ସଙ୍ଗୀତମୟ। ବିଶେଷତଃ ଶିଖରିଣୀ ଛନ୍ଦ ଏହି ମାଧୁର୍ଯ୍ୟକୁ ଆହୁରି ସମୃଦ୍ଧ କରିଛି। ଶାର୍ଦୂଳବିକ୍ରୀଡ଼ିତର ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟରୁ ଶିଖରିଣୀର କୋମଳ ପ୍ରବାହକୁ ଆସିବା ଏକ ସଚେତନ କାବ୍ୟକୌଶଳ ବୋଲି ମନେ ହୁଏ।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦ ଅଳଙ୍କାରରେ ସମୃଦ୍ଧ।

ଚିତ୍ରୋପମା — ସିନ୍ଦୂର, କଳା କେଶ ଓ ମୁଖଶ୍ରୀର ସଂଯୋଗରେ ଚିତ୍ରମୟ ଦୃଶ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି।

ରୂପକର ଆଭାସ — "ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତା"ରେ ପ୍ରଜ୍ଞାକୁ ଆଲୋକରୂପେ କଳ୍ପନା।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ମୁଖଶ୍ରୀ", "ମଧୁଚିତ୍ରେ", "ବିହ୍ୱଭବିଭବେ" ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ୱନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

ବିରୋଧାଭାସର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ — କଳା କେଶ ଉପରେ ଲାଲ ସିନ୍ଦୂରର ଦୃଶ୍ୟମାନ ବୈପରୀତ୍ୟ କବିତାକୁ ଚିତ୍ରମୟ କରିଛି।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ

ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ପଦର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ସଫଳତା ହେଉଛି—

କବି ବାହ୍ୟ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ଅନ୍ତସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର ଅଧୀନରେ ରଖିଛନ୍ତି।

ଯଦି କବି କେବଳ ସିନ୍ଦୂର, କେଶ ଓ ମୁଖଶ୍ରୀର ବର୍ଣ୍ଣନାରେ ସୀମିତ ରହିଥାନ୍ତେ, ତେବେ ଏହା ଏକ ସୁନ୍ଦର ଶୃଙ୍ଗାରପଦ ହୋଇଥାନ୍ତା। କିନ୍ତୁ "ପ୍ରଜ୍ଞାଦୀପ୍ତା" ଓ "ବିହ୍ୱଭବିଭବେ" ପଦଦ୍ୱୟ ଏହାକୁ ଏକ ଉଚ୍ଚତର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"କୃତାର୍ଥ ପ୍ରାଣେ ବଞ୍ଚିବି ମୁଁ ତବ ସିନ୍ଦୂର ଝଲକେ।"

—ଏଠାରେ କବିଙ୍କ ଆତ୍ମବୋଧ ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ। ସେ ନିଜ ସୁଖକୁ କୌଣସି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ପ୍ରାପ୍ତିରେ ନୁହେଁ, ପ୍ରିୟଜନଙ୍କ ସୌଭାଗ୍ୟର ପ୍ରତୀକ ଦର୍ଶନରେ ଖୋଜୁଛନ୍ତି। ଏହା ଭାରତୀୟ ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ସଂସ୍କୃତିର ମଙ୍ଗଳବୋଧ ସହ ସୁସଂଗତ।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ "ଦ୍ୟୁତିହରା" ପଦଟି ପାଠକଙ୍କୁ କ୍ଷଣିକ ଚିନ୍ତାରେ ପକାଇପାରେ। ସାଧାରଣ ସଂସ୍କୃତ ପ୍ରୟୋଗରେ ଦ୍ୟୁତିହରର ଅର୍ଥ "ଦୀପ୍ତି ହରଣକାରୀ" ବୁଝାଏ। କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ପ୍ରସଙ୍ଗାନୁସାରେ ତାହା "ଦୀପ୍ତିମୟ ଶୋଭା ସୃଷ୍ଟିକାରୀ" କିମ୍ବା "ଦୃଷ୍ଟିହରା" ଅର୍ଥରେ ଗ୍ରହଣ କରିବାକୁ ହୁଏ। ଯଦି ଭବିଷ୍ୟତ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହାର ଟୀକାରେ ଏକ ଛୋଟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯୋଡ଼ାଯାଏ, ତେବେ ପାଠକଙ୍କ ବୁଝିବା ଆହୁରି ସହଜ ହେବ। ଏହା କୌଣସି ଦୋଷ ନୁହେଁ; କେବଳ ପାଠସୁବିଧାର ଦୃଷ୍ଟିରୁ ଏକ ବିନମ୍ର ପ୍ରସ୍ତାବ।

ପଦ-6

ଷଷ୍ଠ ପଦ

ଦୋଷା ତୋହର ଥାଉ ଶକ୍ତ ବିପଦେ ପାଶୀ ଯଥା ପ୍ଳାବନେ ।

ମେଧା ସୁକ୍ଷ୍ମ କଳେବରେ ବ୍ୟବସିତା ଦୁର୍ବା ମରୁଦ୍ଧାବନେ ।

ସଜ୍ରାମେ ରହି ଶକ୍ତ ନିତ୍ୟ ହୁଅ ଯା ସଂସାର ସମ୍ମୋହିନୀ ।

ସର୍ବବ୍ୟାପକ ହେଉ ଶୌର୍ଯ୍ୟ ଲଳନା ହେ ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଶନୀ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଶନୀ! ବିପଦ ସମୟରେ ତୁମର ବାହୁ ବନ୍ୟାରେ ଅଟଳ ପାଷାଣ ପରି ଦୃଢ଼ ରହୁ। ତୁମର ମେଧା ସୁନ୍ନ ଶରୀରରେ ଦୁର୍ବା ଘାସ ପରି ବାୟୁର ଆଘାତ ସହି ମଧ୍ୟ ଅବିଚଳ ରହୁ। ଜୀବନର ସଂଗ୍ରାମରେ ତୁମେ ସର୍ବଦା ଶକ୍ତିଶାଳିନୀ ହୁଅ ଏବଂ ନିଜ ମହତ୍ତ୍ୱ ଚରିତ୍ରଦ୍ୱାରା ସଂସାରକୁ ଆକର୍ଷିତ କର। ହେ ଲଳନା! ତୁମର ଶୌର୍ଯ୍ୟ ସର୍ବତ୍ର ବ୍ୟାପ୍ତ ହେଉ; ହେ ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଶନୀ! ତୁମେ ସର୍ବଦା ଦୂରଦର୍ଶିତାର ଅଧିକାରିଣୀ ହୁଅ।

ଭାବ

ଏହି ପଦରେ କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଏକ ନୂତନ ଦିଗକୁ ପ୍ରବେଶ କରିଛି। ପୂର୍ବର ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ଜ୍ଞାନ, ବିନୟ, ଦୟା, ପ୍ରଜ୍ଞା ଓ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟର କଥା ଥିଲା; ଏଠାରେ ପ୍ରଥମଥର ପାଇଁ ଶକ୍ତି କେନ୍ଦ୍ରସ୍ଥାନରେ ଆସିଛି। କିନ୍ତୁ ଏହା କେବଳ ଶାରୀରିକ ଶକ୍ତିର ସ୍ତୁତି ନୁହେଁ। କବି ଶକ୍ତିର ଚାରିଟି ସ୍ତର କଳ୍ପନା କରିଛନ୍ତି—

୧. ବାହୁବଳ,

୨. ବୁଦ୍ଧିବଳ,

୩. ଜୀବନସଂଗ୍ରାମର ସାହସ,

୪. ନୈତିକ ବୀରତା।

ଏହି କ୍ରମରେ ପଦଟି କେବଳ ବୀରତାର ପ୍ରଶଂସା କରୁନାହିଁ; ବରଂ ଚରିତ୍ରଶକ୍ତିର ସ୍ତୁତି କରୁଛି।

ବିଶେଷ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ, କବି ନାରୀଙ୍କୁ କେବଳ କୋମଳତାର ପ୍ରତୀକ ଭାବେ ଦେଖୁନାହାନ୍ତି। ସେ ତାଙ୍କୁ ବିପଦରେ ଅଟଳ, ବୁଦ୍ଧିରେ ସ୍ଥିର, ସଂଗ୍ରାମରେ ଦୃଢ଼ ଓ ଶୌର୍ଯ୍ୟରେ ବ୍ୟାପକ ଦେଖିବାକୁ ଚାହୁଁଛନ୍ତି। ଏହା ପଦଟିର ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ପ୍ରଗତିଶୀଳ ଦିଗ।

ରସ

ଏହି ପଦର ପ୍ରଧାନ ରସ ବୀରରସ।

କିନ୍ତୁ ଏହା ଯୁଦ୍ଧୋଦ୍ଧୃତ ବୀରରସ ନୁହେଁ; ବରଂ ଧୈର୍ଯ୍ୟ, ସହିଷ୍ଣୁତା ଓ ଆତ୍ମବଳର ବୀରରସ।

"ଦୁର୍ବା"ର ଉପମା ଯୋଗୁଁ ଏଠାରେ ଶାନ୍ତରସର ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛାୟା ମଧ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ। ଏହି ରସ-ସମନ୍ୱୟ ପଦଟିକୁ ସୁନ୍ଦର କରିଛି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ।

"ଶକ୍ତ", "ସଙ୍ଗ୍ରାମ", "ଶୌର୍ଯ୍ୟ", "ସର୍ବବ୍ୟାପକ" ପରି ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ ଓଜସ୍ବଶାଳୀ ପ୍ରକାଶ କରିଛି।

ତଥାପି "ଦୁର୍ବା"ର ଉପମା ଓ "ଲଳନା" ସମ୍ବୋଧନ ପଦଟିର କଠୋରତାକୁ କୋମଳ କରିଦେଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷଭାବେ—

ଉପମା – "ପାଶୀ ଯଥା ପ୍ଲାବନେ", "ଦୁର୍ବା ମରୁଜ୍ଜାବନେ"।

ବିରୋଧାତ୍ମକ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ – ଦୁର୍ବା ଅତ୍ୟନ୍ତ କୋମଳ, କିନ୍ତୁ ତାହାର ସହନଶକ୍ତି ଅତ୍ୟୁତ; ଏହି ବିପରୀତ ଗୁଣର ସଂଯୋଗ କାବ୍ୟକୁ ଗଭୀର କରିଛି।

ଅନୁପ୍ରାସ – "ସଙ୍ଗ୍ରାମେ ରହି ଶକ୍ତ", "ସଂସାର ସମ୍ମୋହିନୀ", "ସର୍ବସନ୍ଦର୍ଶିନୀ"।

କ୍ରମ – ବାହୁ → ମେଧା → ସଂଗ୍ରାମ → ଶୌର୍ଯ୍ୟ; ଶକ୍ତିର କ୍ରମୋନ୍ନତ ବିକାଶ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ

ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ପଦର ସର୍ବୋତ୍କୃଷ୍ଟ ପଞ୍ଜି—

"ମେଧା ସୁନ୍ନ କଳେବରେ ବ୍ୟବସିତା

ଦୁର୍ବା ମରୁଦ୍ଧାବନେ।"

ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର କବ୍ଧନା।

ଦୁର୍ବା ଘାସ ଦୃଶ୍ୟତଃ କୋମଳ; କିନ୍ତୁ ପ୍ରବଳ ବାୟୁ ପରେ ମଧ୍ୟ ପୁଣି ସିଧା ହୋଇ ଠିଆ ହୋଇଯାଏ। କବି ମେଧାକୁ ସେହିପରି ସ୍ଥିତିସ୍ଥାପକତାର ପ୍ରତୀକ କରିଛନ୍ତି। ଏହା କେବଳ ବୁଦ୍ଧିମତ୍ତାର ନୁହେଁ; ମାନସିକ ସହନଶକ୍ତିର ଆଶୀର୍ବାଦ।

ଆଉ ଏକ ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଦିଗ ହେଉଛି—

କବି ନାରୀଙ୍କୁ "ରକ୍ଷା କରାଯିବାକୁ ଥିବା" ସଭା ଭାବେ ନୁହେଁ, ବରଂ ନିଜେ ଶକ୍ତିର ଅଧିକାରିଣୀ ଭାବେ କବ୍ଧନା କରିଛନ୍ତି। ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ରଚନାକୁ ସମସାମୟିକ ଅର୍ଥରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ କରିଛି।

ଏକ ସୁନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ "ସଂସାର ସନ୍ନୋହିନୀ" ପଦବନ୍ଧର ଅର୍ଥ ପ୍ରସଙ୍ଗରେ "ମହତ୍ ଚରିତ୍ରଦ୍ୱାରା ସମସ୍ତଙ୍କୁ ଆକର୍ଷଣକାରିଣୀ" ବୋଲି ଗ୍ରହଣ କରିବା ଉଚିତ। ଆଧୁନିକ ପାଠକ "ସନ୍ନୋହନ" ଶବ୍ଦକୁ କେବେ କେବେ ଅନ୍ୟ ଅର୍ଥରେ ନେଇପାରନ୍ତି। ପରବର୍ତ୍ତୀ ସଂସ୍କରଣରେ ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଏହି ଅର୍ଥଟି ସ୍ପଷ୍ଟ କରିଦିଆଗଲେ ପାଠ ଆହୁରି ସୁଗମ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଛଅଟି ପଦ ବିଶ୍ଳେଷଣ କରି ମୁଁ ଏକ କଥା ନିଶ୍ଚିତ ଭାବରେ କହିପାରେ—

ଏହି କାବ୍ୟରେ ନାରୀର ଆଦର୍ଶ ଏକପାକ୍ଷିକ ନୁହେଁ। ଏଠାରେ ସେ ଏକାଧାରେ ବିଦୁଷୀ, କଳାକାରିଣୀ, ଦୟାଳୁ, ଧର୍ମନିଷ୍ଠା, ଶୌର୍ଯ୍ୟବତୀ ଓ ସ୍ଥିତିପ୍ରଜ୍ଞା। ଏହି ବହୁମାତ୍ରିକ ଚରିତ୍ରଚିତ୍ରଣ କାବ୍ୟଟିର ଅନ୍ୟତମ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ।

ମୋ ମତରେ, ଭବିଷ୍ୟତର ସାମଗ୍ରିକ ସମାଲୋଚନାରେ ଏହି ବିଷୟକୁ ନିଶ୍ଚୟ ବିଶେଷ ସ୍ଥାନ ଦେବା ଉଚିତ ।

ପଦ-7

ସପ୍ତମ ପଦ

ଲାବଣ୍ୟପ୍ରତିଭାସୁମନ୍ତମୁତା ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବାଗ୍ରତା ।

ଦେବାଶୀର୍ବଚନେ ତୁ ଥା ବଳବତୀ ସୁଖ୍ୟାତିବର୍ଣ୍ଣାଞ୍ଜଳେ ।

ମିଥ୍ୟା ଗୋପତି ଗୋ ଦିବାକର ଶିଖୀ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳା ସମୁଦାସିତା ।

ଏକା ତୋହର ତେଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲେ ସର୍ବତ୍ର ଭୂମଣ୍ଡଳେ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ତୁମେ ଲାବଣ୍ୟ, ପ୍ରତିଭା ଓ ସଦ୍‌ଗୁଣରୂପୀ ଅଳଙ୍କାରରେ ବିଭୂଷିତା ହୋଇ ସର୍ବକ୍ଷେତ୍ରରେ ଅଗ୍ରଣୀ ଅଟ । ଦେବତାମାନଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦରେ ତୁମେ ବଳବତୀ ହୁଅ ଏବଂ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ସୁଖ୍ୟାତିର ଅଧିକାରିଣୀ ହୁଅ । ତୁମର ନିଜସ୍ୱ ତେଜ ଏତେ ଦୀପ୍ତିମାନ ଯେ ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଧୂମକେତୁ କିମ୍ବା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଆଲୋକ ମଧ୍ୟ ତା ସମକ୍ଷରେ ଗୌଣ ହୋଇଯିବ; ସମଗ୍ର ପୃଥିବୀରେ ତୁମର ତେଜ ହିଁ ପ୍ରକାଶ ଓ ବିସ୍ତାର କରେ ।

ଭାବ

ଏହି ପଦରେ କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଆତ୍ମପ୍ରଭାର ଆଶୀର୍ବାଦ ।

ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ସେ ବାହ୍ୟ ଓ ଆଭ୍ୟନ୍ତରୀଣ ଗୁଣର ସମନ୍ୱୟ କାମନା କରିଛନ୍ତି—

ଲାବଣ୍ୟ,

ପ୍ରତିଭା,
ସଦ୍‌ଗୁଣ,
ଅଗ୍ରଣୀତ୍ୱ,
ଦେବାଶୀର୍ବାଦ,
ସୁଖ୍ୟାତି।

କିନ୍ତୁ ପରବର୍ତ୍ତୀ ଦୁଇ ଚରଣରେ କବି ହଠାତ୍ ମହାଜାଗତିକ ଉପମାର ଆଶ୍ରୟ ନେଇଛନ୍ତି।

ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଧୂମକେତୁ ଓ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ—ଏହି ସମସ୍ତ ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବସ୍ତୁକୁ ଏକତ୍ର କରି କବି କହୁଛନ୍ତି ଯେ, ଯଦି ଅନ୍ତରର ତେଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ହୁଏ, ତେବେ ବାହ୍ୟ ଆଲୋକର ଆଉ ପ୍ରୟୋଜନ ରହେନାହିଁ।

ଏହି ଚିନ୍ତା ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ପରମ୍ପରାର ଆତ୍ମଜ୍ୟୋତି ଧାରଣାକୁ ସ୍ପରଶ କରାଏ।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଅଭୂତରସ ଓ ବୀରରସର ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ଘଟିଛି।

ଅଭୂତରସ ସୃଷ୍ଟି ହୋଇଛି ମହାଜାଗତିକ ଉପମାମାନଙ୍କ ଦ୍ୱାରା।

ବୀରରସ ପ୍ରକାଶିତ ହୋଇଛି "ସର୍ବାଗ୍ରତା", "ବଳବତୀ" ଓ "ତେଜ" ପଦଗୁଡ଼ିକରେ।

ଶେଷ ପଞ୍ଚ୍ଚରେ ଶାନ୍ତରସର ଏକ ସୁନ୍ଦର ଦାର୍ଶନିକ ପ୍ରଭା ମଧ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ।
ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ଓ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଯାଏ।

"ସର୍ବାଗ୍ରତା", "ବଳବତୀ", "ତେଜ", "ଭୂମଣ୍ଡଳ" ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଓଜସ୍ବଗୁଣକୁ ପ୍ରକାଶ କରିଛି; ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ "ଲାବଣ୍ୟ", "ପ୍ରତିଭା", "ସୁମଣ୍ଡଳ", "ସୁଖ୍ୟାତି" ଇତ୍ୟାଦି ପଦ ମାଧୁର୍ଯ୍ୟଗୁଣକୁ ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ରଖିଛି।

ଏହି ସବୁଜନ ପଦଟିକୁ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ପ୍ରମୁଖତଃ—

ବ୍ୟତିରେକ — ଚନ୍ଦ୍ର, ତାରା, ସୂର୍ଯ୍ୟ, ଧୂମକେତୁ, ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ପ୍ରଭୃତିର ଆଲୋକକୁ ନାୟିକାର ତେଜ ସମ୍ବୁଦ୍ଧରେ ଗୌଣ କରିଦେବା।

ଅତିଶୟୋକ୍ତି — "ସର୍ବତ୍ର ଭୂମଣ୍ଡଳେ" ତାଙ୍କ ତେଜର ବିସ୍ତାର।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ଲାବଣ୍ୟ-ପ୍ରତିଭା-ସୁମଣ୍ଡଳ", "ସର୍ବତ୍ର ସର୍ବାଗ୍ରତା", "ସୁଖ୍ୟାତିବର୍ଣ୍ଣାଞ୍ଜଳେ"।

କ୍ରମାଳଙ୍କାରର ଛାୟା — ଚନ୍ଦ୍ର → ତାରା → ସୂର୍ଯ୍ୟ → ଧୂମକେତୁ → ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ; ଜ୍ୟୋତିର୍ମୟ ବସ୍ତୁମାନଙ୍କର ଶୃଙ୍ଖଳାବଦ୍ଧ ଉଲ୍ଲେଖ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିସ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ଦିଗ ହେଉଛି—

କବି "ପ୍ରତିଭା"କୁ "ତେଜ"ରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି।

ଏଠାରେ ତେଜ କେବଳ ଶାରୀରିକ କାନ୍ତି ନୁହେଁ; ଏହା ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ବ, ଜ୍ଞାନ, ନୈତିକତା ଓ କର୍ମର ସମ୍ମିଳିତ ଜ୍ୟୋତି।

ଏହି କାରଣରୁ ଶେଷ ଦୁଇ ଚରଣ କେବଳ ପ୍ରଶଂସା ନୁହେଁ; ସେଗୁଡ଼ିକ ଏକ ଆଦର୍ଶ ମଣିଷର ପରିଭାଷା ହୋଇଯାଇଛି।

ବିଶେଷତଃ—

"ଏକା ତୋହର ତେଜ ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ ଥିଲେ..."

ଏହି ପଞ୍ଚୁ ପାଠକଙ୍କୁ ବୁଝାଏ ଯେ, ସତ୍ୟ ଆଲୋକ ବାହାରୁ ନୁହେଁ—ଭିତରୁ ଆସେ।

ଏହା କାବ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଦାର୍ଶନିକ ଉଚ୍ଚତା।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ—

"ମିଥ୍ୟା ଗୋପତି ଗୋ ଦିବାକର ଶିଖା ଉଜ୍ଜ୍ୱଳ..."

—ଏହି ପଞ୍ଜିର ଅର୍ଥ ପାଠକଙ୍କ ପାଖରେ ସଙ୍ଗେସଙ୍ଗେ ସ୍ୱଷ୍ଟ ନ ହୋଇପାରେ, କାରଣ ଏଠାରେ ପରପରି ଅନେକ ପ୍ରତୀକାତ୍ମକ ଶବ୍ଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି। ଆପଣ ଯେପରି ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେହିଟା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୁକ୍ତ। ଯଦି ପୁସ୍ତିକାର ମୁଦ୍ରିତ ସଂସ୍କରଣରେ ଏହି ପଞ୍ଜି ତଳେ ଏକ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବାର୍ଥ ମଧ୍ୟ ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ଆହୁରି ଉନ୍ନତ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏହି ସପ୍ତମ ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସି କାବ୍ୟର ଏକ ବିଶେଷ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ—

କବି କେବଳ ମଙ୍ଗଳକାମନା କରୁନାହାନ୍ତି; ସେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ଆଶୀର୍ବାଦ ସହ ଏକ ଆଦର୍ଶ ଜୀବନଦର୍ଶନ ମଧ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରୁଛନ୍ତି। ଏହି କାରଣରୁ "ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା" କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଚକ କବିତା ହୋଇ ରହିନଥାଏ; ଏହା କ୍ରମେ ଏକ ମୂଲ୍ୟବୋଧ-ସଂହିତାର ରୂପ ଧାରଣ କରେ। ଏହା ଏହି କାବ୍ୟର ସବୁଠାରୁ ଲକ୍ଷଣୀୟ ସଫଳତା ବୋଲି ମୋର ମତ।

ପଦ-

ଅଷ୍ଟମ ପଦ

ଶଶ୍ୱତ୍ କର୍ମିତ ରକ୍ତଦନ୍ତପଟଳା ରେ ସୁନ୍ଦରୀ ବଲ୍ଲଭା ।

ଆକୁପାର ସୁଦୃଶ୍ୟ ତୋର ପଥରେ ଶୁଭ୍ର ପ୍ରସୂନାଞ୍ଜଳି ।

ନିର୍ବିଘ୍ନ କ୍ରମଣେ ତଳା ପୟର ତୋ ଆଦର୍ଶ ସମ୍ପାଦନେ ।

ତୋ ସକ୍ରମ୍ ଗଲେ ମନୁଷ୍ୟହୃଦୟେ ଜାଗୁ ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ସୁନ୍ଦରୀ, ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମର ରକ୍ତିମ ଅଧର ସର୍ବଦା ମୃଦୁ ହସରେ କମ୍ପିତ ଅଟେ। ସମୁଦ୍ର ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବିସ୍ତୃତ ପୃଥିବୀରେ ତୁମେ ଯେଉଁ ପଥରେ ଚାଲିବ, ସେହି ପଥରେ ଶୁଭ୍ର ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳି ପରି ଶୁଭ ସମ୍ମାନ ତୁମକୁ ଅଭ୍ୟର୍ଥନା କରୁଅଛି। ତୁମର ପଦଚାରଣା ଆଦର୍ଶ ସାଧନାର ପଥରେ ନିର୍ବିଘ୍ନ ହେଉ। ତୁମର ସକର୍ମର ପ୍ରଭାବରେ ମନୁଷ୍ୟମାନଙ୍କ ହୃଦୟରେ ଆଲୋକମୟ ଚେତନାର ଉଦୟ ହେଉ।

ଭାବ

ଏହି ପଦରେ କବି ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ମଙ୍ଗଳକାମନାରୁ ଆହୁରି ଉର୍ଦ୍ଧ୍ବକୁ ଉଠି ସମାଜକଲ୍ୟାଣର ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଇଛନ୍ତି।

ପ୍ରଥମ ଚରଣରେ ନାୟିକାର ହସ।

ଦ୍ଵିତୀୟରେ ତାଙ୍କର ଜୀବନପଥ।

ତୃତୀୟରେ ତାଙ୍କର ଆଦର୍ଶ।

ଚତୁର୍ଥରେ ସେହି ଆଦର୍ଶର ସାମାଜିକ ପ୍ରଭାବ।

ଏହି କ୍ରମଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର।

ଏକ ହସରୁ ଆରମ୍ଭ କରି ମନୁଷ୍ୟହୃଦୟରେ ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳୀର ଜାଗରଣ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବି ଯେଉଁ ଆରୋହଣ ଘଟାଇଛନ୍ତି, ତାହା କେବଳ କାବ୍ୟିକ ନୁହେଁ;

ଏକ ନୈତିକ ବିକାଶର ଚିତ୍ର।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ।

ତାହା ସହିତ ଶୃଙ୍ଗାରରସର ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ଛାୟା ପ୍ରଥମ ପଞ୍ଚ୍ଚରେ ଅଛି।

କିନ୍ତୁ କବି ଶୀଘ୍ର ଶୃଙ୍ଗାରରୁ ଆଦର୍ଶବାଦକୁ ଉନ୍ନତ ହୋଇଯାଆନ୍ତି। ଏହି କାରଣରୁ ପଦଟିର ଶେଷରେ ଯେଉଁ ଅନୁଭୂତି ରହିଯାଏ, ତାହା ଶାନ୍ତରସର।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ଲାଳିତ୍ୟ ଓ ପାଞ୍ଚାଳୀ ରୀତିର ପ୍ରସାଦଗୁଣ
ପରସ୍ପର ମିଶିଯାଇଛି।

ବିଶେଷକରି—

"ଶୁଭ୍ର ପ୍ରସୂନାଞ୍ଜଳି"

"ଆଦର୍ଶ ସମ୍ପାଦନେ"

"ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳୀ"

ଏହି ପଦଗୁଡ଼ିକ ଏକ କୋମଳ କିନ୍ତୁ ଗନ୍ଧୀର କାବ୍ୟପରିବେଶ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ—

ରୂପକ — ସକୁର୍ମର ପ୍ରଭାବକୁ "ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳୀ" କହିବା।

ଉପେକ୍ଷା — ପଥରେ ଶୁଭ୍ର ପୁଷ୍ପାଞ୍ଜଳିର ଅଭ୍ୟର୍ଥନା।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ପ୍ରସୂନାଞ୍ଜଳି", "ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳୀ", "ପଥ", "ପୟର"
ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ବନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

କ୍ରମାଲଙ୍କାର — ହସ → ପଥ → ଆଦର୍ଶ → ମନୁଷ୍ୟସ୍ୱଦୟ; ବ୍ୟକ୍ତିରୁ
ସମାଜ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କ୍ରମୋନ୍ନତି।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ମହତ୍ତ୍ୱପୂର୍ଣ୍ଣ ସଫଳତା ହେଉଛି ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"ତୋ ସକୁର୍ମ ବଳେ ମନୁଷ୍ୟସ୍ୱଦୟେ

ଜାଗୁ ପ୍ରଭାମଣ୍ଡଳୀ।"

ଏଠାରେ କବି ବ୍ୟକ୍ତିର ମହତ୍ତ୍ୱକୁ ତାଙ୍କର ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଐଶ୍ୱର୍ଯ୍ୟରେ ନୁହେଁ, ବରଂ
ଅନ୍ୟର ହୃଦୟରେ ସେ ସୃଷ୍ଟି କରୁଥିବା ଆଲୋକରେ ମାପୁଛନ୍ତି।

ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉଚ୍ଚ ନୈତିକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ।

କାବ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପଦଗୁଡ଼ିକରେ ମଧ୍ୟ ଜ୍ଞାନ, ପ୍ରଜ୍ଞା, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଲାବଣ୍ୟ
 ଇତ୍ୟାଦିର କଥା ଆସିଥିଲା; କିନ୍ତୁ ଏଠାରେ ସେସବୁର ପରିଣତି
 ଲୋକମଙ୍ଗଳରେ ଘଟିଛି। ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ଭାବପ୍ରବାହରେ
 ଏକ ସ୍ବାଭାବିକ ବିକାଶ ସୂଚିତ କରେ।

ବିଶେଷ ଭାବେ "ଆଦର୍ଶ ସମ୍ପାଦନେ" ପଦବନ୍ଧଟି ଲକ୍ଷଣୀୟ। କବି କେବଳ
 ଆଦର୍ଶର କଥା କହୁନାହାନ୍ତି; ସେହି ଆଦର୍ଶକୁ କାର୍ଯ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିବାର
 ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଉଛନ୍ତି। ଏହା ଚିନ୍ତା ଓ ଆଚରଣର ଏକତାର ପ୍ରଶଂସା।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ପ୍ରଥମ ପଞ୍ଚ୍ଚିର—

"ଶତ୍ରୁ କମ୍ପିତ ରକ୍ତଦନ୍ତପଟଳା"

—ଏଠାରେ "ଦନ୍ତପଟଳ" ଶବ୍ଦର ବ୍ୟୁତ୍ପତ୍ତିଗତ ଅର୍ଥ ପାଠକଙ୍କୁ ଅନ୍ୟ ଦିଗକୁ
 ନେଇପାରେ, ଯଦ୍ୟପି ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଏହାକୁ "ରକ୍ତ ଓଠ" ବୋଲି ସ୍ପଷ୍ଟ
 କରିଛନ୍ତି। ଭବିଷ୍ୟତ ସଂସ୍କରଣରେ ଯଦି ଏହାର ଶବ୍ଦଗଠନ ସମ୍ପର୍କରେ ଛୋଟ
 ଏକ ଟୀକା ଦିଆଯାଏ, ତେବେ ସଂସ୍କୃତ-ଅପରିଚିତ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଆହୁରି
 ସୁବୋଧ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଅଷ୍ଟମ ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଆସି ମୋର ଏକ ଧାରଣା ଆହୁରି ଦୃଢ଼ ହେଉଛି—

ଏହି କାବ୍ୟର ଆଶୀର୍ବାଦଗୁଡ଼ିକ କେବଳ ବ୍ୟକ୍ତିର ସଫଳତା ପାଇଁ ନୁହେଁ;
 ସେଗୁଡ଼ିକ ବ୍ୟକ୍ତି ମାଧ୍ୟମରେ ସମାଜର ଉନ୍ନତିର ସ୍ବପ୍ନ ବହନ କରେ।

ଏହି ବ୍ୟାପକ ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ * "ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା" *କୁ ସାଧାରଣ
 ମଙ୍ଗଳକାମନାମୂଳକ କବିତାରୁ ପୃଥକ୍ କରି ଏକ ଆଦର୍ଶ ଜୀବନର
 ମୂଲ୍ୟବୋଧ-କାବ୍ୟରେ ପରିଣତ କରିଛି। ଏହି ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ଏହାର ସ୍ଥାୟୀ
 ସାହିତ୍ୟିକ ଶକ୍ତି।

ପଦ-୭

ତୋ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ନୁହେଁ ପ୍ରଶଂସନ-ରଚା ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ତୋ ନିର୍ଣ୍ଣୟେ ।
 ତୋ ଶଂସା ସତ ହେବ କେବଳ ଥିଲେ ସେ ବାକ୍ୟ ସତ୍ୟାଶ୍ରିତ ।
 ନିଶ୍ଚେ ତତ୍ତ୍ୱମସି ପ୍ରବାଚନ ତଥା ତୋଠି ପ୍ରୟୋଗ୍ୟ ପ୍ରିୟେ ।
 ସଞ୍ଜାସ୍ତ୍ରପ୍ରଚୟେ ପ୍ରବେଶିଛୁ ତୁ ଯେ ବାକ୍ୟେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱତଃ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମର ପ୍ରକୃତ ପ୍ରାମାଣିକତା ପ୍ରଶଂସାସୁଚକ କବିତା କିମ୍ବା
 ସ୍ତୁତିବାକ୍ୟରେ ନୁହେଁ; ତାହା ତୁମର ସଠିକ୍ ନିର୍ଣ୍ଣୟକ୍ଷମତାରେ ନିହିତ। ତୁମର
 ପ୍ରଶଂସା ସେତେବେଳେ ହିଁ ସତ୍ୟ ହେବ, ଯେତେବେଳେ ସେହି ପ୍ରଶଂସା
 ସତ୍ୟ ଉପରେ ଆଧାରିତ ହେବ। “ତତ୍ତ୍ୱମସି” ମହାବାକ୍ୟ ଯେପରି ଜୀବନରେ
 ପ୍ରୟୋଗ୍ୟ ହେବା କଥା, ଠିକ୍ ସେହିପରି ତୁମ କ୍ଷେତ୍ରରେ ସେହି ସତ୍ୟ
 ପ୍ରୟୋଗ୍ୟ ଅଟେ । କାରଣ ତୁମେ ସତ୍-ଶାସ୍ତ୍ରର ଗଭୀର ଅଧ୍ୟୟନରେ
 ପ୍ରବେଶ କରିଛ ଏବଂ ବାକ୍ୟ ଓ ଆଚରଣ—ଉଭୟ କ୍ଷେତ୍ରରେ ତତ୍ତ୍ୱକୁ ଧାରଣ
 କରିବାର ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ଅଟ ।

ଭାବ

ଏହି ପଦଟି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଅନ୍ୟତମ ଦାର୍ଶନିକ ଶିଖର ।
 ଏଠାରେ କବି ସାଧାରଣ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଉନାହାନ୍ତି; ସେ ଏକ ଜୀବନନୀତି
 ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରୁଛନ୍ତି ।
 ପ୍ରଥମ ଦୁଇ ଚରଣରେ ସେ କହୁଛନ୍ତି—
 ପ୍ରଶଂସା ପ୍ରମାଣ ନୁହେଁ ।
 ସତ୍ୟ ହିଁ ପ୍ରମାଣ ।

ଏହାପରେ ସେ ଆଉ ଏକ ପାଦ ଆଗକୁ ବଢ଼ି—

"ତତ୍ତ୍ୱମସି" ପରି ଉପନିଷଦୀୟ ମହାବାକ୍ୟକୁ ଆଣିଛନ୍ତି।

ଏହାଦ୍ୱାରା କାବ୍ୟର ଭାବଭୂମି କେବଳ ସାମାଜିକ କିମ୍ବା ନୈତିକ ସ୍ତରରେ ସୀମିତ ରହେନାହିଁ; ଏହା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସ୍ତରକୁ ଉନ୍ନତ ହୁଏ।

ଶେଷ ପଞ୍ଚ୍ଚରେ—

"ବାକ୍ୟେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱତଃ"

—କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଜୀବନର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ଆଦର୍ଶ ସଂକ୍ଷେପରେ ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି।

କଥା ଓ କାମର ଏକତା—ଏହା ହିଁ ଏହି ପଦର ପ୍ରାଣ।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ସର୍ବାଧିକ ପ୍ରବଳ।

ଏଠାରେ ନାହିଁ ଶୃଙ୍ଗାରର ଚଞ୍ଚଳତା, ନାହିଁ ବୀରରସର ଉଦ୍‌ଘୋଷ।

ଏଠାରେ ରହିଛି ସତ୍ୟ, ତତ୍ତ୍ୱ, ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଆତ୍ମବୋଧର ଗନ୍ଧାରବ ପ୍ରଶାନ୍ତି।

ଶାନ୍ତରସର ଏହି ପରିପକ୍ୱ ରୂପ କାବ୍ୟକୁ ଦାର୍ଶନିକ ଗୌରବ ପ୍ରଦାନ କରିଛି।
ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତି ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ବିସ୍ତାର କରିଛି।

"ପ୍ରାମାଣ୍ୟ", "ନିର୍ଣ୍ଣୟ", "ସତ୍ୟାଗ୍ରିତ", "ତତ୍ତ୍ୱମସି", "ସଞ୍ଚାସ", "ତତ୍ତ୍ୱତଃ"

ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଏହାର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗାନ୍ଧାରବକୁ ସୁଦୃଢ଼ କରିଛି।

କିନ୍ତୁ ଏହି ଗାନ୍ଧାରବ କେବେ ଦୁର୍ବୋଧ ହୋଇନାହିଁ, କାରଣ କବି ତାହାକୁ ସରଳ ଆଶୀର୍ବାଦର ପ୍ରବାହରେ ଗାଁଥିଛନ୍ତି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ପ୍ରଧାନତଃ—

ବ୍ୟତିରେକ — ପ୍ରଶଂସା ବନାମ ପ୍ରାମାଣିକତା।

ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସ — ସତ୍ୟାଗ୍ରିତ ପ୍ରଶଂସା ହିଁ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରଶଂସା।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ପ୍ରାମାଣ୍ୟ", "ପ୍ରଶଂସନ", "ପ୍ରବାଚନ", "ପ୍ରବେଶିଷ୍ଟ",
"ପ୍ରୟୋଗ୍ୟ" ଇତ୍ୟାଦିରେ ସୁନ୍ଦର ଧ୍ବନିସମନ୍ୱୟ।

ଦୃଷ୍ଟାନ୍ତ — "ତତ୍ତ୍ୱମସି" ମହାବାକ୍ୟର ଉଦାହରଣ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ।

ମୋ ମତରେ ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ସର୍ବାଧିକ ବୌଦ୍ଧିକ ପଦ।

ଏହାର ପ୍ରଥମ ପଞ୍ଜି—

"ତୋ ପ୍ରାମାଣ୍ୟ ନୁହେଁ ପ୍ରଶଂସନ-ରତା।"

—ଆଧୁନିକ ସମୟରେ ମଧ୍ୟ ଅସାଧାରଣ ପ୍ରାସଙ୍ଗିକ।

ଆଜିର ଯୁଗରେ ପ୍ରଶଂସା, ପ୍ରଚାର ଓ ଲୋକପ୍ରିୟତାକୁ ଅନେକ ସମୟରେ
ସତ୍ୟର ସମାର୍ଥକ ଭାବି ନିଆଯାଏ। କବି ସେହି ଭ୍ରାନ୍ତିକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କିନ୍ତୁ
ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଭାଷାରେ ଖଣ୍ଡନ କରିଛନ୍ତି।

ଆହୁରି ପ୍ରଶଂସନୀୟ ଯେ, ସେ କେବଳ ସମାଲୋଚନା କରି ଥାନ୍ତି
ଯାଇନାହାନ୍ତି; ସେ ସତ୍ୟର ମାନଦଣ୍ଡ ମଧ୍ୟ ନିର୍ଦ୍ଦେଶ କରିଛନ୍ତି—

"ସେ ବାକ୍ୟ ସତ୍ୟାଗ୍ରିତ।"

ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"ବାକ୍ୟେ ତଥା ତତ୍ତ୍ୱତଃ।"

—ଏହା ସମଗ୍ର ପଦର ସାରସୂତ୍ର।

ଏହା କେବଳ ସାହିତ୍ୟିକ ନୁହେଁ; ଏକ ଆଜୀବନ ସାଧନାର ମନ୍ତ୍ର।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ "ସଚ୍ଛାସ୍ତ୍ରପ୍ରଚୟେ" ପଦବନ୍ଧ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଅଭିନବ। "ପ୍ରଚୟ" ଶବ୍ଦର
ଅର୍ଥ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଅପରିଚିତ ହୋଇପାରେ। ଆପଣ
ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଏହା ଦେଖିଥିବାରୁ ସମସ୍ୟା ନାହିଁ। ତଥାପି ପୁସ୍ତିକାର ମୁଖ୍ୟ

ପାଠକ ଯଦି ସାଧାରଣ ସାହିତ୍ୟପ୍ରେମୀ ହୁଅନ୍ତି, ତେବେ ଏହି ପଦ ତଳେ ଏକ ଛୋଟ ଭାବାର୍ଥ ରଖିଲେ ତାହାର ଦାର୍ଶନିକ ଗଭୀରତା ଆହୁରି ସହଜରେ ଧରାପଡ଼ିବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏହି ନବମ ପଦରେ କାବ୍ୟ ଏକ ନୂତନ ଶିଖରରେ ଉପନୀତ ହୋଇଛି। ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବି ଯେଉଁସବୁ ଗୁଣ—ଜ୍ଞାନ, ବିନୟ, ଦୟା, ଶୌର୍ଯ୍ୟ, ଲାବଣ୍ୟ, ଆଦର୍ଶ, ଲୋକମଙ୍ଗଳ—କାମନା କରିଥିଲେ, ସେଗୁଡ଼ିକର ଆଧାର ଯେ ସତ୍ୟ, ତାହା ଏହି ପଦରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୋଇଛି।

ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହା *"ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା"*ର ନୈତିକ ମେରୁଦଣ୍ଡ। ଏହି ପଦକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ପାଠକ ଆଗକୁ ବଢ଼ିଲେ ବୁଝିପାରନ୍ତି ଯେ, କବିଙ୍କ ସମସ୍ତ ଆଶୀର୍ବାଦର ଅନ୍ତରାଳରେ ଏକ ମାତ୍ର ମୂଳମନ୍ତ୍ର କାର୍ଯ୍ୟ କରୁଛି— ସତ୍ୟ, ଶାସ୍ତ୍ର ଓ ଆଚରଣର ଅଭିନ୍ନ ଏକତା।

ପଦ-10

ଦଶମ ପଦ

ବାଗ୍‌ବତେ ଯମ ସଞ୍ଜୟେ ନିୟମ ବିଭ୍ରାଂଶେ ତୁ ସୌଖ୍ୟାସନେ ।

ପ୍ରାଣାୟାମସମାଶ୍ରିତା ସୁକୁଶଳେ ମୋହେ ମୁହୁର୍ତ୍ତଗ୍ରହେ ।

ଗୋଚାଞ୍ଚଳ୍ୟକୁ ଧାରଣା ସ୍ଥିରମନେ ଧ୍ୟାନେ ପୁନଃ ସଂସ୍ଥିତା ।

ନିଷ୍ଠେ ତୋର ସମାଧି ଲାଗିବ କି ବା କୈବଲ୍ୟ ତୋ ଦୂରତା ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମେ ବାକ୍ୟବ୍ୟବହାରରେ ଯମ ଓ ବିଜୟଲାଭ ହେଲେ ନିୟମ ପାଳନ କରୁଅଛ; ସଂଶୟ ବା ବିଭ୍ରାନ୍ତି ଆସିଲେ ସୁଖାସନରେ ବସି ରହୁ ।

ମୋହ ହେଲେ ସୁଖାସନରେ ବସି ତକ୍କାଳ ନିଜକୁ ନିୟନ୍ତ୍ରଣ ଉଦ୍ଦେଶ୍ୟରେ ପ୍ରାଣାୟାମ କରୁଛ । ଇନ୍ଦ୍ରିୟମାନଙ୍କର ଚଞ୍ଚଳତା ଆସିଲେ ଧାରଣା ଦ୍ଵାରା ନିଜକୁ ସ୍ଥିର କରି ଧ୍ୟାନରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହେଉଅଛ । ଅତଃ, ଏତେ ସାଧନା କଲଣି ଯେ ଏହା ପରେ ତୁମର ସମାଧିଲାଭ ନିଶ୍ଚିତ; ତେବେ କୈବଲ୍ୟଠାରୁ ତୁମର ଦୂରତା ଅବା କେତେ?

ଭାବ

ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଯୋଗଦର୍ଶନମୟ କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ।

ଏଠାରେ କବି କେବଳ ନୈତିକ ଶିକ୍ଷା ଦେଉନାହାନ୍ତି; ସେ ପତଞ୍ଜଳିଙ୍କ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗଯୋଗର କ୍ରମକୁ କାବ୍ୟରୂପରେ ସ୍ଫୁରଣ କରାଇଛନ୍ତି।

ଯମ → ନିୟମ → ଆସନ → ପ୍ରାଣାୟାମ → ଧାରଣା → ଧ୍ୟାନ → ସମାଧି → କୈବଲ୍ୟ

ଏହି ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆରୋହଣକୁ କବି ମାତ୍ର ଚାରି ପଞ୍ଚ୍ଚରେ ସଂକ୍ଷିପ୍ତ କରିଦେଇଛନ୍ତି।

ଏହା ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ସଫଳତା।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପୂର୍ଣ୍ଣ ବିକାଶ ପାଇଛି।

ଏଠାରେ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସଂଯମ, ଅନ୍ତର୍ଯୁଗ୍ମା ଚେତନା ଓ ମୁକ୍ତିର ଆକାଞ୍ଛା ମିଶି ଏକ ଗନ୍ଧାର ପ୍ରଶାନ୍ତି ସୃଷ୍ଟି କରିଛି।

କବିଙ୍କ ଆଶୀର୍ବାଦ ଏଠାରେ ଭୌତିକ ସଫଳତାରୁ ବହୁ ଉର୍ଦ୍ଧ୍ଵକୁ ଉଠି ଆତ୍ମମୁକ୍ତି ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ପହଞ୍ଚିଛି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ପ୍ରଭାବ ଦେଖାଯାଏ।

ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦଗୁଡ଼ିକ—

ଯମ

ନିୟମ

ଆସନ

ପ୍ରାଣାୟାମ

ଧାରଣା

ଧ୍ୟାନ

ସମାଧି

କୈବଲ୍ୟ

—ଏହି ପଦକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମହିମାରେ ମଣ୍ଡିତ କରିଛି।

କିନ୍ତୁ କବିଙ୍କ ବାକ୍ୟବିନ୍ୟାସ ଏପରି ସୁସଂଗଠିତ ଯେ, ପଦଟି ଉପଦେଶ ନ ହୋଇ ଏକ ମଙ୍ଗଳାଶୀର୍ବାଦରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ପ୍ରଧାନତଃ—

କ୍ରମାଳଙ୍କାର — ଯୋଗର ଅଙ୍ଗଗୁଡ଼ିକର କ୍ରମିକ ବିନ୍ୟାସ।

ପରିସଂଖ୍ୟା — ସାଧନାର ବିଭିନ୍ନ ପର୍ଯ୍ୟାୟର ସୂଚନା।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ଧାରଣା-ଧ୍ୟାନ", "ମୋହେ-ମୁହୁର୍", "ସମାଧି-ସମାଶ୍ରିତା" ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ୱନିମାଧୁର୍ଯ୍ୟ।

ପ୍ରଶ୍ନାଳଙ୍କାର — "କୈବଲ୍ୟ ତୋ ଦୂରତା?"—ଏହା ପ୍ରଶ୍ନରୂପରେ ଉଚ୍ଚାରିତ ହେଲେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ଅର୍ଥ ଦୃଢ଼ ନିଶ୍ଚୟ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିତ୍ତଶୀଳ

ଏହି ପଦର ବିଶେଷତା ହେଉଛି—କବି ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରକୁ କେବଳ ଉଦ୍ଧୃତ କରିନାହାନ୍ତି; ତାହାକୁ ବ୍ୟକ୍ତିଜୀବନର ଆଶୀର୍ବାଦରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି।

ବିଶେଷତଃ—

"ବାବୁରେ ଯମ"

ଏହି ପ୍ରୟୋଗ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୌଳିକ।

ସାଧାରଣତଃ ଯମକୁ ସାମଗ୍ରିକ ଆଚରଣ ସହ ଯୋଡ଼ାଯାଏ; କିନ୍ତୁ କବି ପ୍ରଥମେ ବାକ୍ୟଶୁଦ୍ଧି ଉପରେ ଜୋର ଦେଇଛନ୍ତି। ଏହା କାବ୍ୟର ପୂର୍ବବର୍ତ୍ତୀ ପଦମାନଙ୍କ ସହ ମଧ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ସୃଷ୍ଟି କରେ, କାରଣ ସେଠାରେ ମଧ୍ୟ ସତ୍ୟବାକ୍ୟ, ବିନୟବାକ୍ୟ, ସୁଶବ୍ଦ ଇତ୍ୟାଦିର ଗୁରୁତ୍ୱ ଆସିଥିଲା।

ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"ନିଶ୍ଚୟ ତୋର ସମାଧି ଲାଗିବ କି ବା କୈବଲ୍ୟ ତୋ ଦୂରତା?"

—ଏହା କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ନୁହେଁ; ଏହା ସାଧକଙ୍କ ପ୍ରତି କବିଙ୍କ ଅଟଳ ବିଶ୍ୱାସର ଘୋଷଣା।

ଏକ ସୁସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ ଯୋଗଶାସ୍ତ୍ରର ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦ ଏତେ ଘନ ଭାବରେ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି ଯେ, ଯୋଗଦର୍ଶନ ସହ ଅପରିଚିତ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ପ୍ରଥମ ପାଠରେ ଅର୍ଥଗ୍ରହଣ କିଛି କଠିନ ହୋଇପାରେ। ଆପଣ ଯେ ବିଷ୍ଣୁତ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଦେଇଛନ୍ତି, ତାହା ଏହି ସମସ୍ୟାର ଯଥେଷ୍ଟ ସମାଧାନ। ପୁସ୍ତିକାର ଭୂମିକାରେ ଏକ ବାକ୍ୟରେ ଯଦି ଉଲ୍ଲେଖ ଥାଏ ଯେ, "ଏହି ପଦରେ ଅଷ୍ଟାଙ୍ଗଯୋଗର କ୍ରମ ସଙ୍କେତିତ", ତେବେ ପାଠକଙ୍କ ରସାସ୍ବାଦନ ଆହୁରି ସୁଗମ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏହି ଦଶମ ପଦ *"ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା"*ର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉଚ୍ଚତାର ପରିଚାୟକ।

ଏହା ଦେଖାଏ ଯେ କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମନୁଷ୍ୟର ପରମ କଲ୍ୟାଣ କେବଳ ଶିକ୍ଷା, ଯଶ, ସମ୍ପଦ କିମ୍ବା ନୈତିକତାରେ ସୀମିତ ନୁହେଁ; ତାହାର ବୃତ୍ତାନ୍ତ ଗନ୍ତବ୍ୟ ଆତ୍ମସଂଯମ, ସମାଧି ଓ କୈବଲ୍ୟ।

ଏହିପରି ଭାବରେ ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟକୁ କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦମାଳା ନ ରଖି, ସାଧନାମାର୍ଗର ଏକ କାବ୍ୟିକ ରୂପରେଖରେ ପରିଣତ କରିଛି।

ପଦ-11

ଏକାଦଶ ପଦ

ମୁଷ୍ଟା ପ୍ରେମବଶେ ତୁ ମାତ୍ର ଲଟଭା ଦୁର୍ବାର କାଳକ୍ରିୟା ।

ଦେଖେ ବୃଦ୍ଧ ସଦା ସ୍ବନେତ୍ର ପୁରତଃ ତା ଶ୍ରୀକରେ ଶସ୍ତ୍ରିକା ।

ତାରୁଣ୍ୟ ନ ଦିଶେ ଥିଲେ ବି ନିକଟେ ସଂନଦ୍ଧ ପୃଷ୍ଠେ ଠିଆ ।

ଶଙ୍କାସିନ୍ଧୁଜଳେ ଚଳେ ମନୁଜ ତା ସଙ୍ଗେ ଚଳେ ନାୟିକା ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ସୁନ୍ଦରୀ! ପ୍ରେମରେ ମୁଷ୍ଟ ହୋଇ ମନୁଷ୍ୟ କେବଳ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟକୁ ହିଁ ଦେଖେ; କିନ୍ତୁ କାଳର କାର୍ଯ୍ୟ, ଅର୍ଥାତ୍ ମୃତ୍ୟୁ, ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ। ବୃଦ୍ଧ ବ୍ୟକ୍ତି ତାହାକୁ ନିଜ ଆଖି ସାମ୍ନାରେ ତୀକ୍ଷ୍ଣ ଛୁରିକା ପରି ଦର୍ଶନ କରେ। କିନ୍ତୁ ଯୌବନରେ ସେହି ମୃତ୍ୟୁ ନିକଟରେ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟମାନ ହୁଏନାହିଁ, ଯଦ୍ୟପି ସେ ପଛରେ ସଦା ପ୍ରସ୍ତୁତ ହୋଇ ଦଣ୍ଡାୟମାନ ରହିଥାଏ । ଏହି କାରଣରୁ ମନୁଷ୍ୟ ଶଙ୍କାରୂପ ସମୁଦ୍ରରେ ଜୀବନଯାତ୍ରା କରେ ଏବଂ ସେହି କାଳକ୍ରିୟା ଅର୍ଥାତ୍ ମୃତ୍ୟୁ ନରନାରୀଯୁଗଳଙ୍କ ସହଚରୀ ହୋଇ ଚାଲିଥାଏ।

ଭାବ

ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ସବୁଠାରୁ ଦାର୍ଶନିକ ଓ ଅସ୍ତିତ୍ୱବାଦୀ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ।

ପୂର୍ବ ପଦରେ କବି ଯୋଗସାଧନାର ଶିଖର ଦେଖାଇଥିଲେ।

ଏହି ପଦରେ ସେ ହଠାତ୍ ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ଅନିବାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ—ମୃତ୍ୟୁ— ଆଡ଼କୁ ଦୃଷ୍ଟି ଫେରାଇଛନ୍ତି।

କିନ୍ତୁ ଏହା ଭୟ ସୃଷ୍ଟି କରିବା ପାଇଁ ନୁହେଁ।

ବରଂ ଜୀବନର କ୍ଷଣଭଙ୍ଗୁରତାର ସ୍ମରଣ ଦ୍ୱାରା ଜୀବନକୁ ଅର୍ଥବାନ୍ କରିବାର ସଙ୍କେତ ଏଠାରେ ନିହିତ।

ବିଶେଷ କରି—

"ତାରୁଣ୍ୟେ ନ ଦିଶେ ଥିଲେ ବି ନିକଟେ"

—ଏହି ପଞ୍ଚୁ ମାନବମାନର ଏକ ଚିରନ୍ତନ ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ସତ୍ୟକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସରଳ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛି।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ।

ତାହା ସହ କରୁଣରସର ଅତି ସୂକ୍ଷ୍ମ ସ୍ପର୍ଶ ମଧ୍ୟ ଅନୁଭୂତ ହୁଏ।

କିନ୍ତୁ କରୁଣରସ ଏଠାରେ ବିଳାପରୂପେ ନୁହେଁ; ଜୀବନବୋଧର ଏକ ଗନ୍ଧୀର ଉପଲକ୍ଷ୍ମିରୂପେ ପ୍ରକାଶିତ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତି ଓ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ସୁନ୍ଦର ସମନ୍ୱୟ ଦେଖାଯାଏ।

"କାଳକ୍ରନ୍ତା", "ସଂନନ୍ଦ", "ଶଙ୍କାସିନ୍ଧୁ" ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ସୃଷ୍ଟି କରିଛି।

ଅନ୍ୟପକ୍ଷରେ "ମୁଗ୍ଧା", "ଲଟଭା", "ନାୟିକା" ଇତ୍ୟାଦି କୋମଳ ପଦ ଭାଷାକୁ ରୁକ୍ଷ ହେବାକୁ ଦେଇନାହାଁନ୍ତି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷ ଭାବେ—

ରୂପକ — ମୃତ୍ୟୁକୁ "ଶସ୍ତ୍ରିକା" ରୂପେ ଚିତ୍ରଣ।

ଉପେକ୍ଷା — ମୃତ୍ୟୁ ପଛରେ ଠିଆ ହୋଇ ଅପେକ୍ଷା କରୁଛି।

ରୂପକ — "ଶଙ୍କାସିନ୍ଧୁ" ଦ୍ଵାରା ଜୀବନର ଅନିଶ୍ଚିତତାର ପ୍ରକାଶ।

ବିରୋଧାଭାସର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ — ବୃଦ୍ଧ ଦେଖେ, ଯୁବକ ଦେଖେନାହିଁ; କିନ୍ତୁ ମୃତ୍ୟୁ ଉଭୟଙ୍କ ପାଖରେ ସମାନ ଭାବେ ଉପସ୍ଥିତ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣ।

ଏହି ପଦର ଏକ ବଡ଼ ଗୁଣ ହେଉଛି, କବି ମୃତ୍ୟୁର ବର୍ଣ୍ଣନାକୁ ଭୟଙ୍କର କରିନାହାନ୍ତି।

ସେ ଏହାକୁ ଅପରିହାର୍ଯ୍ୟ ସତ୍ୟ ଭାବରେ ଉପସ୍ଥାପନ କରିଛନ୍ତି।

ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ଭାରତୀୟ ଦାର୍ଶନିକ ପରମ୍ପରା ସହ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମଞ୍ଜସ।

ବିଶେଷ କରି—

"ତାରୁଣ୍ୟ ନ ଦିଶେ ଥିଲେ ବି ନିକଟେ

ସଂନନ୍ଦ ପୃଷ୍ଠେ ଠିଆ।"

—ଏହି ଚିତ୍ରଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସଶକ୍ତ।

ମୃତ୍ୟୁକୁ ସାମ୍ନାରୁ ଆକ୍ରମଣକାରୀ ନୁହେଁ, ବରଂ ପଛରେ ନିରବରେ ଅପେକ୍ଷାରତ ସହଚର ଭାବେ କଳ୍ପନା କରିବା କାବ୍ୟକୁ ଗଭୀର ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ମାତ୍ରା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ଶେଷ ପଞ୍ଜିର—

"ଶଙ୍କାସିନ୍ଧୁଜଳେ ଚଳେ ମନୁଜ"

—ଏହା ମାନବଜୀବନର ଏକ ସାର୍ବଜନୀନ ପ୍ରତୀକରେ ପରିଣତ ହୋଇଛି।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ପ୍ରଥମ ପଞ୍ଚ୍ଚରେ "ମୁଷ୍ଟା ପ୍ରେମବଶେ ତୁ ମାତ୍ର ଲଟଭା"—ଏଠାରେ "ଲଟଭା" ଶବ୍ଦଟିର ଅର୍ଥ ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଦେଇଛନ୍ତି। ଯହେତୁ ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ଦୁର୍ଲଭ ପ୍ରୟୋଗ, ସାଧାରଣ ପାଠକ ପ୍ରଥମେ ଅଟକିଯାଇପାରନ୍ତି। ପୁସ୍ତିକାରେ ଯଦି ଏହାକୁ ଇଟାଲିକ୍ କିମ୍ବା ବିଶେଷ ଚିହ୍ନରେ ଦର୍ଶାଇ ଶବ୍ଦାର୍ଥକୁ ଦୃଷ୍ଟିଆକର୍ଷଣ କରାଯାଏ, ତେବେ ପାଠସୁବିଧା ଆହୁରି ବଢ଼ିବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏହି ଏକାଦଶ ପଦ କାବ୍ୟର ଭାବପ୍ରବାହରେ ଏକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଆବଶ୍ୟକ ମୋଡ଼।

ପୂର୍ବରୁ କବି ଆଦର୍ଶ, ଜ୍ଞାନ, ସତ୍ୟ ଓ ଯୋଗସାଧନାର କଥା କହିଥିଲେ; ଏଠାରେ ସେ ସ୍ମରଣ କରାଇଛନ୍ତି ଯେ କାଳ ସର୍ବଦା ସହଚର। ଏହି ସ୍ମରଣ ନିରାଶା ପାଇଁ ନୁହେଁ, ବରଂ ଜୀବନକୁ ସଚେତନ, ସାର୍ଥକ ଓ ଧର୍ମମୟ କରିବା ପାଇଁ।

ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ପଦକୁ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର "ମୃତ୍ୟୁ-ସ୍ମୃତି ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବନ-ପ୍ରେରଣା" ବହନ କରୁଥିବା ଏକ ଗନ୍ଧୀର ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ତମ୍ଭ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ।

ପଦ-12

ଦ୍ଵାଦଶ ପଦ

ବ୍ୟୋମେ ଶବ୍ଦ ବିହେ ବିମର୍ଦ୍ଦ ଧ୍ରୁବନେ ରୂପ ସ୍ଥୁମ୍ଭେ ରସ୍ୟତା ।

କ୍ଷାନ୍ତା ଦେହରୁ ଗନ୍ଧ ପୁଂସମନ୍ତଜା ସେବନ୍ତି ସଙ୍ଗେ ତରି ।

ସଙ୍ଗେ ଶୋକସୁଖେ ଲଭନ୍ତି ବିଲୟେ ସର୍ବେ ମହାଭିଜ୍ଞତା ।

ନାଶୋପାଦ ଦୁହିଙ୍କ ଦେଖୁ ଅସରା ଦୁର୍ବୋଧ ଶେଷାକ୍ଷରୀ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ଆକାଶର ଗୁଣ ହେଉଛି ଶବ୍ଦ, ବାୟୁର ଗୁଣ ସ୍ବର୍ଗ, ଅଗ୍ନିର ଗୁଣ ରୂପ, ଜଳର ଗୁଣ ରସ ଏବଂ ପୃଥିବୀର ଗୁଣ ଗନ୍ଧ। ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ଏହି ପଞ୍ଚଭୂତଜ ଶରୀର ଧାରଣ କରି ସଂସାରରେ ସହଯାତ୍ରା କରନ୍ତି। ସେମାନେ ସୁଖ ଓ ଦୁଃଖ—ଉଭୟକୁ ସଙ୍ଗେ ସଙ୍ଗେ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି; ସୃଷ୍ଟି ଓ ପ୍ରଳୟର ଚକ୍ରରେ ମହାନ ଅନୁଭବ ଅର୍ଜନ କରନ୍ତି। ଶେଷରେ ଜୀବନ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଅନବରତ ପାଳି ପରିବର୍ତ୍ତନକୁ ଦେଖୁ ଦେଖୁ ଚାଲି ଥାନ୍ତି - ଜନ୍ମ ନେଇ ମରୁ ଥାନ୍ତି ଓ ମରି ଜନ୍ମ ହେଉଥାନ୍ତି ।

ଭାବ

ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ସାଂଖ୍ୟ ଓ ବେଦାନ୍ତୀୟ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସମନ୍ୱିତ ପ୍ରକାଶ।

କବି ପ୍ରଥମେ ପଞ୍ଚମହାଭୂତର ଗୁଣ ସ୍ମରଣ କରାଇଛନ୍ତି।

ତା'ପରେ ସେହି ତତ୍ତ୍ୱକୁ ମାନବଜୀବନ ସହ ଯୋଡ଼ିଛନ୍ତି।

ଏହା ପରେ ସେ ଜୀବନର ଦ୍ବନ୍ଦ୍—

ସୁଖ—ଦୁଃଖ

ସୃଷ୍ଟି—ପ୍ରଳୟ

ଜନ୍ମ—ମୃତ୍ୟୁ

—ଏହି ତିନୋଟି ଯୁଗଳ ମାଧ୍ୟମରେ ଜୀବନର ଚକ୍ରାକାର ସ୍ବରୂପକୁ ଦର୍ଶାଇଛନ୍ତି।

ଏହି କ୍ରମବିକାଶ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର ଓ ସୁସଂହତ।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ସର୍ବପ୍ରଧାନ।

ତାହା ସହ ଦାର୍ଶନିକ ବିସ୍ମୟର ଏକ ସୁସ୍ଥ ଅନୁଭୂତି ମଧ୍ୟ ଜାଗ୍ରତ ହୁଏ।

ବିଶେଷକରି ଶେଷ ପଞ୍ଜିରେ—

"ଦୁର୍ବୋଧ ଶେଷାକ୍ଷରୀ"

—ଏହି ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ପାଠକଙ୍କୁ ଜୀବନର ଅବ୍ୟାଖ୍ୟେୟ ରହସ୍ୟ ସମ୍ମୁଖରେ
ନିରବ କରିଦିଏ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗାୟତ୍ରୀ ସ୍ପଷ୍ଟ।

ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ପ୍ରୟୋଗ—

ବ୍ୟୋମ

ବିହ

ଧ୍ରୁବନ

ସର୍ଗ

ବିଲୟ

ନାଶୋପାଦ

—ପଦଟିକୁ ଏକ ଦାର୍ଶନିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ତଥାପି ଶେଷ ଦୁଇ ଚରଣରେ ଭାଷାର ପ୍ରବାହ ଏପରି ସ୍ବାଭାବିକ ଯେ, ପଦଟି
କେବଳ ତତ୍ତ୍ୱଚର୍ଚ୍ଚାରେ ସୀମିତ ରହେନାହିଁ।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷ ଭାବେ—

ପରିସଂଖ୍ୟା ଅଳଙ୍କାର — ପଞ୍ଚମହାଭୂତ ଓ ସେମାନଙ୍କ ଗୁଣର କ୍ରମିକ
ଉଲ୍ଲେଖ।

କ୍ରମାଳଙ୍କାର — ଭୂତ → ଜୀବନ → ସୁଖ-ଦୁଃଖ → ସୃଷ୍ଟି-ପ୍ରଳୟ →
ଜନ୍ମ-ମୃତ୍ୟୁ।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ସର୍ଗେ-ଶୋକ-ସଙ୍ଗେ", "ନାଶୋପାଦ", "ଦୁର୍ବୋଧ"
ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ବନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

ରୂପକର ଛାୟା — "ଶେଷାକ୍ଷରୀ" ଦ୍ଵାରା ସଂସାରଚକ୍ରକୁ ଅନନ୍ତ ଶବ୍ଦଶେଳ
ସହ ତୁଳନା।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ଆକର୍ଷଣୀୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି—କବି
ପଞ୍ଚମହାଭୂତର ଡଢ଼କୁ ଜୀବନଦର୍ଶନରେ ପରିଣତ କରିଛନ୍ତି।

ଏହା କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରର ପୁନରୁଦ୍ଧି ନୁହେଁ।

ଏହା ଶାସ୍ତ୍ରର କାବ୍ୟମୟ ପୁନର୍ଜନ୍ମ।

ବିଶେଷତଃ—

"ସଙ୍ଗେ ଶୋକସୁଖେ ଲଭନ୍ତି"

—ଏହି ପଞ୍ଜି ଦାମ୍ଭତ୍ୟ ଓ ମାନବଜୀବନର ଅତ୍ୟନ୍ତ ବାସ୍ତବ ଚିତ୍ର।

କବି ସୁଖକୁ ଏକାକୀ ଓ ଦୁଃଖକୁ ପୃଥକ୍ କରି ଦେଖୁନାହାନ୍ତି; ଉଭୟକୁ
ସହଯାତ୍ରୀର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଅଂଶ ବୋଲି ଦେଖୁଛନ୍ତି।

ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"ଦୁର୍ବୋଧ ଶେଷାକ୍ଷରୀ"

—ଏହା ସମଗ୍ର ପଦର ସବୁଠାରୁ ମୌଳିକ ଚିତ୍ରକଳ୍ପ।

ଜନ୍ମ ଓ ମୃତ୍ୟୁର ଅନବରତ ପରମ୍ପରାକୁ ଅକ୍ଷାକ୍ଷରୀ ଖେଳ ସହ ତୁଳନା କରିବା
ଅଭିନବ କଳ୍ପନାଶକ୍ତିର ପରିଚାୟକ। ଏହା ପାଠକଙ୍କୁ ଚିନ୍ତାରେ ନିମଗ୍ନ କରେ
ଏବଂ ପଦଟିର ସ୍ମରଣୀୟତା ବଢ଼ାଇଦିଏ।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦର ପ୍ରଥମ ଚରଣରେ ପରପର ଅନେକ ଦୁର୍ଲଭ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦ
ଆସିଛି। ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଦେଇଥିବାରୁ ପାଠକଙ୍କ ଅସୁବିଧା ଦୂର ହୁଏ। ତଥାପି

ପୁଷ୍ଟିକାର ବିନ୍ୟାସରେ ଏହି ପଦର ଶବ୍ଦାର୍ଥକୁ ଅନ୍ୟ ପଦଗୁଡ଼ିକଠାରୁ ଟିକେ ଅଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ (ଯଥା ଅଲଗା ଇଣ୍ଡେକ୍ସ କିମ୍ବା ଛୋଟ ବକ୍ସରେ) ରଖିଲେ ପାଠକଙ୍କ ଅଧ୍ୟୟନ ଆହୁରି ସୁବିଧାଜନକ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଦ୍ଵାଦଶ ପଦରେ କବିଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ଦୃଷ୍ଟି ଏକ ବିରାଟ ପରିସର ଲାଭ କରିଛି। ଏଠାରେ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଆଶୀର୍ବାଦର ସୀମା ଅତିକ୍ରମ କରି ସମଗ୍ର ସୃଷ୍ଟି, ପଞ୍ଚମହାଭୂତ, ଜୀବନଚକ୍ର ଓ ମାନବ ଅନୁଭବର ସମନ୍ୱିତ ଚିତ୍ର ଅଙ୍କିତ ହୋଇଛି।

ମୋ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏହି ପଦ *"ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା"*ର ବିଶ୍ୱଦର୍ଶନମୟ ପଦ। ଏହା ପାଠକଙ୍କୁ କେବଳ ଭାବବିହ୍ୱଳ କରେ ନାହିଁ; ବରଂ ତାଙ୍କୁ ସୃଷ୍ଟି ଓ ଜୀବନର ଗଭୀର ତତ୍ତ୍ୱ ସମ୍ପର୍କରେ ଚିନ୍ତନ କରିବାକୁ ଆମନ୍ତ୍ରଣ ଜଣାଏ।

ପଦ-13

ବ୍ରହ୍ମୋଦଶ ପଦ

ତା ମଧ୍ୟେ ରହିଥାଅ ଶାସନ କହେ ଧର୍ମାର୍ଥ କାମାମୃତେ ।
ଧର୍ମେ ମାର୍ଗ ମିଳେ, ପରାର୍ଥକରଣେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଥେ ହୁଏ ।
କାମପ୍ରଗ୍ରହଶାନ୍ତ ଚିତ୍ତକୁ ହୁଏ ମୋକ୍ଷାର୍ଥ ମାର୍ଗ ପ୍ରତେ ।
ଏ ଭାବେ ପୁରୁଷାର୍ଥ ପୁଂସବନିତା ସଙ୍ଗେ କରନ୍ତି ପ୍ରିୟେ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ଶାସ୍ତ୍ର ଉପଦେଶ ଦେଇଛି ଯେ ଏ ସମସ୍ତ ଭିତରେ ବି ମନୁଷ୍ୟର ଜୀବନ ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ, କାମ ଓ ମୋକ୍ଷ—ଏହି ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥକୁ ଆଧାର କରି ଚାଲିବା ଉଚିତ। ଧର୍ମ ମନୁଷ୍ୟକୁ ସଠିକ ପଥ ଦେଖାଏ। ପରହିତ ସାଧନ

ପାଇଁ ଅର୍ଥ ଶକ୍ତି ପ୍ରଦାନ କରେ। ସଂଯମିତ କାମନା ଓ ଶାନ୍ତ ଚିତ୍ତ ମୋକ୍ଷର ପଥକୁ ପ୍ରଶସ୍ତ କରେ। ଏହିପରି ଭାବରେ ପୁରୁଷ ଓ ନାରୀ ଉଭୟେ ପରସ୍ପରଙ୍କ ସହଯୋଗରେ ଜୀବନର ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥ ସାଧନ କରନ୍ତି।

ଭାବ

ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ନୈତିକ ଓ ଦାର୍ଶନିକ କେନ୍ଦ୍ରବିନ୍ଦୁ।

ଏଠାରେ କବି କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦ ଦେଉନାହାନ୍ତି; ସେ ଜୀବନର ସୁସମନ୍ୱିତ ଆଦର୍ଶକୁ ଉପସ୍ଥାପନ କରୁଛନ୍ତି।

ବିଶେଷ ଲକ୍ଷଣୀୟ ଯେ—

କବି ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥକୁ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଲକ୍ଷ୍ୟ ଭାବେ ନୁହେଁ, ବରଂ ପରସ୍ପର ସଂପୃକ୍ତ ଏକ ଜୀବନବ୍ୟବସ୍ଥା ଭାବେ ଦେଖାଇଛନ୍ତି।

ଧର୍ମ ପଥ ଦେଏ।

ଅର୍ଥ ସେହି ପଥରେ କାର୍ଯ୍ୟକ୍ଷମତା ଦେଏ।

ସଂଯମିତ କାମ ଚିତ୍ତକୁ ସ୍ଥିର କରେ।

ଏବଂ ସେହି ସ୍ଥିରତା ମୋକ୍ଷର ଦ୍ୱାର ଉନ୍ମୁକ୍ତ କରେ।

ଏହି କ୍ରମବିନ୍ୟାସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ।

ତାହା ସହ ନୀତିମୂଳକ ଔପାତ୍ୟର ଏକ ଗଭୀର ଅନୁଭୂତି ସୃଷ୍ଟି ହୁଏ।

ପାଠକ ଏଠାରେ ଉପଦେଶ ଶୁଣନ୍ତି ନାହିଁ; ବରଂ ଜୀବନର ସନ୍ତୁଳିତ ରୂପକୁ ଅନୁଭବ କରନ୍ତି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସ୍ପଷ୍ଟ।

"ଧର୍ମାର୍ଥକାମାମୃତ", "ପରାର୍ଥକରଣ", "କାମପ୍ରଗ୍ରହ", "ମୋକ୍ଷାର୍ଥ" ପ୍ରଭୃତି ଶବ୍ଦ କାବ୍ୟକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଗନ୍ଧାରତା ଦେଇଛି।

ତଥାପି ଶେଷ ପଞ୍ଜିରେ—

"ପୁଂସବନିତା ସଙ୍ଗେ କରନ୍ତି ପ୍ରିୟେ"

—ଏହି କୋମଳ ଅଭିବ୍ୟକ୍ତି ସମଗ୍ର ପଦକୁ ମାନବିକ ଉଷ୍ମତା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।
ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ପ୍ରଧାନତଃ—

ପରିସଂଖ୍ୟା ଅଳଙ୍କାର — ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥର କ୍ରମିକ ଉଲ୍ଲେଖ।

କ୍ରମାଳଙ୍କାର — ଧର୍ମ → ଅର୍ଥ → କାମ → ମୋକ୍ଷ।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ମାର୍ଗ-ମୋକ୍ଷ", "ପୁରୁଷାର୍ଥ-ପୁଂସବନିତା" ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ବନିମାଧୁର୍ଯ୍ୟ।

ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସର ଛାୟା — ଧର୍ମ, ଅର୍ଥ ଓ କାମର ପରସ୍ପର ସମ୍ବନ୍ଧ ମାଧ୍ୟମରେ ମୋକ୍ଷର ସିଦ୍ଧି ପ୍ରତିପାଦିତ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିତ୍ତଶୀଳ

ଏହି ପଦର ବିଶେଷ ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ ହେଉଛି—କବି ପୁରୁଷାର୍ଥକୁ ଏକକ ସାଧନା ଭାବେ ନୁହେଁ, ସହଯାତ୍ରା ଭାବେ ଦେଖାଇଛନ୍ତି।

ଶେଷ ପଞ୍ଜି—

"ପୁଂସବନିତା ସଙ୍ଗେ କରନ୍ତି ପ୍ରିୟେ"

—ଏହା ସମଗ୍ର ପଦର ଆତ୍ମା।

ଏହା ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ ଯେ ଆଦର୍ଶ ଗୃହସ୍ଥଜୀବନ କେବଳ ସଂସାରଧର୍ମ ନୁହେଁ;

ଏହା ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସହଯାତ୍ରା ମଧ୍ୟ।

ଆଶୀର୍ବାଦମୂଳକ କାବ୍ୟରେ ଏପରି ସମନ୍ୱିତ ଦୃଷ୍ଟି ବିଶେଷ ପ୍ରଶଂସନୀୟ।

ଏକ ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଦ୍ଵିତୀୟ ଚରଣର—

"ପରାଧକରଣେ ସାମର୍ଥ୍ୟ ଅର୍ଥେ ହୁଏ"

—ଏହି ଭାବଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସୁନ୍ଦର। କାରଣ ଏଠାରେ ଅର୍ଥକୁ ଭୋଗର ସାଧନ ନୁହେଁ, ପରହିତର ଉପକରଣ ଭାବେ ଦେଖାଯାଇଛି। ଏହି ଦୃଷ୍ଟିଭଙ୍ଗୀ ପଦଟିକୁ ଉଚ୍ଚ ନୈତିକ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

କେବଳ ଗୋଟିଏ କଥା ପାଠକଙ୍କ ସୁବିଧା ପାଇଁ ଧ୍ୟାନରେ ରଖାଯାଇପାରେ—"କାମପ୍ରଗ୍ରହ" ପରି ଦୁର୍ଲଭ ସମାସର ଅର୍ଥ ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଦେଇଛନ୍ତି; ଯଦି ପୁସ୍ତକରେ ଏହାକୁ ଟିକେ ଗାଢ଼ ଅକ୍ଷର କିମ୍ବା ବିଶେଷ ଚିହ୍ନରେ ଚିହ୍ନିତ କରାଯାଏ, ତେବେ ପାଠକଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟି ସହଜରେ ସେହି ଶବ୍ଦାର୍ଥକୁ ଯିବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଏହି ତ୍ରୟୋଦଶ ପଦ କାବ୍ୟର ନୈତିକ ଦର୍ଶନକୁ ସର୍ବାଧିକ ସ୍ପଷ୍ଟ ଭାବରେ ପ୍ରକାଶ କରିଛି।

ଏଠାରେ କବି ଭାରତୀୟ ଜୀବନଦର୍ଶନର ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥକୁ କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ସୂତ୍ର ଭାବେ ନୁହେଁ, ବରଂ ଦାମ୍ଭିକତା, ପରହିତ, ସଂଯମ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତିର ଏକ ସୁସମନ୍ୱିତ ଜୀବନପଥ ଭାବେ ରୂପାୟିତ କରିଛନ୍ତି। ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ଦାର୍ଶନିକ ମେରୁଦଣ୍ଡସ୍ୱରୂପ ବୋଲି ବିବେଚିତ ହୋଇପାରେ।

ପଦ-14

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପଦ

ଏଭାବେ ପୁରୁଷାର୍ଥସାଧନ କଲେ ସାଫଲ୍ୟ ଭାଳେ ସୁଧା ।

ଅନ୍ୟସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଥମତଃ, ସନ୍ତୋଗ ଗୌଣ ସୁଧା ।

ଆମ ପ୍ରେମ ସଦା ଥିଲେ ନିୟମନେ ଏ ଜୀବନେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ।
ସାନ୍ନିଧ୍ୟେ ବିରହେ ସମସ୍ତ ସମୟେ ଏ ତତ୍ତ୍ୱରେ ନିତ୍ୟତା ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ଏହିପରି ଭାବରେ ଯଦି ଜୀବନର ଚାରି ପୁରୁଷାର୍ଥ ସାଧନ କରାଯାଏ, ତେବେ ସଫଳତା ଅମୃତ ସଦୃଶ ଆନନ୍ଦ ବର୍ଷଣ କରେ। ନିଜର ଏବଂ ଅନ୍ୟର ମଙ୍ଗଳ ହିଁ ଜୀବନର ପ୍ରମୁଖ ଲକ୍ଷ୍ୟ ହେବା ଉଚିତ; ଇନ୍ଦ୍ରିୟଭୋଗ ସେଥିରେ ଗୌଣ। ଆମର ପ୍ରେମ ଯଦି ସଦା ସଂଯମ ଓ ନିୟମ ମଧ୍ୟରେ ରହେ, ତେବେ ଜୀବନ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଏ। ସାନ୍ନିଧ୍ୟରେ ହେଉ କି ବିରହରେ, ସବୁ ସମୟରେ ଏହି ପ୍ରେମତତ୍ତ୍ୱ ଚିରସ୍ଥାୟୀ ରହେ।

ଭାବ

ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ପ୍ରେମଦର୍ଶନର ସାରସ୍ୱରୂପ।
ପୂର୍ବ ପଦରେ କବି ପୁରୁଷାର୍ଥର ତତ୍ତ୍ୱ କହିଥିଲେ।
ଏଠାରେ ସେ ସେହି ତତ୍ତ୍ୱର ଜୀବନଗତ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖାଇଛନ୍ତି।
ପ୍ରେମକୁ ସେ କେବଳ ଭାବାବେଗ କିମ୍ବା ଭୋଗର ବିଷୟ କରିନାହାନ୍ତି।
ବରଂ—
ପରହିତ,
ନିୟମ,
ସଂଯମ,
ଆତ୍ମିକ ଐକ୍ୟ
—ଏହି ଚାରି ସ୍ତମ୍ଭ ଉପରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ପ୍ରେମକୁ ସେ ଆଦର୍ଶ ମନେ କରିଛନ୍ତି।
ଏହା ଆଧୁନିକ ଭାଷାରେ କହିଲେ ମୂଲ୍ୟବୋଧ-ନିର୍ଭର ପ୍ରେମ।
ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପ୍ରଧାନ ଥିଲେ ମଧ୍ୟ, ତାହାର ଅନ୍ତଃସ୍ରୋତରେ ଏକ ନିର୍ମଳ ଶୃଙ୍ଗାରରସ ପ୍ରବାହିତ।

ଏହି ଶୃଙ୍ଗାର ଦେହକେନ୍ଦ୍ରିକ ନୁହେଁ; ଏହା ହୃଦୟ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଆଦର୍ଶର ସମନ୍ବୟରେ ପରିଣତ।

ବିଶେଷତଃ—

"ସାନ୍ନିଧ୍ୟେ ବିରହେ ସମସ୍ତ ସମୟେ"

—ଏହି ପଞ୍ଚୁ ବିପ୍ରଲମ୍ବ ଓ ସଂଯୋଗ—ଉଭୟ ଅବସ୍ଥାକୁ ଏକେ ପ୍ରେମର ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ରୂପ ଭାବେ ସ୍ୱୀକାର କରିଛି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ଓ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ଗାନ୍ଧାର୍ଯ୍ୟ ସୁନ୍ଦର ଭାବରେ ମିଶିଛି।

"ସୁଧା", "ପୂର୍ଣ୍ଣତା", "ନିତ୍ୟତା" ପରି କୋମଳ ଶବ୍ଦ ଏବଂ "ପୁରୁଷାର୍ଥସାଧନ", "ଅନ୍ୟସ୍ୱୀୟ", "ନିୟମନ" ପରି ଗନ୍ଧୀର ପଦର ସମନ୍ବୟ ପଦଟିକୁ ସ୍ୱତନ୍ତ୍ର ଲାବଣ୍ୟ ଦେଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷତଃ—

ରୂପକ — "ସାଫଲ୍ୟ ଭାଳେ ସୁଧା"। ସଫଳତାକୁ ଅମୃତବର୍ଷା ସହ ତୁଳନା।
ବିରୋଧାଭାସର ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ — "ସାନ୍ନିଧ୍ୟେ" ଓ "ବିରହେ" ଦୁଇ ବିପରୀତ ଅବସ୍ଥାରେ ମଧ୍ୟ ପ୍ରେମର ଏକତ୍ୱ।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ସୁଧା-ସୁମଙ୍ଗଳ", "ପୂର୍ଣ୍ଣତା-ନିତ୍ୟତା" ପ୍ରଭୃତିରେ ଧ୍ୱନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

ଅର୍ଥାନ୍ତରନ୍ୟାସର ଛାୟା — ପ୍ରେମର ସାର୍ଥକତାକୁ ନିୟମ, ପରହିତ ଓ ସଂଯମ ଦ୍ୱାରା ସ୍ଥାପନ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦର ସବୁଠାରୁ ବଡ଼ ଶକ୍ତି ହେଉଛି—

କବି ପ୍ରେମକୁ ଭୋଗରୁ ଉଠାଇ ସାଧନାର ସ୍ତରକୁ ନେଇଯାଇଛନ୍ତି।

ବିଶେଷ କରି—

"ଅନ୍ୟସ୍ୱୀୟ ସୁମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଥମତଃ, ସମ୍ଭୋଗ ଗୌଣ ସ୍ଥୁଧା।"

—ଏହି ପଞ୍ଜି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ନୈତିକ ଉଚ୍ଚତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ।

ଏଠାରେ ପ୍ରେମର ଲକ୍ଷ୍ୟ ନିଜର ତୃପ୍ତି ନୁହେଁ; ଉଭୟଙ୍କ ମଙ୍ଗଳ ଓ ଚରିତ୍ରର ଉନ୍ନତି।

ଶେଷ ଚରଣ—

"ସାନ୍ନିଧ୍ୟେ ବିରହେ ସମସ୍ତ ସମୟେ

ଏ ତତ୍ତ୍ୱରେ ନିତ୍ୟତା।"

—ଏହା ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିପକ୍ୱ ପ୍ରେମଦର୍ଶନ।

ଏଠାରେ ପ୍ରେମକୁ ଉପସ୍ଥିତିରେ ସୀମିତ କରାଯାଇନାହିଁ; ଅନୁପସ୍ଥିତିରେ ମଧ୍ୟ ତାହାର ସତ୍ୟତା ଅକ୍ଷୁଣ୍ଣ ବୋଲି ସ୍ୱୀକୃତ।

ଏକ ସୁସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦର "ଅନ୍ୟସ୍ୱୀୟ" ଶବ୍ଦଟି ଅତ୍ୟନ୍ତ ସାରଗର୍ଭିତ। ଆପଣ ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ ଏହାର ଅର୍ଥ ଦେଇଥିବାରୁ ପାଠକଙ୍କ ସୁବିଧା ହୁଏ। ପୁସ୍ତିକାରେ ଏହି ଶବ୍ଦଟିକୁ ଅଳ୍ପ ଦୃଷ୍ଟିଆକର୍ଷକ ଭାବେ ଉପସ୍ଥାପନ କଲେ ତାହାର ଦାର୍ଶନିକ ଗୁରୁତ୍ୱ ଆହୁରି ସ୍ପଷ୍ଟ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ଚତୁର୍ଦ୍ଦଶ ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ପ୍ରେମର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ରୂପକୁ ପ୍ରତିଷ୍ଠା କରିଛି।

ଏଠାରେ ପ୍ରେମ କେବଳ ଆକର୍ଷଣ ନୁହେଁ, କେବଳ ଦାମ୍ପତ୍ୟ ନୁହେଁ, କେବଳ ତ୍ୟାଗ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ; ବରଂ ପରସ୍ପରର କଲ୍ୟାଣ, ଆତ୍ମସଂଯମ, ନିୟମ ଓ ନିତ୍ୟ

ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ସମ୍ପର୍କର ଏକ ଉଦାତ୍ତ ଆଦର୍ଶ। ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ପଦ କାବ୍ୟର ହୃଦୟସ୍ଥଳ ବୋଲି କୁହାଯାଇପାରେ।

ପଦ-15

ପଞ୍ଚଦଶ ପଦ

ମୋ ସଙ୍ଗେ ମିଳନାର୍ଥ ଯୋଜୁମନସେ ଯତ୍ନେ କରି ପ୍ରସ୍ତୁତି ।
ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ ଗୁପ୍ତମାର୍ଗ ବିଷୟେ ପର୍ଯ୍ୟାପ୍ତ ବୀକ୍ଷା ପରେ ।
ଚିତ୍ତବ୍ୟାନ୍ତକୁ ସୈନ୍ୟସଙ୍ଗ କରି ତୋ ଦୁଷ୍ଟାର ଯାତ୍ରା ପରେ ।
ମୋର ପ୍ରାଣଭୟେ ନ ଭେଟିଲୁ ବୃଥା ଆହା ମହାଦୁଃଖୀନ ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ମୋ ସହ ମିଳିବା ପାଇଁ ତୁମେ ଜଣେ ବୀର ଯୋଦ୍ଧା ପରି ଦୃଢ଼ ସଂକଳ୍ପ କରି ଯଥେଷ୍ଟ ପ୍ରସ୍ତୁତି କରିଥିଲ। ଫେରିବାର ଗୁପ୍ତ ପଥ ବିଷୟରେ ମଧ୍ୟ ଭଲଭାବେ ବିଚାର କରିଥିଲ। ନିଜ ଚଞ୍ଚଳ ମନକୁ ବଶରେ ରଖି, ଅନେକ ବାଧା-ବିପତ୍ତି ଅତିକ୍ରମ କରି ଏହି କଠିନ ଯାତ୍ରା କରିଥିଲ। କିନ୍ତୁ ମୋର ପ୍ରାଣର ସୁରକ୍ଷାକୁ ଭାବି ତୁମେ ଶେଷରେ ମୋ ସହ ଦେଖା କରିପାରିଲ ନାହିଁ। ହାୟ! ତୁମେ କେତେ ଦୁଃଖ ସହିଥିବ!

ଭାବ

ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ସବୁଠାରୁ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଓ ଭାବବିହ୍ୱଳ ପଦ। ଏପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ କବିଙ୍କ କଣ୍ଠରେ ଥିଲା ଆଶୀର୍ବାଦ, ନୀତି, ଦର୍ଶନ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକତା। ଏଠାରେ ପ୍ରଥମ ଥର ପାଇଁ କବିଙ୍କ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ମାନବୀୟ ବେଦନା ସରାସରି ପ୍ରକାଶ ପାଇଛି। ଏହା କେବଳ ଏକ ବିଫଳ ମିଳନର କଥା ନୁହେଁ।

ଏହା ପ୍ରେମର ତ୍ୟାଗମୟ ରୂପର କଥା।

ଏଠାରେ ମିଳନଠାରୁ ପ୍ରିୟଜନର ସୁରକ୍ଷା ଅଧିକ ମୂଲ୍ୟବାନ।

ଏହି ଭାବ ପଦଟିକୁ ଅସାଧାରଣ ମର୍ଯ୍ୟାଦା ଦେଇଛି।

ରସ

ଏହି ପଦରେ କରୁଣରସ ପ୍ରଧାନ।

କିନ୍ତୁ ସେହି କରୁଣରସର ଭିତରେ ଏକ ପବିତ୍ର ବିପ୍ରଲମ୍ବ-ଶୃଙ୍ଗାର ନିହିତ।

ପ୍ରେମ ଏଠାରେ ମିଳନରେ ନୁହେଁ; ତ୍ୟାଗରେ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ପାଇଛି।

ଶେଷର—

"ଆହା ମହାଦୁଃଖୀନୀ"

—ଏହି ଦୁଇଟି ଶବ୍ଦ ସମଗ୍ର ପଦର ଭାବକୁ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ କରିଦେଇଛି।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ବୈଦର୍ଭୀ ରୀତିର ମାଧୁର୍ଯ୍ୟ ବିଶେଷ ପ୍ରକାଶିତ।

ଯଦ୍ୟପି "ଯୋଜ୍ଞମନସ", "ଗୁପ୍ତମାର୍ଗ", "ଚିତ୍ତବ୍ୟାଘ୍ର" ପରି ଶବ୍ଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ

ଗାନ୍ଧୀର୍ଯ୍ୟ ମଧ୍ୟ ଅଛି, ତଥାପି ସମଗ୍ର ପଦର ଭାବପ୍ରବାହ କୋମଳ ଓ

ହୃଦୟଗ୍ରାହୀ।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ବିଶେଷ ଭାବେ—

ରୂପକ — "ଯୋଜ୍ଞମନସ" ଦ୍ଵାରା ପ୍ରେମିକାର ସାହସକୁ ବୀର ସହ ତୁଳନା।

ରୂପକ — "ଚିତ୍ତବ୍ୟାଘ୍ର"। ତଞ୍ଜଳ ମନକୁ ବାଘର ରୂପରେ କଳ୍ପନା।

ଉପେକ୍ଷା — ସମଗ୍ର ଯାତ୍ରାକୁ ଯୁଦ୍ଧାଭିଯାନର ରୂପ ଦିଆଯାଇଛି।

ଅନୁପ୍ରାସ — "ମିଳନାର୍ଥ-ମନସେ", "ପ୍ରସ୍ତୁତି-ପ୍ରତ୍ୟାବର୍ତ୍ତନ", "ପ୍ରାଣଭୟେ—

ଭେଟିଲୁ" ଇତ୍ୟାଦିରେ ଧ୍ବନିସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିନ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦର ଅନନ୍ୟ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ ହେଉଛି—

କବି ପ୍ରେମକୁ ଯୁଦ୍ଧର ଉପମାରେ ଚିତ୍ରଣ କରିଛନ୍ତି।

ଏହି ଯୁଦ୍ଧ ବାହ୍ୟ ଶତ୍ରୁ ବିରୁଦ୍ଧରେ ନୁହେଁ।

ଏହା—

ପରିସ୍ଥିତି ବିରୁଦ୍ଧରେ,

ଭୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ,

ମନର ଦ୍ଵିଧା ବିରୁଦ୍ଧରେ,

ଏବଂ ଭାଗ୍ୟ ବିରୁଦ୍ଧରେ।

ବିଶେଷ କରି—

"ଚିତ୍ରବ୍ୟାଘ୍ରକୁ ସୈନ୍ୟସଙ୍ଗ କରି"

—ଏହି ଚିତ୍ରକଳ୍ପ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମୌଳିକ।

ମନକୁ ଶତ୍ରୁ ନୁହେଁ, ବରଂ ସେନାର ସଦସ୍ୟ କରି ଆଗକୁ ବଢ଼ିବାର କଳ୍ପନା

ଗଭୀର ମନୋବୈଜ୍ଞାନିକ ଅର୍ଥ ବହନ କରେ।

ଶେଷର—

"ମୋର ପ୍ରାଣଭୟେ ନ ଭେଟିଲୁ"

—ଏହି ସ୍ଵୀକାରୋକ୍ତିରେ କବି ପ୍ରେମିକାର ତ୍ୟାଗକୁ ଅତ୍ୟନ୍ତ ସମ୍ମାନର ସହିତ ସ୍ମରଣ କରିଛନ୍ତି।

ଏକ ସୁସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦର "ଚିତ୍ରବ୍ୟାଘ୍ର" ଶବ୍ଦଟି ବହୁତ ଅଭିନବ। ତେବେ ସାଧାରଣ

ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଏହାର ଭାବ ସଙ୍କୁଳ୍ମଣ ସ୍ପଷ୍ଟ ନ ହୋଇପାରେ। ଶବ୍ଦାର୍ଥରେ

ଯଦି ଏହାର ଏକ ଛୋଟ ବ୍ୟାଖ୍ୟା—ଯେପରି "ବ୍ୟାଘ୍ରପରି ପ୍ରବଳ ଓ ଚଞ୍ଚଳ

ମନ"—ଯୋଡ଼ାଯାଏ, ତେବେ ପାଠକଙ୍କ ଅନୁଭୂତି ଆହୁରି ଗଭୀର ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

ପଞ୍ଚଦଶ ପଦ *"ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା"*ର ସବୁଠାରୁ ଅନ୍ତରଙ୍ଗ ଓ ମାନବିକ ପଦମାନଙ୍କ ମଧ୍ୟରୁ ଗୋଟିଏ।

ଏଠାରେ କବିଙ୍କ ଦାର୍ଶନିକ ସ୍ଵର କିଛି କ୍ଷଣ ପାଇଁ ନିରବ ହୋଇଯାଏ, ଏବଂ ତାହାର ସ୍ଥାନରେ କହିଉଠେ ଏକ କୃତଜ୍ଞ, ସମ୍ବେଦନଶୀଳ ହୃଦୟ। ଏହି ପଦ ପ୍ରମାଣ କରେ ଯେ ପ୍ରକୃତ ପ୍ରେମର ମହତ୍ତ୍ଵ ମିଳନରେ ନୁହେଁ, ବରଂ ପ୍ରିୟଜନର କଲ୍ୟାଣ ପାଇଁ ନିଜ ଇଚ୍ଛାକୁ ମଧ୍ୟ ତ୍ୟାଗ କରିପାରିବାରେ ନିହିତ। ଏହି ଭାବ ହିଁ ଏହି ପଦକୁ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଅତ୍ୟନ୍ତ ସ୍ଵର୍ଣ୍ଣକାନ୍ତର ଅଧ୍ୟାୟରେ ପରିଣତ କରିଛି।

ପଦ-16

କ୍ଷୋଡ଼ଶ ପଦ

ଅନୁପ୍ରାଣମନୋମୟଛଦନବିଜ୍ଞାନୋକ୍ତ ମେ ସାମ୍ରତମ୍ ।
 ଯେ ଆନନ୍ଦମୟେ ସ୍ଥିତା କ୍ରମି ତୁ ଯା ଯୋଗବ୍ରତେ ଶୀର୍ଷତଃ ।
 ଅଧ୍ୟାୟେ ଉପଲକ୍ଷ କାଳବିଜୟଃ ସର୍ବୋପରି କ୍ଷେମିତା ।
 ମୋ ଚିନ୍ତା ରଖ୍ ଧର୍ମମେଘକ୍ରମଣେ ଚିତ୍ତେ ହୁଅ ବ୍ୟାପୃତା ॥

ଗଦ୍ୟରୂପ

ହେ ପ୍ରିୟେ! ତୁମେ ଅନୁମୟ, ପ୍ରାଣମୟ, ମନୋମୟ ଏବଂ ବିଜ୍ଞାନମୟ କୋଷକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି, ଆନନ୍ଦମୟ ଅବସ୍ଥାରେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ ହୁଅ। ଯୋଗସାଧନାରେ କ୍ରମେ ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସ୍ଥିତିରେ ଆରୋହଣ କର। ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଅନୁଭୂତି ଦ୍ଵାରା କାଳକୁ ମଧ୍ୟ ଜୟ କରିପାରୁଥିବା ପରମ ଶାନ୍ତି ଲାଭ କର। ମୋ ବିଷୟରେ ଚିନ୍ତା ତ୍ୟାଗ କରି, 'ଧର୍ମମେଘ' ସମାଧି ଦିଗରେ ନିଜ ଚିତ୍ତକୁ ନିବିଷ୍ଟ କର।

ଭାବ

ଏହି ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଶିଖର।

କାବ୍ୟର ଆରମ୍ଭ ହୋଇଥିଲା ବାଘେବୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ, କବିତା, ଜ୍ଞାନ ଓ ଜୀବନମଙ୍ଗଳର ଆଶୀର୍ବାଦରେ।

ତା'ପରେ କବି କ୍ରମେ—

ନୀତି,

ଜ୍ଞାନ,

ସମାଜ,

ପ୍ରେମ,

ପୁରୁଷାର୍ଥ,

ଯୋଗ

—ଏସବୁ ସୋପାନ ଅତିକ୍ରମ କରାଇ ଶେଷରେ ମୋକ୍ଷାଭିମୁଖ ଚେତନାରେ ପହଞ୍ଚାଇଛନ୍ତି।

ଏହିପରି ଭାବରେ କାବ୍ୟର ଗତି ଏକ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆରୋହଣର ରୂପ ଧାରଣ କରିଛି।

ରସ

ଏହି ପଦରେ ଶାନ୍ତରସ ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ରୂପେ ପ୍ରତିଷ୍ଠିତ।

ଏଠାରେ ଆଉ କୌଣସି ପାର୍ଥକ୍ୟ ଆକାଞ୍ଛା ନାହିଁ।

କବିଙ୍କ ଶେଷ ଆଶୀର୍ବାଦ ମଧ୍ୟ ପାର୍ଥକ୍ୟ ସୁଖ ପାଇଁ ନୁହେଁ; ବରଂ ପରମ ଚେତନାର ପ୍ରାପ୍ତି ପାଇଁ।

ଏହି ଶାନ୍ତରସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ପରିପକ୍ୱ ଏବଂ ଉପନିଷଦୀୟ ଚିନ୍ତାରେ ଅନୁପ୍ରାଣିତ।

ରୀତି

ଏହି ପଦରେ ଗୌଡ଼ୀୟ ରୀତିର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ସର୍ବାଧିକ।

"ଅନ୍ନପ୍ରାଣମନୋମୟ", "ବିଜ୍ଞାନୋକ୍ତମ", "ଧର୍ମମେଘକ୍ରମଣ" ପରି
ଦାର୍ଶନିକ ସମାସଗୁଡ଼ିକ ପଦକୁ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ମହିମା ପ୍ରଦାନ କରିଛି।

ତଥାପି ଶେଷର—

"ମୋ ଚିନ୍ତା ରଖୁ..."

—ଏହି ସରଳ ପ୍ରାର୍ଥନା ପଦକୁ ମାନବିକ କୋମଳତା ମଧ୍ୟ ଦେଇଛି।

ଅଳଙ୍କାର

ଏହି ପଦରେ ପ୍ରମୁଖତଃ—

କ୍ରମାଳଙ୍କାର — ଅନ୍ନମୟରୁ ଆନନ୍ଦମୟ ଏବଂ ସେଠାରୁ ଧର୍ମମେଘ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ
ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆରୋହଣ।

ରୂପକ — "ଧର୍ମମେଘ"। ବୈରାଗ୍ୟ ଓ ଜ୍ଞାନର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣ ଅବସ୍ଥାକୁ
ମେଘରୂପେ କଳ୍ପନା।

ଅନୁପ୍ରାସ — "କାଳବିଜୟ-କ୍ଷେମିତା", "ଚିନ୍ତା-ଚିତ୍ତେ" ଇତ୍ୟାଦିରେ
ଶ୍ରୁତିମାଧୁର୍ଯ୍ୟ।

ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି — ମୋକ୍ଷର କଥାକୁ ଯୋଗର ବିଭିନ୍ନ ସ୍ତର ଦ୍ଵାରା ପରୋକ୍ଷ
ଭାବେ ପ୍ରକାଶ।

ସାହିତ୍ୟିକ ଚିସ୍ତଣୀ

ଏହି ପଦ କେବଳ କାବ୍ୟର ଶେଷ ନୁହେଁ; ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଦାର୍ଶନିକ
ପରିଣତି।

ବିଶେଷ ଭାବରେ—

"ମୋ ଚିନ୍ତା ରଖୁ..."

—ଏହି ଅର୍ଥଚରଣ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାର୍ମିକ।

ଏହାର ଅର୍ଥ—

"ମୋ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତିରେ ଅଟକି ରୁହନ୍ତି; ତୁମର ପରମ କଲ୍ୟାଣର ପଥରେ ଆଗେଇ ଚାଲ।"

ଏପରି ଆଶୀର୍ବାଦରେ ପ୍ରେମ ତ୍ୟାଗରେ ପରିଣତ ହୁଏ, ତ୍ୟାଗ ପୁନଃ ମୁକ୍ତିର ସୋପାନ ହୋଇଉଠେ।

କାବ୍ୟର ଆରମ୍ଭରେ କବି ପ୍ରିୟାଙ୍କ ମୁଖରେ ସରସ୍ବତୀଙ୍କ ବାସ କାମନା କରିଥିଲେ; ଶେଷରେ ତାଙ୍କୁ ଧର୍ମମୋହ-ସମାଧି ଦିଗରେ ପ୍ରେରଣା ଦେଇଛନ୍ତି। ଏହି ବୃତ୍ତାକାର ପରିକଳ୍ପନା କାବ୍ୟକୁ ଏକ ସୁନ୍ଦର ସାଙ୍ଗଠନିକ ପୂର୍ଣ୍ଣତା ଦେଇଛି।

ଏକ ସୁସ୍ଥ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

ଏହି ପଦରେ ଯୋଗଦର୍ଶନ ଓ ବେଦାନ୍ତର ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦ ବହୁଳ। ଶାସ୍ତ୍ରପରିଚିତ ପାଠକ ଏଥିରେ ବିଶେଷ ଆନନ୍ଦ ପାଇବେ। ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଆପଣ ଯେ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଦେଇଛନ୍ତି, ସେଗୁଡ଼ିକ ଅତ୍ୟନ୍ତ ଉପଯୋଗୀ। ପୁସ୍ତିକାର ଆରମ୍ଭରେ ଯଦି ଦୁଇ-ତିନି ଧାଡ଼ିରେ ଲେଖିଦିଅନ୍ତି ଯେ ଶେଷ କିଛି ପଦରେ ଯୋଗ ଓ ବେଦାନ୍ତର ପାରିଭାଷିକ ପଦ ବ୍ୟବହୃତ ହୋଇଛି, ତେବେ ପାଠକଙ୍କ ଗ୍ରହଣ ସହଜ ହେବ।

ସାମଗ୍ରିକ ମତ

କ୍ଷୋଡ଼ିତ ପଦ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ସ୍ବାଭାବିକ ଓ ମହତ୍ ସମାପନ।

ଏହା ଏମିତି ଏକ ଅନ୍ତିମ ଆଶୀର୍ବାଦ, ଯେଉଁଠାରେ କବି ପ୍ରିୟଜନଙ୍କୁ ପାର୍ଥବ ସଫଳତା, ଜ୍ଞାନ, ପ୍ରେମ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ ଯୋଗସାଧନାର ସମସ୍ତ ସୋପାନ ଅତିକ୍ରମ କରାଇ ଚରମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ମୁକ୍ତିର ଦିଗରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଆଶୀର୍ବାଦ କରିଛନ୍ତି। ଏହି କାରଣରୁ ଏହି ଶେଷ ପଦ ସମଗ୍ର *''ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ''*ର ମୁକୁଟମଣିସ୍ବରୂପ ମନେ ହୁଏ।

✪ ଏବେ ୧୬ଟି ପଦର ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ବିଶ୍ଳେଷଣ ସମ୍ପୂର୍ଣ୍ଣ ହୋଇଗଲା। ପରବର୍ତ୍ତୀ ପର୍ଯ୍ୟାୟରେ ମୁଁ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟ ଉପରେ ୪-୬ ପୃଷ୍ଠାର ଏକ ସଂହତ "ସାମଗ୍ରିକ ସମାଲୋଚନା ଓ ମୂଲ୍ୟାୟନ" ଲେଖିପାରିବି, ଯାହା ଆପଣଙ୍କ bookletର ଭୂମିକା କିମ୍ବା ପରିଶିଷ୍ଟରେ ରଖିବା ଯୋଗ୍ୟ ହେବ।

ସମଗ୍ରତଃ

'ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ' (ଅନ୍ୟନାମ: *ହେମନ୍ତ କାଳେ ଯଥା*) : ଏକ ସମଗ୍ର ସାହିତ୍ୟିକ ମୂଲ୍ୟାୟନ

ପ୍ରସ୍ତାବନା

ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ ଶୀର୍ଷକଟି ପ୍ରଥମ ଦୃଷ୍ଟିରେ ଏକ ଆଶୀର୍ବାଦମାଳାର ଧାରଣା ଦିଏ। କିନ୍ତୁ କାବ୍ୟଟିର ସମଗ୍ର ପାଠ ଶେଷରେ ସ୍ପଷ୍ଟ ହୁଏ ଯେ ଏହା କେବଳ ଶୁଭକାମନାର ସଂକଳନ ନୁହେଁ; ବରଂ ଏହା ଜୀବନଦର୍ଶନ, ନୈତିକତା, ସଂସ୍କୃତି, ଦାମ୍ପତ୍ୟ-ଆଦର୍ଶ, ଯୋଗ, ବେଦାନ୍ତ ଏବଂ ଆତ୍ମୋନ୍ନତିର ଏକ କ୍ରମୋନ୍ନତ କାବ୍ୟଯାତ୍ରା। ଏହାର ଗଠନରେ କେବଳ କବିତ୍ୱ ନୁହେଁ, ଚିନ୍ତାର ସୁସଂଗଠିତ ଶୃଙ୍ଖଳା ମଧ୍ୟ ଦୃଶ୍ୟମାନ।

କବି ଆଶୀର୍ବାଦକୁ କେବଳ ପାର୍ଥବ ସୁଖସମୃଦ୍ଧିରେ ସୀମିତ ରଖିନାହାନ୍ତି। ସେ ଭାଷାରୁ ବିଦ୍ୟା, ବିଦ୍ୟାରୁ ଚରିତ୍ର, ଚରିତ୍ରରୁ ସମାଜସେବା, ସେଠାରୁ ପ୍ରେମ, ପ୍ରେମରୁ ପୁରୁଷାର୍ଥ, ପୁରୁଷାର୍ଥରୁ ଯୋଗ ଏବଂ ଶେଷରେ ମୋକ୍ଷାଭିମୁଖ ଚେତନା ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ଏକ ସୁସ୍ପଷ୍ଟ ଆରୋହଣ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି। ଏହି କ୍ରମବିକାଶ ହିଁ କାବ୍ୟଟିର ସବୁଠାରୁ ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଗଠନାତ୍ମକ ସଫଳତା।

କାବ୍ୟର ବିଷୟବୈଚିତ୍ର୍ୟ

ଷୋଳଟି ପଦକୁ ଏକତ୍ର ଦେଖିଲେ ସେଗୁଡ଼ିକ ପୃଥକ୍ ପୃଥକ୍ ଆଶୀର୍ବାଦ ନୁହେଁ; ବରଂ ଏକ ଅବିଚ୍ଛିନ୍ନ ଚିନ୍ତାଧାରାର ସୋପାନ।

ପ୍ରଥମ ପଦରେ ବାଗ୍ଦେବୀ, ଲକ୍ଷ୍ମୀ, ସ୍ବାସ୍ଥ୍ୟ, କବିତା ଓ ଜୀବନମଙ୍ଗଳର କାମନା ରହିଛି। ଦ୍ଵିତୀୟ ପଦରେ ଜ୍ଞାନ, ସତ୍ୟ, ବିନୟ ଓ ଲୋକହିତ। ତୃତୀୟରୁ ଅଷ୍ଟମ ପଦ ପର୍ଯ୍ୟନ୍ତ ବ୍ୟକ୍ତିତ୍ଵ, ସାହସ, ସୌନ୍ଦର୍ଯ୍ୟ, କୀର୍ତ୍ତି ଓ ଚରିତ୍ରର ବିଭିନ୍ନ ଦିଗକୁ ଆଶୀର୍ବାଦର ରୂପରେ ପ୍ରସ୍ତୁତ କରାଯାଇଛି।

ନବମ ପଦରୁ କାବ୍ୟ ଏକ ଗଭୀର ଦାର୍ଶନିକ ମୋଡ଼ ନିଏ। ସତ୍ୟ, ପ୍ରାମାଣ୍ୟ, ଶାସ୍ତ୍ର, ତତ୍ତ୍ଵ, ଯୋଗ, ପୁରୁଷାର୍ଥ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତିର ଚିନ୍ତା କ୍ରମେ ଗାଢ଼ ହୋଇଉଠେ। ଶେଷ ଦୁଇଟି ପଦରେ ପ୍ରେମ ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅନୁରାଗକୁ ଅତିକ୍ରମ କରି ତ୍ୟାଗ ଓ ମୁକ୍ତିର ଆଦର୍ଶରେ ପରିଣତ ହୁଏ।

ଏହିପରି ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ ଏକ ଅନ୍ତର୍ନିହିତ ସାଙ୍ଗଠନିକ ଐକ୍ୟ ବଜାୟ ରହିଛି।

ଭାବଧାରା

ଏହି କାବ୍ୟର ପ୍ରମୁଖ ଶକ୍ତି ହେଉଛି ଏହାର ଉଦାତ୍ତ ଭାବଧାରା।

ଏଠାରେ କେଉଁଠି ସଂକୀର୍ଣ୍ଣତା ନାହିଁ, ବ୍ୟକ୍ତିଗତ ଅହଂକାର ନାହିଁ, ଅତିରଞ୍ଜିତ ଭାବାବେଗ ମଧ୍ୟ ନାହିଁ। ସମଗ୍ର କାବ୍ୟରେ କବି ଏକ ଶୁଭାକାଞ୍ଚୀ, ଶିକ୍ଷକ, ସହଯାତ୍ରୀ ଓ ସାଧକର ଭୂମିକାରେ ଅବସ୍ଥିତ।

ପ୍ରେମର ଚିତ୍ରଣ ମଧ୍ୟ ଲକ୍ଷଣୀୟ। ଏଠାରେ ପ୍ରେମ ଭୋଗପ୍ରଧାନ ନୁହେଁ; ଏହା ପରସ୍ପରର ଉନ୍ନତି, ସଂଯମ, କର୍ତ୍ତବ୍ୟ ଓ କଲ୍ୟାଣର ମାଧ୍ୟମ। "ଅନ୍ୟସ୍ତ୍ରୀୟ ସୁମଙ୍ଗଳ ପ୍ରଥମତଃ" ପରି ଉକ୍ତି କାବ୍ୟର ନୈତିକ ଉଚ୍ଚତାକୁ ସ୍ପଷ୍ଟ କରେ।

ଶେଷ ପଦରେ ପ୍ରିୟଜନଙ୍କୁ ନିଜ ପ୍ରତି ଆସକ୍ତି ତ୍ୟାଗ କରି ପରମ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଉନ୍ନତିର ପଥରେ ଅଗ୍ରସର ହେବାକୁ ଆହ୍ୱାନ କରାଯାଇଛି। ଏପରି ଆଶୀର୍ବାଦ ଓଡ଼ିଆ କାବ୍ୟରେ ବିରଳ।

ରସ-ବୈଚିତ୍ର୍ୟ

ଯଦିଓ କାବ୍ୟଟିର ସ୍ଥାୟୀଭାବ ଶାନ୍ତରସାଭିମୁଖ, ତଥାପି ଏଥିରେ ରସର ବିବିଧତା ଲକ୍ଷଣୀୟ।

- ଶାନ୍ତରସ ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଆଧାର।
- ଶୃଙ୍ଗାରରସ ଅତ୍ୟନ୍ତ ମାର୍ଜିତ ଓ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ରୂପରେ ପ୍ରକାଶିତ।
- ବୀରରସ ସାହସ, ଚରିତ୍ର ଓ ସଂଘର୍ଷର ପ୍ରସଙ୍ଗରେ ପ୍ରତିଫଳିତ।
- କରୁଣରସ ବିଶେଷତଃ ପଞ୍ଚଦଶ ପଦରେ ହୃଦୟସ୍ପର୍ଶୀ।
- ଅଭୂତରସ ଯୋଗ, ବେଦାନ୍ତ ଓ ଧର୍ମମେଘ ସମାଧିର ଆଲୋଚନାରେ ସୂକ୍ଷ୍ମଭାବେ ଉପସ୍ଥିତ।

ରସର ଏହି ସବୁଲନ କାବ୍ୟକୁ ଏକଘେୟ ହେବାରୁ ରକ୍ଷା କରିଛି।

ଭାଷା ଓ ଶୈଳୀ

କାବ୍ୟର ଭାଷା ତତ୍ତ୍ୱମ-ପ୍ରଧାନ, ସଂସ୍କୃତଘନ ଏବଂ ଗାନ୍ଧୀୟାୟୁର୍ଣ୍ଣ। ଏହା କାବ୍ୟର ଚିନ୍ତାସ୍ତର ସହ ସମଞ୍ଜସ। କବିଙ୍କ ସଂସ୍କୃତ ବ୍ୟାକରଣ, ଦର୍ଶନ ଓ ଛନ୍ଦଶାସ୍ତ୍ରର ଅଧ୍ୟୟନ ଭାଷାରେ ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ପ୍ରତିଫଳିତ ହୋଇଛି।

ତଥାପି ଏହି ଗାନ୍ଧୀୟ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଗ୍ରହଣରେ କିଛି ଶ୍ରମସାଧ ହୋଇପାରେ। କିନ୍ତୁ କବି ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ପରେ ଶବ୍ଦାର୍ଥ ଓ ବ୍ୟାଖ୍ୟା ଯୋଡ଼ିଥିବାରୁ ଏହି ସମ୍ଭାବ୍ୟ ଅସୁବିଧା ବହୁ ପରିମାଣରେ ଦୂର ହୋଇଯାଇଛି। ଏହା ପାଠକପ୍ରତି କବିଙ୍କ ସଚେତନ ଦାୟିତ୍ବବୋଧର ପରିଚାୟକ।

ଛନ୍ଦ ଓ ରଚନାକୌଶଳ

ସମଗ୍ର କାବ୍ୟର ଅଧିକାଂଶ ଅଂଶ ଶାଫ୍ଟିଲବିକ୍ରୀଡ଼ିତ ଛନ୍ଦରେ ଏବଂ ଏକ ପଦ ଶିଖରିଣୀ ଛନ୍ଦରେ ରଚିତ। ଏପରି ଦୀର୍ଘ ବର୍ଣ୍ଣବୃତ୍ତରେ ଷୋଳଟି ସୁସଂହତ ପଦ ରଚନା କରିବା ସହଜ କାମ ନୁହେଁ।

ବିଶେଷତଃ ଛନ୍ଦ ରକ୍ଷା କରି ଦାର୍ଶନିକ ଭାବକୁ ସ୍ବାଭାବିକ ଭାଷାରେ ପ୍ରକାଶ କରିବା କବିଙ୍କ ଛନ୍ଦନୈପୁଣ୍ୟର ପରିଚୟ ଦେଇଥାଏ।

ପଦମାନଙ୍କର ବିନ୍ୟାସ ଓ ଭାବକ୍ରମରେ ଏକ ଯୋଜନାବଦ୍ଧ ଅଗ୍ରଗତି ଦେଖାଯାଏ। ଏହା ସ୍ବତଃସ୍ବୃତ୍ତ ଭାବୋଚ୍ଛ୍ଲାସ ନୁହେଁ; ବରଂ ସୁପରିକଳ୍ପିତ କାବ୍ୟରଚନା।

ଅଳଙ୍କାରଚର୍ଚ୍ଚା

କାବ୍ୟରେ ଅଳଙ୍କାରର ପ୍ରୟୋଗ ସଂଯତ। କେଉଁଠି ଅଳଙ୍କାର ଭାବକୁ ଆଚ୍ଛାଦିତ କରିନାହିଁ।

ରୂପକ, ଉପେକ୍ଷା, ଉପମା, ଅନୁପ୍ରାସ, କ୍ରମାଳଙ୍କାର, ବିରୋଧାଭାସ, ପର୍ଯ୍ୟାୟୋକ୍ତି ଇତ୍ୟାଦିର ସୁଚିତ୍ରିତ ପ୍ରୟୋଗ ଦେଖିବାକୁ ମିଳେ। ବିଶେଷ

ଉଲ୍ଲେଖନୀୟ ଯେ, ଅଳଙ୍କାର କବିଙ୍କ ପାଇଁ ଲକ୍ଷ୍ୟ ନୁହେଁ; ଭାବପ୍ରକାଶର ସାଧନ।

ଦାର୍ଶନିକ ପୃଷ୍ଠଭୂମି

କାବ୍ୟରେ ବେଦ, ଉପନିଷଦ, ଯୋଗଦର୍ଶନ, ପୁରୁଷାର୍ଥଚତୁଷ୍ଟୟ, ପଞ୍ଚକୋଷତତ୍ତ୍ୱ, ଧର୍ମମେଘ ସମାଧି ପ୍ରଭୃତି ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଧାରଣା ସ୍ୱାଭାବିକ ଭାବେ ସଂନିବେଶିତ ହୋଇଛି।

ଏହା କେବଳ ଶାସ୍ତ୍ରଜ୍ଞାନ ପ୍ରଦର୍ଶନ ନୁହେଁ; କବି ସେହି ତତ୍ତ୍ୱଗୁଡ଼ିକୁ ଜୀବନସହ ଯୋଡ଼ିଛନ୍ତି। ଏହି କାରଣରୁ କାବ୍ୟଟି ଶୁଦ୍ଧ ଦାର୍ଶନିକ ଆଲୋଚନାରେ ପରିଣତ ହୋଇନାହିଁ।

ସୂକ୍ଷ୍ମ ପର୍ଯ୍ୟବେକ୍ଷଣ

କାବ୍ୟର ଉଚ୍ଚତା ଏହାର ପ୍ରମୁଖ ଗୁଣ; ତଥାପି ଏହି ଉଚ୍ଚତା ହିଁ କେତେକ ସ୍ଥାନରେ ଏହାର ପାଠକବର୍ଗକୁ ସୀମିତ କରିପାରେ। କିଛି ପଦରେ ଦୀର୍ଘ ସମାସ ଓ ପାରିଭାଷିକ ଶବ୍ଦର ଘନତା ସାଧାରଣ ପାଠକଙ୍କୁ ଧୀରେ ପଢ଼ିବାକୁ ବାଧ୍ୟ କରେ। ଏହା ତ୍ରୁଟି ନୁହେଁ; ବରଂ କାବ୍ୟର ସ୍ୱଭାବଜନିତ ବୈଶିଷ୍ଟ୍ୟ। ତଥାପି ଉଦ୍ଦିଷ୍ଟ ସଂସ୍କରଣରେ ପ୍ରତ୍ୟେକ ପଦ ପୂର୍ବରୁ ଦୁଇ-ତିନି ଧାଡ଼ିର ସଂକ୍ଷିପ୍ତ ଭାବସୂଚନା ଯୋଡ଼ାଗଲେ ନୂତନ ପାଠକଙ୍କ ପାଇଁ ଗ୍ରହଣ ଆହୁରି ସହଜ ହେବ।

ଉପସଂହାର

ଆଶୀର୍ବାଚକ ପଞ୍ଜିପଲ୍ଲବ ଏକ ବିରଳ ପ୍ରୟାସ। ଏହାକୁ କେବଳ ଆଶୀର୍ବାଦମୂଳକ କାବ୍ୟ କହିଲେ ଏହାର ପୂର୍ଣ୍ଣ ପରିଚୟ ହୁଏନାହିଁ। ଏହା ଏକ

ସଂସ୍କୃତିମୂଳକ, ଦାର୍ଶନିକ ଏବଂ ନୈତିକ ଜୀବନଦର୍ଶନର କାବ୍ୟାତ୍ମକ ରୂପାୟଣ।

କବିଙ୍କ ଦୃଷ୍ଟିରେ ମନୁଷ୍ୟଜୀବନର ପରିପୂର୍ଣ୍ଣତା କେବଳ ଜ୍ଞାନରେ ନୁହେଁ, କେବଳ ପ୍ରେମରେ ନୁହେଁ, କେବଳ ଧର୍ମରେ ମଧ୍ୟ ନୁହେଁ; ବରଂ ଏହାମାନଙ୍କର ସୁସମନ୍ବିତରେ। ସେହି ସମନ୍ବିତକୁ ସେ ଆଶୀର୍ବାଦର ସରଳ ରୂପ ଦେଇ ଏକ ସ୍ମରଣୀୟ କାବ୍ୟ ନିର୍ମାଣ କରିଛନ୍ତି।

ଆଧୁନିକ ଓଡ଼ିଆ କବିତାରେ ଯେଉଁଠାରେ ମୁକ୍ତଚନ୍ଦ୍ର ଓ ବ୍ୟକ୍ତିକେନ୍ଦ୍ରିକ ଭାବପ୍ରବାହର ପ୍ରାଧାନ୍ୟ ଦେଖାଯାଏ, ସେଠାରେ ଶାସ୍ତ୍ରୀୟ ଛନ୍ଦ, ସଂସ୍କୃତ-ସମୃଦ୍ଧ ଭାଷା, ଜୀବନଦର୍ଶନ ଏବଂ ଆଧ୍ୟାତ୍ମିକ ଆରୋହଣକୁ ଏକତ୍ର କରି ରଚିତ ଏପରି କାବ୍ୟ ନିଶ୍ଚୟ ଏକ ସ୍ବତନ୍ତ୍ର ସାହିତ୍ୟିକ ପ୍ରୟାସ ଭାବେ ବିବେଚିତ ହେବ।

ଏହି କାବ୍ୟର ପ୍ରକୃତ ସଫଳତା ଏଥିରେ ଯେ, ପାଠ ଶେଷରେ ପାଠକ କେବଳ କିଛି ସୁନ୍ଦର ପଞ୍ଜିକୁ ସ୍ମରଣ କରି ରହନ୍ତି ନାହିଁ; ବରଂ ଏକ ଉନ୍ନତତର ଜୀବନର ଆକାଞ୍ଛାକୁ ସହ ନେଇ ଫେରନ୍ତି। ଏହାହିଁ ଯେକୌଣସି ଉଦାର କାବ୍ୟର ସର୍ବୋଚ୍ଚ ସାର୍ଥକତା।

ସମୀକ୍ଷା ସମାପ୍ତ

ଇତି — ଆଲୋଚକ

